

Open Ruimte Coalities

Op de schouders van
10 jaar Open Ruimte Platform

Open Ruimte Coalities

Op de schouders van
10 jaar Open Ruimte Platform

Architecture Workroom Brussels
Vlaamse Landmaatschappij
Public Space

Inleiding — p.5

10 coalities voor de open ruimte — p.19

01. Groenblauwe Garde — p.20
02. Hemelwatercollectief — p.26
03. Koolstofboeren — p.32
04. Luwtezoekers — p.38
05. Sponsgenoten — p.44
06. Voedselparkwachters — p.50
07. Circulaire Waterwijk — p.56
08. Hoeveontwikkelaars — p.62
09. Bodemscheppers — p.68
10. Streekland — p.74

Reportages uit de open ruimte — p.81

01. Samenwerken uit liefde voor het bocagelandschap — p.82
 02. Veerkracht in de vallei van de Kleine Nete — p.90
 03. Klimaat speelplaats stimuleert creativiteit — p.98
 04. Circulair waternetwerk houdt Antwerpse vijvers op peil — p.106
- Fotoreportage door Bob Van Mol — p.114

10 vragen die leven in de open ruimte — p.151

01. Hoe maak ik een geïntegreerde analyse van mijn projectgebied? — p.152
02. Hoe zet ik een sterke samenwerking op rond mijn openruimteproject? — p.158
03. Hoe betrek ik bewoners en lokale organisaties in mijn openruimteproject? — p.162
04. Hoe zorg ik voor politiek draagvlak? — p.166
05. Hoe vind ik de weg naar de kennis die ik nodig heb? — p.172
06. Hoe kan ik landbouwers betrekken en ondersteunen? — p.178
07. Hoe zorg ik dat mijn project impact heeft op het systeem? — p.184
08. Hoe ga ik om met stijgende grondprijzen? — p.190
09. Hoe krijg ik meer grip op wet- en regelgeving? — p.196
10. Hoe organiseer ik een nieuw evenwicht tussen kosten en baten? — p.200

10 jaar impact op de open ruimte — p.207

Inleiding

Een burgemeester wil de straten en wijken in haar stad ontharden en vergroenen en ze op die manier beter bestand maken tegen hevige regenbuien en langdurige hittegolven. Maar ze vindt geen draagvlak bij haar bewoners om parkeerplaatsen te schrappen. Om meer water vast te houden in de bodem, wil een landbouwer omschakelen naar alternatieve gewassen. Maar hij vindt noch de middelen, noch de grond, noch de afzetmarkt. Hij durft de stap niet te zetten. Een natuurvrijwilliger wil de populatie veldleeuweriken redden, maar landbouwers kunnen niet altijd wachten tot na het broedseizoen om het graan te dorsen. Een bewonerscollectief wil zich engageren voor een groene en autoluwe omgeving, maar wordt pas geconsulteerd als alles al beslist is. Een medewerker van een intercommunale geeft een nieuwe woonwijk een negatief vergunningsadvies, maar ziet toch het aandeel open ruimte razendsnel slinken...

De bereidheid van deze individuen smelt als sneeuw voor de zon. Terwijl ze allemaal een verantwoordelijkheid dragen ten aanzien van hun onderneming, gezin, stad of samenleving, is geen van hen bij machte om de nodige verandering alleen te beslissen, laat staan te realiseren. Iedereen en alles zijn afhankelijk van elkaar. Enkel handelen waar je als enkeling grip op hebt, voelt als dweilen met de kraan open. Als je het grootser wil aanpakken, bots je al gauw op muren.

Daar stopt het dan. Of toch niet?

Dit boek vertelt een radicaal ander verhaal. Bedrijven, burgers en intercommunales vangen regenwater collectief op en laten het infiltreren in de bodem. De ontharding van het dorpsplein inspireert bewoners en het lokale bestuur om samen te werken aan een geïntegreerde visie voor een groenblauw netwerk in de hele gemeente. Natuurverenigingen, landbouwers en gemeenten scharen zich achter een gedeelde aanpak voor meer sponzige bodems en ruimte voor de rivier. Het gaat niet vanzelf, maar dankzij inzet en volharding worden gedeelde belangen leesbaar gemaakt en aan elkaar gekoppeld in een sterke coalitie. Een

geïntegreerd, ambitieus en toekomstgericht project legt de individuele belangen van al deze actoren in een nieuwe puzzel. Dat is de logica die het Open Ruimte Platform de voorbije tien jaar heeft herkend, aangescherpt en vermenigvuldigd.

Open Ruimte Coalities maakt het portret van de groeiende praktijk van samenwerking in de open ruimte. Het boek bestaat uit vier delen, die telkens putten uit de ervaringen van 179 openruimteprojecten die de afgelopen tien jaar ondersteund of geïnitieerd zijn door (of betekenisvol waren voor) het Open Ruimte Platform.

In het eerste deel brengen we de diversiteit aan actoren, thema's en werkschalen binnen deze 179 projecten terug tot tien toekomstverhalen over openruimtecoalities, geïllustreerd door kunstenaar Chloé Dierckx. Ze onthullen wat al deze projecten verbindt: de kracht van samenwerking in functie van de noodzakelijke verandering in tuinen, velden, wijken, dorpen, steden, landschappen en zelfs volledige stroomgebieden.

Het tweede deel benadrukt dat die verandering niet enkel beloftevol, maar ook mogelijk en zelfs aan de gang is. De fotoreportage door Bob Van Mol laat proeven van de werkzaamheden en realisaties op het terrein. Journalist Esmeralda Borgo zoomt in op vier inspirerende projecten en deelt het verhaal van de achterliggende sterkhouders, de ambities, het proces en de doorbraken.

In het derde deel keren we de projecten binnenstebuiten. We delen de succesvolle en minder succesvolle ervaringen volgens tien sleutelvragen waarmee elke initiatiefnemer van een openruimteproject aan de slag kan.

Het vierde en laatste deel maakt de inventaris van de 179 projecten. De kaartenreeks, samen met stemmen die getuigen over een praktijk van al doende leren, geeft een beeld van de vermenigvuldiging van openruimteprojecten in de voorbije tien jaar.

Klaar ermee? Nog lang niet!

“Het landschap is een geschikt medium om urgente uitdagingen in de open ruimte aan te pakken. Het is geen plaats van grote woorden, integendeel. Door op een bescheiden manier voortdurend te proberen, te laten proeven en te realiseren, zetten we stille maar stevige stappen.”

— Sylvie Van Damme, onderzoeksleider Universiteit Antwerpen, voorzitter Klankbordgroep Open Ruimte Platform

De open ruimte in Vlaanderen is toe aan een grondige transformatie. In de open ruimte moeten we onze drinkwatervoorraad opslaan, onze voedselproductie organiseren, ons wapenen tegen waterbommen, het verlies van biodiversiteit omkeren en verkoeling, rust en ontspanning vinden. Er zijn al heel wat stenen verlegd, maar de uitdagingen en urgenties zijn vele malen groter. Vanuit elke ‘openruimtesector’ klinkt hetzelfde signaal: het kan enkel via samenwerking!

Natuur en landbouw zijn cruciaal voor meer waterzekerheid. Het herstel van de natuurlijke werking van het watersysteem is de meest effectieve manier om onze kwetsbaarheid voor droogte en hevige neerslag te verminderen. Dat vergt verbreding en hermeandering van rivieren en maatregelen ver buiten de waterlopen om onze bodems weer als sponzen te laten werken, zowel in natuur- als in landbouwgebieden.¹

De toekomst van de landbouw in Vlaanderen hangt af van water en natuur. De Vlaamse bodems behoren tot de meest vruchtbare van de wereld, maar staan onder druk. Landbouwers voelen pijnlijk concreet aan wat de gevolgen zijn van hevige onweersbuien of maandenlange droogte. Meer biodiversiteit in de bodem en op het veld zorgt voor meer weerbaarheid. Geen wonder dat de sector ruimte voor water en veerkrachtige bodems als hoogst prioritair benoemt.²

Herstel van biodiversiteit vergt ingrijpen in watersystemen en landbouw. Ons cultuurlandschap bestaat uit een diversiteit van weiden, akkers en graslanden, waar bijzondere knaagdieren, akker- en weidevogels en bijbehorende roofdieren een thuis zoeken. Om soorten en habitats te doen floreren, is een aanpak nodig op schaal van het landschap, die rekening houdt met variatie in hydrologie, bodem en reliëf. De natuursector ziet allianties met de landbouw als kansrijk en noodzakelijk. Natuurherstel mogelijk maken vraagt om maatregelen in het landschap afgestemd op de bedrijfsvoering van landbouwers als belangrijke beheerders van de open ruimte.³

1 Weerbaar Waterland, ons voorbereiden op wat al gebeurt (2022), advies van het multidisciplinair expertenpanel hoogwaterbeveiliging aangesteld door de Vlaamse Regering in oktober 2021.

2 Vlaams Gemeenschappelijk Landbouwbeleid Strategisch Plan 2023-2027, uitvoering van het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en de Europese Farm2Fork Strategie.

3 Natuurrapport (2023), uitvoering van het Europese Biodiversiteitsbeleid 2030 en de Europese Green Deal.

“Het Open Ruimte Platform was het afgelopen decennium een baanbreker voor het bewaren en versterken van onze schaarse open ruimte. Ruimte voor water van de beleidstafel naar de werfkeet brengen, is een krachttoer.”

– Steven Clays, coördinator Trage Wegen vzw en bestuurslid Breekijzer vzw

“We hebben iedereen hard nodig om werk te maken van oplossingen voor de grote openruimte-vraagstukken in Vlaanderen. Denk maar aan het beter vasthouden van water, ontharding, lokale voedselvoorziening en de zorg voor onze bodem. Door op het hetzelfde moment op verschillende plaatsen aan dezelfde thema’s te werken, is een sneeuwbaaleffect ontstaan. De Vlaamse overheid had dit nooit op haar eentje kunnen bereiken.”

– Toon Denys, gedelegeerd bestuurder Vlaamse Landmaatschappij

Water, natuur en landbouw zijn niet de enige ruimtevragers. Ook de transitie naar hernieuwbare energie, de woonopgave, duurzame industriële productie en mobiliteit rekenen op de open ruimte. Al die transities zijn van elkaar afhankelijk. Dat is wat de projecten in dit boek tastbaar maken. De afzonderlijke uitdagingen kunnen niet apart aangepakt worden. Om integratie mogelijk te maken, is een veilige en stimulerende werkruimte nodig. En dat is precies de bestaansreden van het Open Ruimte Platform.

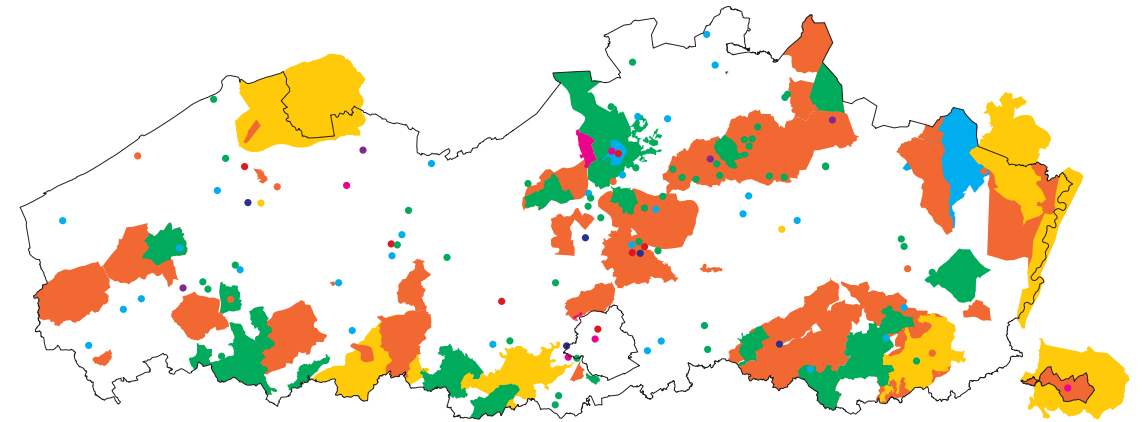
Een stimulerende werkruimte

Het Open Ruimte Platform werd tien jaar geleden in het leven geroepen als een werkruimte om gehoor te geven aan de *drive* en goesting van burgemeesters, burgercollectieven, boeren, natuurverenigingen en burgers die de handen uit de mouwen wilden steken (*Open Ruimte Offensief*, 2013). De Vlaamse overheid, provinciale en lokale besturen en gevestigde en nieuwe middenveldorganisaties creëerden een veilige omgeving waar actoren die vaak tegenover elkaar staan, elkaars taal leren begrijpen en noden en kansen met elkaar kunnen verknopen. De ambitie is steeds om geïntegreerde, fysieke verandering voor een sterkere open ruimte op te starten en te versnellen.

In het licht van deze ambitie van versnelling werden een specifieke methode en woordenschat in het leven geroepen. De methode van *programmawerking* staat voor een bundeling van inhoud, mensen en middelen om op verschillende plekken tegelijk aan de slag te gaan (*Operatie Open Ruimte*, 2017). Lokale coalities realiseren gelijkaardige openruimteprojecten in een *leeromgeving* ondersteund door een *programmamateam*, dat afstemming en integratie van beleidsdoelen, instrumenten en kennis verzorgt. Lokaal ondernemerschap verbinden met beleidsurgenties, ruimte voor experiment en innovatie, samenwerking, verbeeldingskracht, al doende leren en een geïntegreerde aanpak zijn de onmisbare ingrediënten van deze methode (*Open Ruimte Werken*, 2020).

“Het Open Ruimte Platform voegde in essentie niets nieuws toe. Dankzij de programmawerking is het er wel in geslaagd om de energie en dynamiek van lokale besturen en actoren op een verstandige en doeltreffende manier te koppelen aan de kennis en middelen van de Vlaamse overheidsactoren.”

— Hans Leinfelder, professor Stedenbouw, Landschap en Ruimtelijke Planning en vicedecaan Onderwijs, KU Leuven, Departement Architectuur, P.PUL onderzoeksgroep

Op dit moment zijn er acht programma's in werking:

- **Water+Land+Schap** is de aanjager en ondersteuner van coalities die uitdagingen rond landbouw, water en landschap in samenhang aanpakken.
- **Vlaanderen Breekt Uit** is de broedplaats voor verschillende generaties projecten rond ontharding en groenblauwe dooradering.
- **Grond+Zaken** brengt kennis, beleid en praktijk samen om de levende bodem in het offensief te zetten.
- **Voedsellandschappen** zet zich in voor de bescherming en versterking van lokale voedselproductie in een sterk landschap.
- **Luwte-oases** ambiert een veelheid aan plekjes voor onthaasting, verstillings- en geborgenheid in verstedelijkt Vlaanderen.
- **Proeftuinen Droogte** roept op tot nieuwe samenwerkingen tussen bedrijven en bewoners in de strijd tegen waterschaarste.
- **Actieplatform Agrarische Herontwikkeling** zoekt naar manieren om kansen voor landbouwontwikkeling te vergroten.
- **Landschapsparken** ondersteunt gebieden die zich toeristisch, sociaal, economisch en ecologisch willen ontplooiën via de erkenning als landschapspark.

“We hebben nood aan meer en structurele samenwerking op het terrein, waarbij we de eigen silo’s overstijgen. Dat vergt dat we ons duidelijke, liefst decretaal verankerde en kwantitatieve doelen voor de open ruimte stellen. We hebben ook nood aan een gedragen visie op de landbouw van vandaag en morgen. Duidelijke doelstellingen en verantwoording veronderstellen een structurele financiering en voldoende vrouw- en mankracht om ze waar te maken in de werkelijkheid.”

– Cathy Berx, gouverneur provincie Antwerpen en procesbegeleider coördinatie Kleine Nete

“Dankzij het Open Ruimte Platform werd wetenschap werkelijkheid. De wetenschappelijke wereld was er al langer van overtuigd: onze open ruimte levert een schat aan ecosysteemdiensten en we moeten die koesteren. We moeten dat vooral samen doen, over sectoren heen.”

– An Digneffe, directeur Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren

Impact gisteren, vandaag en morgen

Dit boek put uit 179 projecten die ontstaan zijn in de context van een onverminderd en hardnekkig verlies van open ruimte. De gewonnen vierkante meters wegen er niet tegen op. Toch is de toon in dit boek optimistisch, en terecht. Veel projecten zijn geslaagd. Er zijn kilometerslange oeverstroken, houtkanten en akkerranden aangelegd. Tientallen hectares werden onthard en bodems werden verrijkt met houtsnippers. Stuwen in beken zorgen voor een betere waterhuishouding op akkers. En dat alles heeft effect. Langs de Bollaertbeek in de Westhoek bijvoorbeeld, werden tot de helft minder chemische stoffen gemeten in vergelijking met drie jaar geleden.

Er zijn niet alleen projecten gerealiseerd, er zijn ook nieuwe methodes van samenwerken in het leven geroepen. Er zijn bruggen gebouwd tussen beleid, wetenschap en praktijk. Nieuwe thema’s zijn op de agenda gezet en aangepakt in nieuwe constellaties van actoren. Inspiratieprojecten zijn in de kijker gezet en nieuwe projecten opgestart. De innovatieve, programmatische aanpak van al doende leren werd opgepikt door het Vlaamse beleid, denk maar aan Vlaamse Veerkracht, de Blue Deal, het Vlaams Adaptatieplan of Weerbaar Waterland. Er is vertrouwen gegroeid. Er is een ruimte ontstaan – voorbij de klassieke stellingenoorlog – waar verschillen kunnen worden begrepen, gekaderd, genuanceerd en aangepakt. De investering van de voorbije tien jaar in samenwerking op alle niveaus is een investering in de toekomst.

Dit boek is een uitnodiging om mee de schouders te zetten onder sterke openruimtecoalities. Wat de volgende stappen zijn, is duidelijk. In de eerste plaats natuurlijk de verdere vermenigvuldiging van goede lokale initiatieven. Maar de verschillende projecten leren ons ook dat de inzichten moeten worden vertaald naar innovatie in het beleid, naar nieuwe verdienmodellen en naar aangepaste wet- en regelgeving. Het zou de regel moeten zijn, en niet de uitzondering, dat landbouwers, natuurverenigingen, lokale besturen en waterbeheerders samenwerken rond gebundelde waterproblemen in een landbouwgebied. Het zou de regel moeten zijn dat een ambtenaar boomplantacties kan subsidiëren in plaats van de verharding van een

**“Soms moet je gewoon durven springen,
ook al weet je niet waar het je naartoe
zal brengen.”**

– Sirka Lüdtko, Vlaamse Landmaatschappij

speelplaats. Het zou de regel moeten zijn dat woondromen in het platteland niet in overstromingsgebied vergund worden. Het zou de regel moeten zijn dat de bezorgdheid om broedplaatsen van akkervogels samen kan worden gedacht met de bedrijfszekerheid van een landbouwer.

In essentie gaat het niet enkel over een vermenigvuldiging van projecten, maar vooral over een vermenigvuldiging van de *drive* en ambitie die vandaag al voelbaar zijn in deze projecten en programma's. Vrijwillig initiatief maakt en blijft de kracht van het Open Ruimte Platform. Daarom put dit boek uit de goesting van 179 projecten. Ongetwijfeld zijn er nog meer initiatieven die staan te wachten op een werkruimte om door te groeien. Genoeg werk voor een volgende golf openruimtecoalities!

Spring je mee?

Griet Celen

Lene De Vrieze

Joachim Declerck

Bram Vandemoortel

10 coalities voor de open ruimte

Tien verhalen illustreren de collectieve kracht van kleine en grote openruimteprojecten. Ze zijn de vrucht van bijzondere samenwerkingen tussen landbouwers, natuurverenigingen, overheden, burgers en bedrijven. De verhalen zijn fictief, maar gebaseerd op waargebeurde projecten en programma's. Ze blikken vooruit naar een toekomst waarin de transitie naar een weerbaar openruimtesysteem resoluut is ingezet.

Illustraties: Chloé Dierckx

01. Groenblauwe Garde

Van kleine onthardingsprojecten tot groenblauwe netwerken

Al meer dan tien jaar komt de Bende van de Doorstappers iedere week samen voor haar zondagse wandeling. De leden wonen allemaal in het centrum van het dorp en genieten van groen en verkoeling tijdens hun tochten. Maar in de loop der jaren is hun vertrouwde route erg veranderd. Wegen tussen dorpen zijn breder en geasfalteerd, landbouwbedrijven breiden uit en nieuwe woonwijken nemen steeds meer groen weg.

Meest verharde regio van Europa

Vlaanderen is een van de meest verharde regio's van Europa. Vandaag is 15,3% van de oppervlakte verhard, en als we zo doorgaan is dat in 2050 meer dan 20%. Verharding heeft verschillende negatieve effecten op het milieu en leidt tot hoge kosten. Nadelen zijn een verhoogd risico op overstromingen, minder waterinfiltratie en een te lage grondwatertafel, warmere steden en dorpen,

minder opname van CO₂ door planten en de bodem en een verlies aan biodiversiteit. Het programma 'Vlaanderen Breekt Uit' wil een onthardingsgolf realiseren door projecten te ondersteunen en kennis over ontharding te genereren en te verspreiden.

42 > 105

Vlaanderen Breekt Uit

Op zomerse dagen is de hitte vaak ondraaglijk en het wandelgebied wordt steeds kleiner. Daarom maakt de Bende een plan op om het groen en de beken te herstellen en opnieuw te verbinden met het dorpscentrum. Ze willen ingekokerde waterlopen blootleggen en straten en pleinen in het centrum ontharden zodat het water weer in de bodem kan dringen en de natuur kan heropleven. De wandelclub wordt een burgercollectief: de Groenblauwe Garde.

Groenblauwe ader in dorpskern

De Herk en de Kleine Herk stromen door het centrum van Alken en rond recreatiedomein De Alk. De blauwgroene aders maken sinds oudsher deel uit van het aantrekkelijke Haspengouwse landschap. Door uitbreidingen van het recreatiedomein zijn de ecologische waarde en de beeldkwaliteit van het landschap er sterk op achteruitgegaan.

De gemeente ging op zoek naar mogelijkheden om sport en recreatie in harmonie te brengen met ecologie en stelde een duurzaam masterplan op, 'Alken Vallei 2030'. Delen van de ingekokerde beek zijn al blootgelegd en ook in het centrum hebben de beken opnieuw een gezicht gekregen.

102 Groenblauwe ader in dorpskern, Alken, Vlaanderen Breekt Uit

Sommige ouders zijn een beetje ongerust: gaan hun kinderen niet erg vuil worden? Ook de poetsdienst wordt wat zenuwachtig van de modder in de klaslokalen. Daarom organiseert Fien een tombola, waarmee ze genoeg geld inzamelt om voor alle kinderen laarzen te kopen. De werken gaan van start: betontegels maken plaats voor houtsnippers, boomstammen, een wadi, bomen en planten. Er is voor ieder wat wils: geborgen plekjes om even tot adem te komen of af te koelen, boomstammen om over te klauteren, een sportveld. Zelfs de meest kritische leerkrachten zijn verrast over hoe fijn het is om de speelgroenplaats op te nemen in het lessenprogramma en te leren over de libel die dagelijks boven de wadi zweeft. De speelplaats is nu ook buiten de schooluren toegankelijk, zodat het hele dorp kan profiteren van natuur, rust en spel.

Een van de Doorstappers, Fien, is leerkracht op de basisschool. Samen met een groepje ouders overtuigt ze de directeur om de speelplaats te ontharden en groener en natter te maken. Om het project in goede banen te leiden, krijgt Fien een paar uur per week vrij in haar lessenrooster.

School onthardt speelplaats

In 2019 onthardde en vergroende de Leuvense basisschool De Zevensprong haar speelplaats van meer dan 800 m². Alleen een smal pad blijft over voor leveringen. De school stelde een leerkracht aan om het participatief proces met kinderen, ouders en leerkrachten te coördineren. Het plan, opgesteld in samenwerking met de ontwerpers van Plant en Houtgoed, heeft aandacht voor biodi-

versiteit en plekken voor verkoeling met planten en water. Regenwater wordt opgevangen en gebruikt in waterspeeltuigen, om de planten water te geven en om de toiletten door te spoelen. De waterkringloop wordt zichtbaar gemaakt en maakt deel uit van het lessenpakket.

48 De Zevensprong onthardt, Leuven, Vlaanderen Breekt Uit

Van grijs naar groen speelparadijs De speelplaatsen van basisschool Heilig Hart en college Handbooghof in Halle zijn ook na schooltijd en in het weekend open voor kinderen om er te spelen of te sporten. In 2018 werden de speelplaatsen voor meer dan de helft onthard en groener gemaakt. Dat was het resultaat van een samenwerking tussen de scholengroep, Regionaal Landschap Pajot-

tenland en Zennevallei, stad Halle en MOS. Door de speelplaatsen te laten aansluiten op op het landschappelijk park 'De Zinderende Zenne', vormen ze een verlenging van de publieke ruimte. Het groen en de bomen die hierdoor de stad worden binngetrokken, maken Halle beter bestand tegen de klimaatverandering.

58 Van grijs naar groen speelparadijs, Halle, Vlaanderen Breekt Uit

De burgemeester komt de nieuwe speelplaats officieel openen. Geprikkeld door het enthousiasme bekijkt zij samen met haar gemeentediensten welke onthardingsprojecten nog meer mogelijk zijn. Ze denken eraan om een oude bedrijvensite, die vandaag als een grijze vlek tussen twee groenblauwe gebieden ligt, te ontharden.

Natuurherstel en belevingsinrichting dankzij sloop van een bedrijf

In de Meersstraat in Avelgem ligt het bedrijf Pattyne-Duprez. De site is ruim 1,3 ha groot en ligt in landelijk gebied, vlak bij de oude Scheldearm en te midden van de Avelgemse Scheldemeersen, een natuurgebied van meer dan 100 ha. Intercommunale Leiedal kocht de site aan in 2020 om ze op vraag van de gemeente te herbestemmen tot groene zone en zo de Schelde-

meersen te herstellen. De site wordt in twee fases getransformeerd. In de eerste fase worden de gebouwen op dit deel van de site gesloopt en verharding weggenomen. De tweede fase omvat het natuurherstel en belevingsinrichting.

96 Scheldemeersen herstellen door sloop Pattyne-Duprez bedrijf, Avelgem, Vlaanderen Breekt Uit

De Groenblauwe Garde daagt de burgemeester uit om ook het bebouwde centrum onder de loep te nemen. Waar zijn er nog winsten te boeken? Ze stellen voor om eerst de stoepen aan te pakken waar veel onkruid groeit. Als de plantjes door de voegen van de tegels klieven, is dat een teken dat de stoep niet veel gebruikt wordt. De stoep ontharden betekent ook minder werk voor de groendienst!

GruunRant onthardt Burgerbeweging GruunRant wil de versnipperde groene onderdelen in de rand van Antwerpen opnieuw met elkaar verbinden door middel van ontharding. Ze smeden coalities met andere burgers en verenigingen om een onthardingsgolf op gang te brengen. Vijf projecten zijn al uitgevoerd, waaronder

twee scholen, een bedrijventerrein en twee openbare plekken. De nieuwe samenwerkingsverbanden zullen in de toekomst nog meer plekken ontharden waar grote winsten te behalen zijn.

51 GruunRant Onthardt, regio Antwerpen, Vlaanderen Breekt Uit

De Groenblauwe Garde is er intussen van overtuigd dat het nodig is om een brede visie op te maken voor het hele grondgebied van de gemeente. Als ze gaan ontharden en het groenblauwe netwerk herstellen, willen ze dat doen op plekken waar dat de grootste impact heeft. Ze gebruiken een online tool om 'black spots' te vinden: plekken waar het nodig is om meteen aan de slag te gaan. De online tool wijst te brede wegen aan, industrieterreinen met te veel asfalt of weinig gebruikte landbouwinfrastructuur.

Online tool voor ontharding RE-ST, Trage Wegen vzw en Voorland hebben een opensource-methode ontwikkeld om lokale overheden en wegbeheerders te helpen om het onthardingspotentieel van hun autoweginfrastructuur te onderzoeken. RE-MOVE maakt het mogelijk om systematisch te bepalen waar onthard kan worden,

berekent hoeveel dit financieel en ruimtelijk kan opbrengen en stippelt een onthardingsstrategie uit. De ontharde wegen kunnen in een volgende fase omgevormd worden tot trage wegen.

63 RE-MOVE: waar een wil én een plan is, kan een weg weg, Vlaanderen Breekt Uit

De Groenblauwe Garde komt een toelichting geven op het schepencollege. Ze slagen erin om het college te overtuigen. Dat beslist om een jaarlijks onthardingsbudget op te nemen in de begroting — mee mogelijk gemaakt door de besparingen op wegenonderhoud. Het heeft tijd en overredingskracht gekost, maar de onthardingsgolf waar de Groenblauwe Garde op hoopte, is op alle fronten ingezet. De inwoners kijken met grote ogen naar de vele projecten die stap voor stap gerealiseerd worden en bijdragen aan biodiversiteit, levenskwaliteit, ontmoeting en zoveel meer.

Groen in plaats van grijs In 2018 maakte gemeente Vorselaar haar centrale marktplein volledig autovrij. Het verkeer werd omgeleid en enkele gebouwen werden gesloopt. Er kwam ruimte vrij voor groen en water en een nieuwe groenblauwe verbinding door het dorp. Vorselaar maakte een meerjarenplan op om ook andere plekken te ontharden en verankerde

zijn strategie in een 'Vademecum openbaar domein'. Bewoners werden vanaf het begin bij het project betrokken. Het initiatief heeft geleid tot een grootschalige onthardingsgolf met een sterk financieel, sociaal en politiek engagement.

55 Groen in plaats van Grijs, Vorselaar, Vlaanderen Breekt Uit

02. Hemelwatercollectief

Bedrijven werken samen om regenwater op te vangen en te delen

De Wasbeer, een bedrijf dat vrachtwagens schoonmaakt, verbruikt jaarlijks meer dan 4000 m³ grondwater. Tijdens lange periodes van droogte moet het bedrijf soms zijn activiteiten stilleggen.

Bedrijven helpen wasserij aan duurzaam waswater
Op een industrieterrein in Ninove werken vier partijen samen om hun hemelwater te verzamelen. Hun daken zijn samen 22.100 m² groot, wat goed is voor meer dan 11.000 m³ hemelwater per jaar. Het water wordt gebufferd op een terrein van de Vlaamse Waterweg. De nabijgelegen wasserij Celco maakt dankbaar gebruik van de watervoorraad, die eerst gezuiverd

wordt met omgekeerde osmose. Het opgevangen regenwater is voldoende voor het bedrijf om in zijn waternood te voorzien (80 m³ waswater per week), zodat het geen grondwater meer hoeft op te pompen. De andere bedrijven zijn blij dat er een oplossing is gevonden voor de overstromingsproblematiek.

(133) Mallaardstraat, Ninove, Proeftuinen Droogte

Ook andere ondernemers op het bedrijventerrein kampen met waterproblemen. Bij zware regenval zijn er af en toe overstromingen. Transportbedrijf Pak-het-in ondervond al schade door nat geworden dozen. De intercommunale die het terrein beheert, komt met een oplossing: wat als ze het probleem van het ene bedrijf (wateroverlast) koppelen aan een oplossing voor het andere (watertekort)? Zo gezegd, zo gedaan! Ze vangen het regenwater op van de daken en verharde oppervlakken van de bedrijven, zuiveren het en leiden het naar een bufferbekken. Dit voorkomt overstromingen en het water kan gebruikt worden om de vrachtwagens te wassen.

Water sharing is caring
Op bedrijventerrein Campus Coppens in Brasschaat heeft de firma Bolckmans Warehousing Olen zijn ondergrondse ruimtes omgevormd tot een regenwaterbuffer van 300 m³. Door de waterbuffer te koppelen aan buffers van andere bedrijven, is een netwerk ontstaan waarin vragers en aanbieders van water elkaar helpen. Met het opgevangen regenwater worden bijvoorbeeld vrachtwagens gewassen of de toiletten van de

bedrijven doorgespoeld. Een slim monitorsysteem zorgt voor de verdeling van het water. Het teveel aan water komt niet langer in het riool terecht, maar in een wadi die in verbinding staat met het Klein Schietveld, een voormalig militair domein met habitatrichtlijnen, om daar de te lage grondwatertafel te herstellen.

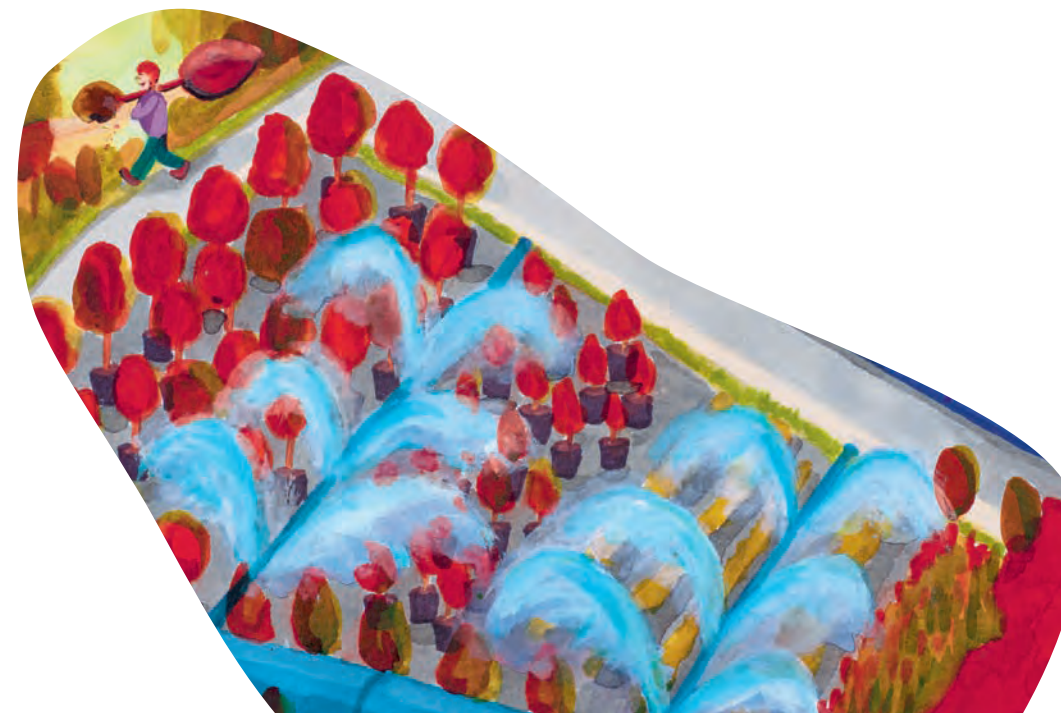
(140) Water sharing is caring, Brasschaat, Proeftuinen Droogte

Tuinbouwbedrijf De Grasspriet verlangt naar een groene plek waar zijn werknemers kunnen ontspannen tijdens de middagpauze. De directeur stelt voor om het bufferbekken toegankelijk te maken en in ruil zal De Grasspriet zorgen voor de aanleg met planten. Natuurvereniging De Dartelaar, die actief is in het achtergelegen natuurgebied, is enthousiast over de plannen en legt nieuwe paden aan die het waterbekken verbinden met het natuurgebied. Weg met het grijze hekwerk rond het bedrijventerrein!

Water voor later
Bedrijventerrein Keiberg-Vossem in Tervuren is gelegen in een 'Bescheringszone 3' van een grondwaterwingebied. Voor de bedrijven gelden strenge regels voor waterinfiltratie. De bedrijven bufferen het opgevangen regenwater in een bekken, waarna het gezuiverd wordt en gebruikt kan worden door de omliggende bedrijven. Het gezuiverde water dat niet wordt gebruikt, wordt geïn-

jecteerd in de bodem of kan in tijden van droogte worden aangesproken. De hemelwaterbuffer is landschappelijk en ecologisch aangelegd, waardoor het voor de werknemers een fijne zit- en rustplek is. Het project zorgt ervoor dat jaarlijks 36.000 m³ water niet langer wegstroomt naar zee.

(134) Water voor later, Tervuren, Proeftuinen Droogte

De bal gaat aan het rollen. Glastuinbouwbedrijf De Tomateneters ruikt een kans. Naarmate het bedrijf groeit, neemt ook de vraag naar water toe. Ze werken al enkele jaren samen met een nabijgelegen viskwekerij. De Tomateneters bieden elektriciteit, warmte en regenwater aan in ruil voor het afvalwater van de viskwekerij, dat rijk is aan voedingsstoffen voor de tomaten. Maar in tijden van droogte is ook dat water niet voldoende. Daarom stellen ook de Tomateneters de vraag of een bijkomende aansluiting op het bufferbekken mogelijk is.

Tomaten- en viskwekerij delen water

Het project Burenwater heeft in Deinze gezorgd voor een intense samenwerking tussen het bedrijventerrein De Prikjels en een tuinbouwcluster op de Stockstorms site. Het bedrijf Tomato Masters groeit sterk, waardoor het steeds meer water nodig heeft. De buffer van zelf opgevangen regenwater volstond niet meer en steeds vaker moest het bedrijf een beroep doen op grond- of leidingwater. Door de aanleg van een grotere ecologische buffer op de Stockstorms site en de aanleg van een pomp en persleiding naar het bedrijventerrein, kan het opgevangen regen-

water van de omliggende bedrijven gebruikt worden voor de tomatenteelt. Tomato Masters zorgt op zijn beurt voor elektriciteit en warmte, die onder meer gebruikt worden in een naburige viskwekerij, Aqua4C. Het vissenwater is bovendien extra nuttig voor het tomatenbedrijf dankzij de vele voedingsstoffen die het bevat. Vanuit het bufferbekken zijn er ook leidingen aangelegd naar andere tuinbouwbedrijven en naar het nabijgelegen proefcentrum.

- 6 Burenwater, Deinze, Water+Land+Schap
- 145 Samenwater 2.0, Deinze, Proeftuinen Droogte

Om het delen van water in goede banen te leiden, is een nieuw organisatie-model nodig. Met de steun van alle bedrijven en wat juridische hulp richt de intercommunale een coöperatie op: De Watertoren. De coöperatie zorgt ervoor dat alle leden gelijkwaardige eigenaars zijn van het regenwater en dat het eerlijk wordt verdeeld. De Wasbeer en De Tomateneters zijn tevreden omdat ze nu minder afhankelijk zijn van grondwater. Pak-het-in kan opnieuw met een gerust hart naar de weersvoorspellingen luisteren en De Grasspriet heeft samen met andere bedrijven een aangename lunchplek gekregen.

Uniek samenwerkingsmodel

De Suikerparke site is een nieuw stadsdeel in Veurne met woningen, een bedrijventerrein en een natuurgebied. Om ervoor te zorgen dat zowel natuur, mens, landbouw als industrie in de toekomst over voldoende water beschikken, hebben de verschillende partners op de site een nieuw samenwerkingsmodel in het leven geroepen: Water Service Company (WASCO) Suikerpark. Alle betrokken partijen

zetten maximaal in op het lokaal vasthouden en hergebruiken van water. Het hemel- en afvalwater worden samengebracht, gezuiverd en herverdeeld. Dat is mogelijk dankzij de aanleg van een slim waternet. Het vasthouden van water zorgt ervoor dat het natuurgebied niet uitdroogt en een broed- en verblijfplaats blijft voor moeras- en water- vogels, waaronder enkele beschermde soorten.

- 146 Suikerpark, Veurne, Proeftuinen Droogte

Tijdens een studiedag presenteert de intercommunale de inzichten die ze hebben opgedaan met De Watertoren. Ze inspireren het publiek door de naam van de coöperatie ook letterlijk te interpreteren. Stel je voor dat de ruim 1300 industrieterreinen in Vlaanderen, met hun oppervlakte van 600 miljoen m² aan verharding, dienst kunnen doen als 'watertorens'? Op alle bedrijventerreinen in Vlaanderen valt samen jaarlijks ongeveer 450 miljoen m³ regenwater, wat vergelijkbaar is met 1356 watertorens van 230 m hoog. Als we dit immense volume aan water kunnen opvangen, verminderen we de kans op overstromingen en leggen we een reserve aan tijdens lange periodes van droogte!

Netwerk van watertorens
Onthardingsproject Groen met Grijs onderzocht de mogelijkheden om Vlaamse industrieterreinen in te zetten als 'watertorens' die het overtollige regenwater opslaan. Naast waterbuffering kijkt het ontwerp onderzoek naar de mogelijkheden van onder meer infiltratie en hergebruik, en dat binnen verschillende coalities van betrokken actoren en bijpassend beleid. In de zestien pilotgebieden is

gewerkt met drie types van projecten: droge projecten (voor opslag en infiltratie), natte projecten (voor stockage van water) en hergebruikprojecten (voor de koppeling van watervraag en -aanbod). In 2019 werd er op een concrete manier getest hoe de verharding op de Asiatsite in Vilvoorde ingezet kan worden voor wateropslag.

- 62 Groen met Grijs, Vlaanderen Breekt Uit

03. Koolstofboeren

Ondersteuning van landbouwers voor vruchtbare bodems

Het akkerbouwbedrijf van boer Guust ligt op een hoog plateau omgeven door bos en heide. Guust heeft het de laatste tijd erg moeilijk. In het begin van de zomer heeft het veel geregend, maar nu is het al wekenlang droog. Bovendien is er nu een verbod op het onttrekken van oppervlaktewater. Guust en zijn collega-landbouwers zitten met de handen in het haar. Ze vrezen dat ook dit jaar hun oogst slecht zal zijn, en ze vragen zich af wat volgend jaar zal brengen. Guust wil het de komende jaren anders aanpakken. Tijdens de kalme wintermaanden neemt hij de tijd om te leren over gewassen die beter bestand zijn tegen droogte, zoals luzerne, sorghum en hennep. Hij volgt een workshop georganiseerd door de pas opgerichte gebiedscoalitie Karbonheide, waar hij samen met zijn collega-boeren uit de regio meer te weten komt over hoe hij zijn landbouwpraktijk kan aanpassen aan het veranderende klimaat. Hij leert er over de voor- en nadelen van gewasrotatie, bodembedekkers en maatregelen om de bodemkwaliteit te verhogen.

Infomarkten en workshops

Om de landbouwers in de vallei van de Kleine Nete kennis te laten maken met een uitgebreide menukaart van klimaat-robuste maatregelen, organiseerde (beek.boer.bodem) verschillende infomarkten. Deze coalitie van landbouworganisaties, gemeenten, provincie Antwerpen, Universiteit Antwerpen en Vlaamse

overheidspartners wil landbouwers die willen investeren in klimaatbewuste maatregelen 'ontzorgen'. Partners Boerenatuur Vlaanderen en Hooibeekhoeve adviseren hen op technisch vlak en verwijzen hen door naar mogelijke financierende kanalen.

⁸ (beek.boer.bodem) in de vallei van de Aa, Water+Land+Schap

Guust staat voor een moeilijke keuze: zal hij sorghum telen, dat goed bestand is tegen droogte maar minder eiwitrijk, of hennep, dat de bodem goed doorwortelt maar meer gespecialiseerde kennis vereist? Na overleg met zijn collega-boeren kiest Guust uiteindelijk voor luzerne. Een veehouder uit de buurt is namelijk geïnteresseerd om het eiwitrijke voedergewas te gebruiken als voeding voor zijn koeien. Bovendien verhoogt luzerne het koolstofgehalte van zijn bodem.

Beheerovereenkomst luzerne

De gebiedscoalitie van de Getestreek test samen met landbouwers alternatieve teelten zoals luzerne of hennep. Luzerne, ooit een populair gewas dat bekend stond als zevenjaarsklaver, wordt gezaaid op een perceel in Outgaarden om de bodemvruchtbaarheid nog beter te maken. Samen met de Bodemkundige Dienst onderzoeken ze in welke mate de plant een waterzuiverende en waterdoorlatende bodem

kan creëren. In het gebied sloten enkele landbouwers een beheerovereenkomst af met de Vlaamse Landmaatschappij om luzerne en hennep te telen en daar een vergoeding voor te krijgen.

¹² Water als bondgenoot in de Getestreek: geïntegreerde oplossingen voor de Grote en Kleine Gete, Water+Land+Schap

Guust zaait luzerne en volgt nauwlettend het maaischema. Na vier jaar vervangt hij luzerne door een ander gewas en hij merkt dat zijn opbrengst stijgt. Hij vraagt zich af wat hij nog kan doen om meer koolstof in zijn bodem te brengen. Koolstof zorgt immers voor een beter bodemleven, minder erosie en een betere waterhuishouding. Guust is niet de enige. Gebiedscoalitie Karbonheide wordt overspoeld met vragen over vernieuwende landbouwmaatregelen. Ze wil dit beter onderzoeken en koopt een stuk land aan waar ze experimenteert met alternatieve teelten en technieken die een gezonde bodem bevorderen, zoals het inwerken van houtsnippers of het gebruik van bodemstimulanten.

Testen, monitoren en demonstreren

Om te testen hoe landbouw weerbaar gemaakt kan worden voor de gevolgen van klimaatverandering, hebben stad Kortrijk en een lokale gebiedscoalitie ten zuiden van de stad een testperceel van 6 ha aangelegd. Het perceel is opgedeeld in drie stroken waarop drie verschillende technieken zijn toegepast. Het gebruik van houtsnippers, mengsels van groenbemesters en het inbrengen van biostimulanten kunnen de kwaliteit van de bodem verbeteren

³⁷ Van Beek tot Bodem, Kortrijk, Water+Land+Schap

en daarmee ook de kwaliteit van de gewassen. De coalitie van Inagro, Boerenatuur Vlaanderen, Boerenbond, Natural Grown en stad Kortrijk streeft zo naar win-winoplossingen op maat van de landbouwer. Na de eerste resultaten gaat de coalitie op zoek naar landbouwers die 'ambassadeur' willen zijn en enkele technieken op hun akker willen uittesten.

Houtsnippers en klimaatakkers

In het noordoosten van Limburg stimuleert het waterlandschapsproject 'Maasvallei en Kempen' de introductie van natuurinclusieve landbouw. Geïnteresseerde landbouwers krijgen de mogelijkheid om hun akkers te transformeren tot 'klimaatakkers'. Dit gebeurt via een aantal concrete maatregelen, zoals het aanleggen van een houtkant rond het perceel. De bomen en struiken dragen bij aan de biodiversiteit en het

hout kan ook gebruikt worden door de boeren. Om de 'gebruiksfunctie' van de houtkanten opnieuw te activeren werd er getest of het inwerken van versnipperd hout de koolstofcaptatie van de bodem kan verhogen. De landbouwer krijgt een beter presterende bodem, en er wordt meer koolstof uit de lucht opgevangen.

¹⁴ Bruggen tussen water, land en schap: Maasvallei en Kempen, Water+Land+Schap

Naast het perceel van Guust loopt een kronkelende waterloop die het maaien soms lastig maakt. Op een dag komt een expert van Karbonheide langs en die vertelt Guust dat hij van de overheid een vergoeding kan krijgen voor het aanleggen en onderhouden van een bufferstrook langs de waterloop. De gebiedscoalitie heeft zelfs een speciale machine aangekocht om het maaien langs de waterloop te vergemakkelijken. Alle boeren van de gebiedscoalitie kunnen ervan gebruikmaken.

Delen van machines

De Barbierbeek is door zijn sterke meanders en naastgelegen bolle akkers een krachtig landschapselement in het Waasland. Het waterlandschapsproject 'Barbierbeek verbindt' wil dit graag behouden en versterken. De coalitie zet in op natuurverbinding, natuurlijke overstromingsgebieden en landbouw. De symbiose tussen landbouw en beek is teruggekeerd

4 Barbierbeek verbindt, Water+Land+Schap

door de aanleg van bufferstroken aan de randen van de akkers. Om landbouwers te ondersteunen bij het extensief beheer van deze stroken is er een gezamenlijke maai-laadwagen aangekocht, die het maaisel bij het maaien direct opneemt.

Ondertussen is Guust een echte koolstofboer geworden. Hij gebruikt een mengsel van luzerne en klaver als groenbemesting, versnipperd zijn houtkanten en verwerkt ze in zijn bodem. Bovendien overweegt hij om over te schakelen op een niet-kerende bodembewerking. Al doende bouwt hij heel wat praktische kennis op. Karbonheide maakt hem gelukkig wel wegwijs in de vergunningsaanvragen en regelgevingen als hij weer eens iets nieuws wil uitproberen.

Ontzorging op maat

Landbouwers in de IJzer- en Handzamevallei worden in Vlaanderen vaak als eerste getroffen bij lange droogteperiodes, lage waterpeilen en onverwachte overstromingen. De coalitie achter het waterlandschapsproject 'Blankaartbekken en Handzamevallei' werkt daarom aan een loket-op-maat om individuele landbouwers te begeleiden in hun zoektocht naar de juiste ondersteunings-

mechanismen. Infosessies focussen op een selectie van tien maatregelen die zowel voor het type-gebied als voor de eigen bedrijfsvoering het best werken. Landbouwers kunnen vervolgens beroep doen op een expert om de toepassing ervan één op één uit te werken.

34 Blankaartbekken en Handzamevallei, Klimaatsonzen in de westhoek, Water+Land+Schap

Wanneer zijn buurman met pensioen gaat, koopt Guust een stuk akker bij dat hij omzet naar grasland. Grasland kan namelijk een pak meer koolstof opslaan in de bodem. Om bij te dragen aan het herstel van de bodem, maakt hij gebruik van een mobiele kippenren. Guust verplaatst de kippen naar een ander deel van het weiland om uitputting te voorkomen. De uitwerpselen van de kippen dragen nadien bij aan de koolstofopbouw van het begraaide weiland.

Mobiele kippenren

Anne Van Leeuwen is medeoprichter van Bodemzicht in Malden (Nijmegen, Nederland), een regeneratieve boerderij. Als koploper van het Regeneration Network stimuleert ze het bodemleven door de bodem zo min mogelijk te bewerken. Ook worden er geen pesticiden gebruikt en gebruikt ze 'kipmobielen'. Door kippen te laten migreren over het perceel voorkomt Anne Van Leeuwen dat de bodem

uitgeput geraakt door overbegrazing. Daarnaast leveren de uitwerpselen van kippen nutriënten om koolstofopbouw in de bodem te stimuleren. Hierdoor kan de grond beter water vasthouden en ontstaat er meer bodemleven. Anne Van Leeuwen won in maart 2023 de Bodemschap.

115 Bodemzicht, Anne Van Leeuwen, Nijmegen, Grond+Zaken

Guust overziet tevreden zijn akkers en weilanden. Mireille en hij waren tien jaar geleden pioniers in het zaaien van luzerne en het inwerken van houtsnippers in de bodem. Ze wisten goed dat dit een werk van lange adem zou zijn, want het duurt jaren voor er voldoende koolstof in de bodem is opgebouwd. Nu zijn landbouwopbrengsten toenemen, merkt Guust op dat hij heel wat meer collega-landbouwers overtuigd krijgt om ook de omslag te maken: wat goed is voor de bodem, is ook goed voor de planten.

04. Luwtezoekers

Vermenigvuldiging van groene plekken voor onthaasting en verstilling

Leila woont langs een drukke steenweg. Ze raast door het leven, tussen job, gezin en de zorg voor haar vader. Op zoek naar onthaasting vlucht ze uit haar appartement en verkent ze de stad. Even verderop ligt het stadspark, maar de drukke speeltuinen en het lawaai van de auto's schenken haar niet de rust waar ze zo naar snakt.

Nood aan stilte en rust
Onderzoek bij een duizendtal Vlamingen bevestigt dat er veel nood is aan stilte en rust. Bijna zeventig procent van de ondervraagden vindt stilte van groot belang. Ze geven hierbij een gemiddelde score van acht op tien, een kwart van hen zelfs tien op tien. Natuurlijke geluiden zoals het gefluit van vogels of de geluiden van de zee of

water worden het meest geassocieerd met stilte. Ongeveer zestig procent van de ondervraagden gaat regelmatig tot dagelijks op zoek naar stille momenten of plekken.

125 > 131

Methodiek voor de verkenning en vormgeving van luwte-oases in woon- en werkomgeving, Luwte-oases

Op een dag neemt Leila een andere weg naar huis. Aan het einde van een doodlopend steegje ziet ze een groene struik achter een smeedijzeren poort. Nieuwsgierig gaat ze verder en ze ontdekt een stukje wildgroen, niet groter dan vijf op vijf meter, omringd door een oude bakstenen muur. In het midden bloeit een lindeboom met daaronder een krakkemikkig bankje. Ze gaat zitten en beseft dat ze precies gevonden heeft wat ze nodig heeft: een luwte-oase.

Luwte-oase
Een luwte-oase is een toevluchtsoord waar je even kan ontsnappen aan de veelheid aan prikkels in onze sterk verstedelijkte regio. Het is een prikkelarme ruimte die tegelijk een aangename zintuiglijke ervaring aanbiedt. Net

als een echte oase is het een plek die beschutting biedt te midden van een onherbergzame omgeving. Een luwte-oase kan zowel in een stad als in een dorp een plek krijgen.

125 > 131

Ontwerpgids Luwte-oases, Luwte-oases

Bij haar volgende bezoek aan de plek merkt Leila dat ze niet de enige is die dit mooie stukje groen heeft ontdekt. Er zit een man op het bankje. Hij heet Joshua en woont in de buurt. Joshua komt hier vaak om te ontspannen en te luisteren naar het ritselen van de bladeren. Hij deelt een ander geheim plekje met Leila: enkele straten verderop zet het klooster soms zijn poorten open voor bezoekers, zodat ze kunnen genieten van de stilte en de prachtige vlinderstruik die ontelbare insecten aantrekt.

Pastorijtuin
Op 25 maart 2023 opende in Erembodegem een deel van de pastorijtuin – De Verborgten Tuin genaamd – zijn deuren voor het publiek. De ommuurde tuin met zijn monumentale bomen die schaduw en verkoeling bieden, is een aangename luwte-oase tussen kerk en Dender. Het kabbelende geluid van

de Dender versterkt dit effect. Ook bij de inrichting is er rekening gehouden met het rustige karakter van de plek. Zo is er naast de vele rustbanken een yogaplatform geplaatst met uitzicht over de rivier.

126 De Verborgten Tuin, Erembodegem, Luwte-oases

Jammer genoeg is de kloostertuin maar een paar uur per week open voor bezoekers. Tijdens haar omzwervingen ontdekt Leila nog een andere plek, een nauwelijks gebruikt binnenplein verstoppt tussen de gebouwen, volgestouwd met garageboxen en koterijen. Leila en Joshua trommelen hun burens op en samen beramen ze een plan. Ze dienen een aanvraag in bij de burgerbegroting van de stad om de verharde grond open te breken en de plek in te richten als luwte-oase. Ze noemen zichzelf de Luwtezoekers.

Herinrichting van voormalig binnengebied
Het Reigersparkje ligt verscholen in een bouwblok, vlakbij het station Gent-Sint-Pieters. De groene oase van 2200 m² werd in 2022 geopend. Een samenwerking tussen buurtbewoners (gesteund door de burgerbegroting), stad Gent en het Agentschap Natuur en Bos zorgde voor een groene invulling van het binnengebied. Aan de randen

van het park is ruimte voor ontmoeting gecreëerd met onder andere een picknickbank en een boekenuitleenkast. Dieper in het park zorgt de verwilderde natuur met bedekkende klimplanten voor rustigere plekken. Het park verbindt twee straten met elkaar via een onverhard, slingerend wandelpad.

127 Reigersparkje, Gent, Luwte-oases

Marie-José, een oudere buurvrouw van Leila, is blij dat ze deel kan uitmaken van de Luwtezoekers. Ze begrijpt het idee van de luwte-oase als geen ander, vooral omdat ze onlangs een tijdje in het ziekenhuis verbleef. Het ziekenhuis ligt naast een groot park, en het personeel was op het idee gekomen om daar gebruik van te maken. Niets is namelijk beter voor de gezondheid dan tijd doorbrengen in de natuur. In plaats van te wachten in een kamertje zonder ramen, kunnen patiënten en hun bezoekers tot rust komen op de bankjes in het park. Marie-José hamert er dan ook op om in de nieuwe luwte-oase voldoende zitplekken te voorzien.

Groene wachtkamer
AZ Sint-Lucas maakt handig gebruik van zijn locatie langs de Steenbrugse Bosjes en de Assenbroekse Meersen. Het Brugse ziekenhuis heeft een wachtkamer in het groen gemaakt. Via drie verschillende wandelrouten worden patiënten, bezoekers en het ziekenhuispersoneel aangemoedigd om naar buiten te gaan. De routes zijn toe-

gankelijk voor rolstoelen en voorzien van voldoende zitgelegenheden. Op de beeldhouwde banken en in de stiltehoeken kan rust in de natuur worden gevonden tijdens de middagpauze of tijdens het wachten op de dokter. Het bos wordt ook gebruikt in het zorgproces of bij therapeutische behandelingen.

⁽¹²⁸⁾ AZ Sint-Lucas, Brugge, Luwte-oases

Marie-José geniet van de nieuwe contacten met haar burens. Ze heeft zelf een grote tuin die ze amper gebruikt en waarvan ze niet goed weet wat ermee te doen. Omdat ze binnenkort naar een serviceflat verhuist, schenkt ze haar tuin aan de stad, op voorwaarde dat het een stille plek wordt waar iedereen welkom is. De stad beslist om er geen netjes aangelegd park van te maken, maar laat de natuur verwilderen. Dat is gemakkelijker te onderhouden en zo blijft de charme van de tuin behouden.

Aangenaam geluidsklimaat

In het najaar van 2021 kocht stad Antwerpen de Copernicussite aan, met onder meer een voormalig dominicanenklooster, een kerk en een school. De centrale ligging van de site, in de drukke stationsbuurt, biedt veel mogelijkheden tot duurzame herontwikkeling. Naast een nieuwe invulling van de kloostergebouwen en de renovatie van het oude VDAB-kantoor, wordt ook de kloostertuin aangepakt. Door het verwilderde en omsloten karakter is

de tuin een ideale plek voor een luwte-oase. In de verkoopakte werd de publieke toegankelijkheid expliciet als voorwaarde vermeld. De herwaardering van de site is onderdeel van het innovatietraject Luwte- en Geluidsplanning, waarin de stad op zoek gaat naar maatregelen die bijdragen aan een aangenaam geluidsklimaat en daarmee de gezondheid van de stadsbewoners verbetert.

⁽¹²⁹⁾ Copernicussite, Antwerpen, Luwte-oases

De stad is erg geïnteresseerd in het plan dat de Luwtezoekers hebben ingediend. De mensen die er werken zijn al een tijdje bezig met een plan voor minder lawaai in de stad. De ideeën van Leila en haar burens laten zien dat er veel verschillende soorten luwteplekken kunnen bestaan. Sommigen zoeken stilte, anderen wilde natuur, een beschutte plek of net openheid. Omdat de mensen die deze plekken gebruiken vaak de beste ideeën hebben, werkt de stad samen met de Luwtezoekers en andere bewoners aan een Luwteatlas, een interactieve kaart met daarop een diversiteit aan luwteplekken zoals kloostertuinen, binnenhoven, natuurbegraafplaatsen of andere verborgen plekjes.

Luwteatlas
Stad Mechelen heeft samen met haar inwoners de Luwteatlas in het leven geroepen. De interactieve kaart duidt plaatsen aan die een tegengewicht bieden voor de luidruchtige stad. In de luwteplekken kunnen Mechelaars en bezoekers even ontsnappen aan de drukte. De plek-

ken kunnen verschillende vormen aannemen, zoals een binnentuin, een begijnhof, een museum of een plekje aan het water. De inventaris van deze oases van rust is door iedereen te raadplegen en aan te vullen.

⁽¹³¹⁾ Luwteatlas Mechelen, Luwte-oases

Een natuurvereniging klopt aan bij de stad. Ze vindt de Luwteatlas een mooi initiatief en stelt voor om de oases met elkaar te verbinden zodat er een groot groen netwerk ontstaat, waar planten en dieren zich gemakkelijk kunnen verplaatsen. Samen met de stad verzamelt de natuurvereniging een team van ecologen, akoestische experts, mobiliteitsexperts en ontwerpers om door middel van de verbindende 'luwte-assen' zo veel mogelijk doelen tegelijk te realiseren. Zo is de golf aan nieuwe luwte-oases ingezet!

Natuurlijke corridor in de stenen stad

Het Zennepark is gelegen boven de voormalige loop van de Zenne en doorkruist drie huizenblokken in de dichtbebouwde en verharde kanaalzone van Brussel. Het park is ingericht als een corridor voor zachte mobiliteit. Doordat de paden uit vlonders bestaan, is er geen verharding nodig en zorgen wandelaars en fietsers voor minder geluidsoverlast. De corridor zorgt bovendien

voor een ecologisch waardevolle groenverbinding. Langs het pad zijn verschillende 'kamers' gemaakt met zitgelegenheden, zodat rustzoekers en passanten gescheiden van elkaar kunnen genieten van deze plek. Toekomstige plannen zullen het park over het kanaal doen uitbreiden en verbinden met het Koninklijk Domein in Laken.

⁽¹³⁰⁾ Zennepark, Brussel, Luwte-oases

05. Sponsgenoten

Samenwerken aan de sponswerking van bodems

De Molenbeek vloeit langs glooiende akkers en oude gehuchten. Soms meandert ze door het landschap, op andere plekken is ze rechtgetrokken of loopt ze ondergronds. De beek verzamelt al het water van hoger gelegen grachten en mondt uit in de Molenvijver. Die vijver is de laatste tijd een veelbesproken onderwerp in de dorpscafés en tijdens politieke debatten. Door erosie van de hellende akkers komen heel wat nutriënten zoals stikstof en fosfor in de Molenbeek terecht. De Molenvijver geraakt vervuild en dat vormt een bedreiging voor de drinkwatervoorziening van gemeente Daarbeneden. Bovendien zijn watersporten al drie jaar op rij verboden in de Molenvijver door de aanwezigheid van blauwalgen. Ook gemeente Vandaarboven kampt met problemen: de erosie op de hellende akkers en de droogte doen de vruchtbare bodems geen goed.

Drinkwater

De Dikkebusvijver is een van de belangrijkste drinkwaterbronnen van Ieper. De laatste jaren stroomt er echter steeds minder beekwater naar het bufferbekken en daarom is de waterkwaliteit minder goed. Er worden steeds hogere waarden gemeten van chemische reststoffen afkomstig van gewasbeschermingsmiddelen. In drogere zomers gebruiken de landbouwers in de hoger gelegen gebieden meer water, waardoor de drinkwatervoorziening in het gedrang komt. Bij hevige regenval

komt de toplaag van de landbouwbodems los en komt het slib in de Dikkebusvijver terecht. De kosten om te baggeren nemen toe. Welke maatregelen kan men nemen om de waterkwaliteit te verbeteren?

2 Robuuste Waterlopen Westhoek, Water+Land+Schap

Sponslandschappen

In de zomer van 2021 werd Wallonië getroffen door een 'waterbom'. Vlaanderen kon op het nippertje ontsnappen. Had de stormwolk zich verplaatst, dan kon de schade langs de bevaarbare waterlopen in Vlaanderen oplopen tot 8 miljard euro, zo becijferden IMDC en De Vlaamse Waterweg. In december 2021 stelden ministers Lydia Peeters (Mobiliteit en Openbare Werken) en Zuhal Demir (Omgeving) een expertengroep samen om een advies te schrijven voor hoogwaterbeveiliging. Het resultaat van het

panel is 'Weerbaar Waterland', een tienpuntenplan om Vlaanderen beter te beschermen tegen overstromingen en droogte. Het plan roept op tot het maximaal spreiden van water in de vallei en het maximaal ophouden van water in bovenstroomse gebieden, ook wel 'sponslandschappen' genoemd, door de natuurlijke werking van het watersysteem herop te bouwen.

38 > 41

Weerbaar Water+Land+Schap

Gemeente Daarbeneden dringt er bij gemeente Vandaarboven op aan actie te ondernemen om de waterkwaliteit te verbeteren. Maar Vandaarboven geeft prioriteit aan het irrigeren van haar veel te droge akkers. Provinciegouverneur Amina kan het niet langer aanzien. De waterproblemen staan hoog op haar agenda, vooral na de zware overstromingen twee jaar geleden, waarbij het hele centrum van Daarbeneden onder water kwam te staan. Ze bemiddelt tussen Vandaarboven en Daarbeneden en benadrukt het belang van een gezamenlijke aanpak voor de hele vallei. Want komen maatregelen tegen erosie ook niet ten goede aan de waterkwaliteit in Daarbeneden? Amina wil zelfs nog een stap verder zetten. Als de hele vallei van de Molenbeek omgevormd kan worden tot een soort reusachtige spons, kan het water langer vastgehouden worden en is er minder erosie, minder vervuiling in de waterloop, minder droogte en minder overstromingen. Iedereen wint erbij!

De twee gemeenten en de provincie stellen samen een ambitieus plan op: 'De Spons Erover'. Maar een mooi plan op papier is niet genoeg om iedereen te overtuigen. Er rijzen heel wat vragen. Een nieuwe waterbuffer op het plan ligt bijvoorbeeld te ver weg voor sommige landbouwers die er graag gebruik van willen maken. De gouverneur beslist om het anders aan te pakken. Ze wil eerst de behoeften van alle openruimtegebruikers in kaart brengen. Een medewerker van Daarbeneden kent de juiste persoon om 'de boer op te gaan'. Alice, die werkt bij een lokale terreinorganisatie, draagt vaker rubberen laarzen dan gewone schoenen en kent veel landbouwers in het gebied. Ze neemt de opdracht aan, op voorwaarde dat ze een 'gebiedscoalitie' mag vormen met verschillende spelers in het gebied die actief zijn op de akkers, langs de waterlopen, in het landschap en de natuurgebieden. De Sponsgenoten zijn geboren!

Coalitievorming 'Boeren op Peil in Oud-Turnhout en Arendonk'
Boeren natuur Vlaanderen en Boerenbond stonden aan de wieg van het waterlandschapsproject 'Boeren op Peil in Oud-Turnhout en Arendonk'. Om klimaatrobuste maatregelen te realiseren in het landbouwgebied, brachten ze partners met uiteenlopende belangen samen in een gebiedscoalitie. Ze betrokken onder meer de Dienst Integraal Waterbeleid van de provincie Antwerpen, die de beheerder is van de twee waterlopen in het gebied, de Wamp en de Rode Loop. Ook INBO stapte mee in de coalitie, aangezien de gemeente Arendonk een van de weinige gebieden in

Vlaanderen is waar de grote modderkruiper nog voorkomt en er een soortenbeschermingsprogramma loopt. De lokale besturen zochten manieren om een antwoord te bieden op de noden van de landbouwers. Tijdens een infomarkt bracht de coalitie land- en tuinbouwers samen om mee vorm te geven aan het gebiedsprogramma, dat via een waaier aan maatregelen tot een klimaatrobuuster landschap en bedrijfsvoering wil komen.

36 Boeren op Peil in Oud-Turnhout en Arendonk (BOPOTA), Water+Land+Schap

Alice besluit om het probleem bij de bron aan te pakken, en daarvoor moet ze klimmen. Ze begeeft zich naar de akkers op het hoger gelegen plateau die in de zomer steeds vaker last hebben van de droogte. Met haar toolbox vol sponsmaatregelen klopt ze aan bij de landbouwers. Wat kunnen zij doen om te voorkomen dat hun vruchtbare grond wegspoelt? Hoe kunnen ze zich beter beschermen tegen de klimaatverandering? Alice helpt boeren op weg om subsidies aan te vragen voor maatregelen die erosie tegengaan, zoals houthakseldammen, graften of slimme teeltrotatie.

Erosiewerende maatregelen en houthakseldammen

Om in het stroomgebied van de Maarkebeek oplossingen te vinden voor wateroverlast, erosie, sedimentatie, een verscheurd ecosysteem en ondermaatse waterkwaliteit wil de waterlandschapscoalitie verschillende maatregelen nemen, zoals het plaatsen van houthakseldammen op een grasstrook van ongeveer 3 m breed. De coalitie poogt via het

instrument 'landinrichting' om deze dammen te plaatsen en zo erosie, overlast door modder en het wegspoelen van vruchtbare grond tegen te gaan. De maatregelen versterken bovendien de kwaliteit van het landschap.

5 Water-Land-Schap De Maarkebeek, Water+Land+Schap

Ondanks al die maatregelen stroomt het water van de Molenbeek nog steeds te snel naar de Molenvijver. Alice gaat op zoek naar plekken waar de natuurlijke, meanderende waterloop van de Molenbeek hersteld kan worden. Met succes! Kasteelheer Baudouin is nieuwsgierig naar de voordelen van hermeandering. Het blijkt dat dit niet alleen de biodiversiteit langs de oevers aanzienlijk verbetert, maar ook de waterkwaliteit verhoogt doordat er meer zuurstof in het water komt. Ook hij sluit zich aan bij de Sponsgenoten.

Hermeandering Herkebeek door kasteelheer

In het waterlandschapsproject 'Herk en Mombeek-vallei' werd de Herkebeek in Borgloon geheermeanderd. Door de rechte beek opnieuw te laten kronkelen, wordt het water vertraagd en krijgt het meer kans om in de bodem te dringen. De verdroging van lokale veenmoerassen

en hooilanden is hierdoor minder geworden. Hermeandering versterkt ook de biodiversiteit. De nieuwe oeverzones zijn rijke habitats voor fauna en flora. De realisatie kwam tot stand dankzij een samenwerking tussen de gebiedscoalitie en de kasteelheer van het landgoed Heks, die het beschouwde als een meerwaarde voor de natuur.

18 Graslanden en moerassen in de vallei van de Herk en Mombeek, Water+Land+Schap

De landbouwers in Vandaarboven zijn steeds meer te vinden voor maatregelen die water vasthouden en erosie voorkomen. Ze plaatsen aanpasbare stuwjes in hun grachten. Door het verlagen van die stuwjes kunnen ze tijdelijk het grondwaterpeil verlagen en al vroeg in het seizoen op hun velden werken. De rest van het jaar worden de stuwjes verhoogd om het waterpeil hoog te houden. Zo voorkomen ze niet alleen wateroverlast benedenstrooms, maar bevorderen ze ook de groei van hun gewassen, kunnen ze langere droogteperiodes overbruggen en houden ze waardevolle natte natuur in stand.

Plaatsen van stuwjes en peilgestuurde drainage

In Ravels streeft een waterlandschapsproject naar de uitbouw van een robuust waterlandschap in de vallei van de Aa. De gebiedscoalitie zet in op het plaatsen van stuwjes in landbouwgrachten en het gebruik van peilgestuurde drainage. Elke stuw levert meteen voordelen op in de nabije omgeving. Zo krijgt het water de kans om in de bodem te sijpelen doordat de gracht niet langer doorlopend dreineert. Dat zorgt ervoor dat gewassen minder diep

moeten wortelen om aan water te geraken. Door de waterinsijpeling daalt de watertafel in de zomer minder snel en kunnen periodes van droogte gemakkelijker overbrugd worden. De gebiedscoalitie probeert zoveel mogelijk landbouwers te stimuleren stuwjes te plaatsen, door de landbouwopbrengsten zichtbaar te maken en door hen financieel en operationeel te begeleiden.

9 Werken op de waterscheidingskam: Bovenstrooms waterinitiatieven in Ravels, Water+Land+Schap

De Sponsgenoten groeien uit tot een samenwerking tussen landbouwers, natuurverenigingen, lokale overheden en waterbeheerders in het hele stroomgebied van de Molenbeek. De gemeente Daarbeneden legt de nadruk op maatregelen die meer ruimte geven aan water. Door gebieden te vernatten, oevers natuurvriendelijk in te richten en wilgen aan te planten, kan het natuurlijke watersysteem herstellen. In de Molenvijver zijn weer futen en meerkoeten te vinden. En in de zomer zakken de mensen van Vandaarboven en Daarbeneden opnieuw af naar de Molenvijver voor verfrissende watersporten.

Waterkwaliteit verbeteren

De gebiedscoalitie van 'Robuuste Waterlopen Westhoek' heeft veel maatregelen genomen om de waterkwaliteit van de Dikkebusvijver te herstellen en de erosieproblematiek van de akkers tegen te gaan. Enkele voorbeelden zijn de aanleg van grasbuffers en plantaardige dammen die ervoor zorgen dat er minder erosie optreedt en minder slib in de vijver terecht komt. Ook het inzaaien van groenbedekkers, nietkerende bodembewerking en het inploegen

van stro dragen daaraan bij en hebben bovendien tot gevolg dat de bodem meer water kan opnemen. De nood om te baggeren is daardoor flink afgenomen en de kwaliteit van het drinkwater is toegenomen. De terugkeer van watervogels bevestigt het herstel van het ecosysteem in en rond de vijver.

2 Robuuste Waterlopen Westhoek, Water+Land+Schap

De Sponsgenoten zijn erg benieuwd naar wat de optelsom van al die maatregelen oplevert. Hydrologen Willem en Stan bieden hun expertise aan om de impact van de verschillende maatregelen te berekenen. Ze begrijpen als geen ander dat extreme weersomstandigheden steeds vaker zullen voorkomen en dat het belangrijk is om goed voorbereid te zijn. Een gezond waterlandschap verzekert een gezonde voedselproductie!

Aan de slag met modellering

In het traject 'Weerbaar Water+Land+Schap' zetten vier bestaande gebiedscoalities uit het programma Water+Land+Schap het advies van het expertenpaneel 'Hoogwaterbeveiliging' om naar de praktijk. Door samen te werken met modelleerexperts krijgen ze inzichten in de impact van bovenstroomse maat-

regelen. Samen met alle belanghebbenden uit het gebied werkt de gebiedscoalitie vervolgens een gedragen sponsactieplan uit.

38 > 41

Weerbaar Water+Land+Schap

06. Voedselparkwachters

Verbinden van lokale voedselnetwerken
van bodem tot bord

De restauranthouders van Hooi & Hyacint zijn gepassioneerde fijnproevers. Ze gebruiken steeds meer verse producten uit eigen streek. Dat doen ze niet alleen voor de smaak, maar ook omdat het goed is voor milieu en klimaat. En het trekt heel wat nieuwe klanten aan! Ze gaan op zoek naar lokale alternatieven voor geïmporteerde producten zoals citroenen, en willen daarom graag samenwerken met een boer of boerin uit de buurt.

Lokale producten

Caroline Baerten en Nicolas Decloedt van restaurant Humus x Hortense, landbouwer Dries Delanote en creatief ontwerper Alexandra Swenden riepen de 'Soilmates'-beweging in het leven. De beweging wil de bodem een stem geven en bewustwording creëren over de verborgen helft van de natuur. Al snel sloten andere koks, landbouwers, kunstenaars, wetenschappers en klimaatactivisten zich aan bij Soilmates.

Volgens hen is de vruchtbare grond de sleutel om al het leven op aarde te behouden, zowel boven- als ondergronds. Aan de hand van (eetbare) kunst en culinaire ervaringen met lokale producten nodigen ze iedereen uit om kennis te maken met alle facetten van de ondergrond. Soilmates won in 2022 de vierde Bodemschep.

¹⁰⁹ Soilmates, Brussel, Grond+Zaken

Ze ontdekken een Facebookgroep waar boeren en hun klanten elkaar vinden. De groep is opgericht omdat de boeren het beu zijn om hun voedsel aan veel te lage prijzen te verkopen aan de grote supermarktketens of de internationale markten. Ze zien dat veel mensen geïnteresseerd zijn om vers en gezond voedsel rechtevrees bij de boer te kopen. Ze scrollen verder door de berichten en stoten op een post met een oproep aan geïnteresseerden om een voedsellandschap op te richten in de open ruimte aan de rand van de stad.

Netwerk A-ploeg

Om boeren een duurzame toekomst te geven heeft Rurant vzw het netwerk de 'A-ploeg' opgericht. Het maakt een connectie tussen de boeren rond Antwerpen en de ondernemers in het stadscentrum. De twee groepen kunnen elkaar vinden in een Facebookgroep en oproepen doen voor bepaalde diensten en producten. De boeren kunnen hierdoor op een gemakkelijke manier hun netwerk

en afzetmarkt vergroten. Naast de digitale ontmoetingsruimte bestaan er ook netwerkevents en eigen opgestarte projecten zoals de organisatie van boerenmarkten of een online platform om streekelijke producten aan te bieden aan de horeca.

¹²³ A-ploeg, Antwerpen, Voedsellandschappen

De afzender van de post is Claude, de schepen van landbouw en zelf een boer. Hij wil het voedsellandschap oprichten omdat veel waardevolle en vruchtbare landbouwgrond moet verdwijnen voor andere doeleinden, zoals een hockeyveld of nieuwe woningen. Het voedsellandschap moet ook helpen om een lokale markt te organiseren waar boeren hun producten aan een eerlijke prijs kunnen verkopen. Claude zoekt hulp bij Janne, die bij de provincie werkt. Ze zetten samen hun schouders onder het initiatief en stellen iemand aan om boeren, natuurverenigingen en ondernemers te benaderen en hun behoeften in kaart te brengen. Voedsellandschap 'De Groeirand' krijgt steeds meer vorm. Twee jaar later is het zover: twaalf landbouwbedrijven in het gebied gaan samenwerken met de gemeente, de provincie en lokale natuurverenigingen. Op de Oogstfeesten ondertekenen ze plechtig een charter.

Inspiratieboek

Om het starten van een nieuw voedsellandschap gemakkelijker te maken, schreef het Innovatiesteunpunt van Boerenbond en Boeren-natuur Vlaanderen in samenwerking met het programmateam van Voedsellandschappen een inspiratieboek. Na het doorlopen van wat een voedsellandschap wel en niet is, volgt een concreet stappenplan. Dat begint

met een verkenning van het gebied en overleg met de verschillende actoren. Een volgende stap is het opstellen van een charter. Hierin worden het engagement om samen te werken en de doelstellingen officieel vastgelegd.

¹¹⁸ > ¹²⁴

Inspiratieboek
Voedsellandschap,
Voedsellandschappen

Een van de doelen in het charter is het vergroten van de biodiversiteit in het landschap. De coalitie richt een werkgroep op, de 'Kleine Landschapselementen'. Titus, een werknemer bij de natuurvereniging, neemt het voortouw. Hij bekijkt welke bomen het best op het erf van Claude kunnen worden geplant. In eerste instantie denkt hij aan wilgen vanwege hun diepe wortels. Buurvrouw Fien toont interesse in het project omdat zij vaak haar melkkoeien ziet schuilen voor zon, wind, hagel en regen. Titus komt via zijn natuurvereniging meer te weten over een pilotproject met 'voederbomen'. Na wat onderzoek blijkt dat haagbeuk en hazelaar een uitstekende aanvulling zijn op het dieet van Fiens koeien.

Voederbomen

Het Interreg Europe project Biogov geeft landbouwers adviezen om voederbomen te herintroduceren op hun percelen. Voederbomen hebben veel voordelen. Ze bieden bescherming tegen zon, regen en wind voor het vee en verminderen door hun diepe wortels de kans op bodemerosie. Ze versterken de biodiversiteit en de landschapswaarde. Ook op de gezondheid van het vee hebben de bomen een positief effect. Door analyse van runderhaar kwam adviseur Wim Govaerts er bijvoorbeeld achter dat de runderen van boer Richard Claassens een structureel

kopertekort hebben. Het planten van es kan het tekort aan mineralen op een natuurlijke manier verhelpen, omdat het vee van de bladeren eet.

¹²⁰ Interreg Europe
Biogov, Voeren,
Voedsellandschappen

Een ander doel van het charter is om de consument weer in contact te brengen met de boerenstiel. De afgelopen jaren zijn er steeds meer lopers, wandelaars en fietsers in het gebied. Fien vindt het wel fijn dat er meer passage is, en ze geniet ervan als kinderen vol bewondering naar haar koeien kijken. Maar soms maakt ze zich zorgen dat ze per ongeluk een fietser omver zal rijden als ze met haar mobiele melkrobot onderweg is. Bovendien belandt er steeds meer afval in de velden. Vorige herfst verloor ze twee koeien door scherpe stukjes blik in het veevoer. Daarom richt ze een werkgroep op voor 'Spelregels in het voedsellandschap'. Janne heeft haar collega's bij de dienst toerisme aangemoedigd om een campagne te starten met richtlijnen voor bezoekers. Respectvol en meervoudig ruimtegebruik is de boodschap. Dat betekent: geen loslopende honden, geen rommel achterlaten en geen selfies tussen de maïsvelden! Omgekeerd schrijft de werkgroep ook een 'Code van goede landbouwpraktijken' uit: geen modder op de weg, geen trage wegen omploegen en geen verkrotte schuilhokken.

Boer zkt Bank

Het Meetjesland met zijn vele krekens en weidse landschappen is een trekpleister voor wandelaars en fietsers. In de context van het project 'Florerende Bestemmingen en Reizen naar Morgen' zetten de provincie Oost-Vlaanderen, Toerisme Vlaanderen en de gemeente Sint-Laureins samen met drie landbouwers 'Boer zkt Bank' op. Ze plaatsten een picknickbank op verschillende boerderijen, bijvoorbeeld

vlak aan de voedselautomaat. De landbouwers kunnen zo een praatje slaan met fietsers en wandelaars en vertellen over hun producten en hun liefde voor het Meetjesland. Toerisme draagt op die manier bij aan een meer bewuste consument.

¹²¹ Boer zkt Bank, Meetjesland, Voedsellandschappen

De kleine, tijdelijke werkgroepen zijn een slim idee. Claude is aanvankelijk erg ongeduldig. Hij wil dat iedereen bij alles betrokken is. Maar Janne begrijpt al snel dat dit veel collega-landbouwers afschrikt. Boeren kunnen ook niet alle problemen in het gebied oplossen. De nabijheid van de stad en vooral de bouw van nieuwe woningen in de open ruimte zorgen voor sterk stijgende grondprijzen. Samen met de gemeente, de provincie en de overheid kopen ze landbouwgronden aan en stellen die beschikbaar aan startende boeren. Met een tienjarig contract nemen ze de tijd om te onderzoeken hoe ze de grond op lange termijn kunnen behouden voor lokale voedselproductie.

Grond voor lokaal voedsel

Om korteketenlandbouw meer kansen te geven in de Vlaamse Rand, lanceerde de Vlaamse Landmaatschappij eind 2021 een oproep naar landbouwers. De VLM is eigenaar van een paar hectare gronden in Sint-Pieters-Leeuw en begon dit proefproject om kennis en ervaring op te doen rond korteketenprojecten. Ongeveer 3 ha werd ter beschikking gesteld aan landbouwsters Hilde en Charlotte, die er met bioboerderij Perkuus groenten telen en een zelfoogstveld openen

waar inwoners uit de buurt groenten kunnen oogsten. De twee boerinnen Hilde en Charlotte staan in voor de teelt en de gemeenschapsvorming. Voor het landschapsherstel werden er enkele kleine landschapselementen zoals een beukenhaag of fruitboomgaard geïntroduceerd. Dit heeft onder andere een positief effect op waterbuffering en natuurontwikkeling.

¹²² Bioboerderij Perkuus en VLM, Sint-Pieters-Leeuw, Voedsellandschappen

Tijdens de volgende editie van het Oogstfeest worden de werkzaamheden van de verschillende werkgroepen gedeeld en gevierd. Dit jaar is het ook de opening van de allereerste voedselhub, een centrale logistieke plek voor lokale producten. Het was immers een beetje gek dat iedereen apart met een busje de groenten kwam leveren. In de voedselhub is er ook een molen en een melkverwerkingsinstallatie. De voedselhub is niet alleen bedoeld voor de twaalf boeren die deelnemen aan het voedsellandschap, maar ook voor boeren over de gewestgrens, zo'n tien kilometer verderop. Langzaam maar zeker ontstaat een netwerk van voedselhubs in de stadsrand. De vraag is immers groot genoeg!

Voedselhub

Om de losse contacten tussen voedselproducenten en ondernemers in Brussel te versterken, heeft Leefmilieu Brussel (als onderdeel van de Good Food-strategie 2) een plan opgemaakt om voedselhubs te bouwen. De ideale locatie voor die hubs is de Brusselse stadsrand. Daar komt de vraag naar voedsel van de hoofdstad samen met

het voedsel dat wordt verbouwd in Vlaanderen en Wallonië. De hubs kunnen dienstdoen als een overdekte markt, maar evengoed als logistiek overslagpunt. Vanuit de rand kan het voedsel op een groene en duurzame manier verder gedistribueerd worden in de grootstad.

¹²⁴ Foodhubs Brussel, Voedsellandschappen

Claude is in zijn nopjes. Wat begon met de verontwaardiging over de inname van de open ruimte, heeft uiteindelijk een heus voedsellandschap voortgebracht. De twaalf landbouwers hebben meer lokale afnemers, burens en boeren helpen elkaar en Claude zelf experimenteert nog volop met zijn houtkantten. Wie had gedacht dat meer samenwerking uiteindelijk tot meer autonomie zou leiden?

07. Circulaire Waterwijk

Kostbaar water opvangen en delen in de wijk

Tien gezinnen gaan samenwonen in een nieuw cohousingproject in de stad. Het Honinghof is uitgerust met de nieuwste snufjes op vlak van energie: gedeelde zonnepanelen, een batterij, geothermische verwarming. De bewoners scheppen op bij familie en vrienden over de energieprestaties van hun woningen. Ook de grote, gedeelde tuin is erg fijn. Er is genoeg ruimte voor sport en spel, ontspanning en er is zelfs een moestuin. Maar soms zijn er problemen. Als het hard regent liggen er grote plassen en tijdens droge periodes verschroeit de tuin tot een kale, dorre vlakte. Heel af en toe overstroomt de riolering en staat de straat onder water.

Meer hevige regenbuien
Door de klimaatverandering mogen we in de zomers vaker korte en hevige regenbuien verwachten. Het riolenstelsel in Vlaanderen, en vooral de oudere, gemengde rioleringen, zijn hierop niet voorzien, zodat straten en huizen soms onder water komen te staan. Volgens de 'Code van goede praktijk voor het ontwerp van een rioelstelsel' mag het teveel aan water in de riolering slechts een beperkt aantal

keer per jaar uit de riolering overstorten in beken of rivieren, maar slechts één keer in de vijf jaar mag het water op straat komen te staan. De laatste jaren gebeurt dit echter steeds vaker. Dat zorgt voor veel overlast, voornamelijk wanneer het om een gemengd rioleringsstelsel gaat, en is bovendien erg slecht voor het milieu.

De bewoners steken de koppen bij elkaar. Geïnspireerd door hun collectieve energie-installatie komen ze op het idee om in plaats van individuele waterputten één grote collectieve watertank te installeren die al het water verzamelt dat op hun daken valt. De waterbuffer komt goed van pas: de moestuiniers gebruiken ze om de planten water te geven, Cindy, de bewoonster met de groenste vingers, onderhoudt er de bloemenperken mee, en op warme dagen spelen de kinderen met het water.

Collectieve regenwateropvang
In plaats van te werken met individuele regenwaterputten, voorziet de Hasseltse sociale huisvestingmaatschappij Cordium haar twee nieuwe woonblokken met telkens vijftig woningen van een collectieve wateropvang. Waterplanten zuiveren het regenwater voordat het in een wadi terechtkomt. Doordat het regenwater langzaam de grond in kan sijpelen, wordt de riolering

minder belast. Behalve de nieuwe woningen zijn ook 19 oudere sociale woningen en twee buurdrijven op de collectieve opvang aangesloten. Het gebruik van collectieve in plaats van individuele opvang van hemelwater is kostenbesparend en klimaatrobuust.

⁽¹⁵⁹⁾ De Nieuwe Winning, Hasselt, Proeftuinen Droogte

Een van de bewoners heeft een nieuw voorstel. Tijdens natte periodes, wanneer de watertank helemaal vol is, vloeit het overtollige regenwater nog steeds weg naar de riolering. Maar waarom graven ze in het laagste gedeelte van de tuin geen wadi, zodat het teveel aan water in de bodem kan dringen? Dat is goed voor het grondwater en de bodem, én de tuin krijgt er bovendien nog een mooi stukje natuur bij!

Wadi's voeden grondwatertafel
Tussen de Afleidingsdijle en het Keerdok in Mechelen komt een nieuw stadsdeel met ruimte voor wonen en commerciële activiteiten. De site van meer dan 5 ha is ontworpen als een groene en autovrije oase waarin de bewoners ontspanning en rust kunnen vinden.

De verschillende partners hebben gekozen voor collectief waterbeheer. In het park komen verschillende wadi's, plantenzones die het teveel aan water opvangen en traag laten infiltreren in de bodem.

⁽¹⁶²⁾ Keerdokkaai, Mechelen, Proeftuinen Droogte

Er ontstaat een ‘circulaire watercyclus’: geen druppel water gaat nog verloren. Maar verderop in de straat zijn er nog steeds problemen. Af en toe staat het water in de riolering zo hoog dat het water overstort in de beek. Cindy consulteert de rioolbeheerplannen en ze ziet al snel wat de oorzaak is. Veel daken van bedrijven en grote winkels in de buurt zijn rechtstreeks aangesloten op de riolering. De bewonersgroep klopt aan bij Hobi, de doe-het-zelfzaak, en stelt voor om hun daken af te koppelen van de riolering en het water op te vangen in een ondergrondse watertank waar ze beide van kunnen gebruikmaken. Ook de rioolbeheerder vindt het een goed idee en staat de splinternieuwe coalitie bij met kennis en financiering.

Regenwater van bedrijf naar buurt

De watervraag van cohousingproject Bijgaardenhof was groter dan wat ze opvingen. De bewoners gingen op zoek naar alternatieve waterbronnen. Ze benaderden de naburige bedrijven Hubo en Tom&Co om het regenwater van hun daken (3500 m²) niet langer naar de gemengde riolering af te voeren, maar naar een gemeenschappelijke regenwaterbuffer. Ook Farys, de gemeentelijk rioolbeheerder werd

betrokken bij de opmaak van de plannen. De strook tussen de bedrijven en de cohousing wordt onthard en vergroend en dient als infiltratieplek voor het overtollige regenwater. Een moestuinproject en de stad Gent kunnen ook gebruikmaken van de waterbuffer om de planten te bevoelen.

¹⁵⁶ Regenwater van bedrijf naar buurt, Gent, Proeftuinen Droogte

Sammy, een werknemer van de watermaatschappij, is het initiatief genegen. Hij speelt al langer met het idee om een tweede waternet te bouwen, dat naast het hergebruiken van regenwater ook het grijswater van douches zuivert zodat het hergebruikt kan worden, maar hij vond nooit de nodige partners. De bewoners stemmen in, maar wel op één voorwaarde: dat een aparte organisatie wordt opgericht die het beheer van dit tweede waternet op zich neemt en een gelijke verdeling garandeert. Dankzij dit nieuwe initiatief kan de hele buurt het gebruik van leidingwater verminderen! De investering is groot, maar op lange termijn wint iedereen.

Tweede waternet

Op de Panquinsite in Tervuren komen 105 nieuwe appartementen, vier kantoorgebouwen en een hotel. De verschillende gebouwen zijn zo weinig mogelijk afhankelijk van leidingwater. Om dit te kunnen realiseren wordt het regenwater opgevangen en hergebruikt in toiletten en wasmachines. Dit zal gebeuren via een tweede waternet, dat wordt beheerd via een Water Service Company (WASCO). Ook het grijswater (afvalwater van douches en lavabo's) van het hotel zal op dit netwerk kunnen aansluiten. De Watergroep staat de WASCO bij met de technische uitwerking en

uitbating van het waternet en controleert de waterkwaliteit. De WASCO zal het hemelwater en grijswater ondergronds bufferen, opwaarderen tot huishoudwater en instaan voor de herverdeling. Ondanks de lage prijs van leidingwater – vaak een struikelblok bij alternatieve investeringen – is de WASCO in staat om een nog lagere prijs aan te bieden.

¹⁴⁷ Panquin, Tervuren, Proeftuinen Droogte

De bewonersgroep organiseert een feestelijke ‘Werken in de Tuin’-dag waar buurtbewoners een handje komen helpen bij het installeren van de gemeenschappelijke watertank en het leidingensysteem van het tweede waternet. Johnny, die werkt bij de groendienst, leidt de werken en geeft tips bij het plaatsen van de nieuwe beplanting. Hij vindt het fascinerend om te zien welke weg de wijkbewoners hebben afgelegd om kostbaar leidingwater te besparen en welke samenwerkingen daaruit zijn ontstaan.

Geïntegreerde ontharding

Een innovatieve samenwerking tussen buurtbewoners, een school en publieke partners heeft gezorgd voor de ontharding van twee straten en een school in Leuven. De projectzone is gelegen in overstromingsgevoelig gebied. Ontharding leidt tot een betere waterinfiltratie en zal dus het risico op overstromingen sterk verminderen. Om alvast een toekomstbeeld te schetsen en nog meer buurtbewoners te

betrekken, werd er een participatiedag georganiseerd waarin de bewoners hun straat tijdelijk konden herinrichten. Voor het onderhoud en beheer van de ontharde straten is een coalitie gevormd waarin de bewoners worden bijgestaan door de groendienst van de stad.

⁴⁹ Geïntegreerde ontharding Redingenhof, Leuven, Vlaanderen Breek Uit

Het ‘Werken in de Tuin’-feest brengt Johnny op ideeën en hij stapt ermee naar zijn directrice. Wat als ze hetzelfde doen bij andere grote gebouwen in de stad? En wat als niet enkel hemelwater maar ook andere waterbronnen, zoals het water van de rioolzuiveringsinstallaties, kan hergebruikt worden? Dat zou veel liters leidingwater besparen! De stad en de watermaatschappij ontwikkelen een innovatief proces om het water te zuiveren en te gebruiken in een tweede waternet. Een slim leidingensysteem brengt het water tot in het hart van de stad, waar de groendienst het gebruikt voor het onderhoud van de parken. Dankzij het circulaire waternet is de stad beter aangepast aan de klimaatverandering!

Circulair waternet

Stad Antwerpen en de Zoo hebben beide een watertekort, wat onder meer te zien is aan de opgedroogde vijvers in de stad. Om dit op te lossen wordt een netwerk voor de distributie van secundair water aangelegd. Water uit de rivier het Schijn en het gezuiverde afvalwater dat de rioolwaterzuiveringsinstallaties (RWZI's) aan de rand van de stad verlaat, zullen via een leiding- en pompsysteem vervoerd worden naar het stadscentrum. Daar kan

het worden opgeslagen in vijvers en gebruikt worden door de Zoo en de groendienst van de stad voor de bewatering van de planten. Een extra aansluiting op de ondergrondse ruïen biedt nog grotere mogelijkheden. Dit project kadert in het Waterplan, waarmee stap voor stap en via wijkwaterplannen en herinrichtingsprojecten wordt gebouwd aan een klimaatrobuuste stad.

¹⁶¹ Circulair Waternet Antwerpen, Proeftuinen Droogte

08. Hoeveontwikkelaars

Goed gebruik van land en infrastructuur als sleutel voor de landbouwtransitie

Sacha en Steven zijn broer en zus. De jonge boeren willen het bedrijf van hun ouders in de stadsrand overnemen, maar ze staan voor grote uitdagingen. De snel veranderende milieuwetgeving, strenge bemestingsnormen, afstandsregels tot waterwegen en klachten over geur- en geluidshinder beperken hun mogelijkheden om te ondernemen. Het is ook erg moeilijk om landbouwgrond in de buurt aan te kopen. De grondprijzen zijn hoog en veel landbouwgrond wordt opgekocht voor paardenhouderijen of privétuinen. Hun ouders zijn van plan om het familiebedrijf te verkopen, en dat is begrijpelijk, want het dient als hun pensioeninkomen. Sacha en Steven zijn niet de enigen met deze problemen. Collega-boeren in heel het land ervaren vergelijkbare uitdagingen. Sacha en Steven kloppen aan bij hun landbouworganisatie met de vraag om stappen te ondernemen.

Vlaamsbrede oproep
Op 18 november 2021 deed een groep middenveldorganisaties een oproep aan de Vlaamse overheid om zonevremde functiewijzigingen in agrarisch gebied te schrappen. De coalitie bestond onder andere uit de Vlaamse Vereniging voor Ruimte & Planning, Natuurpunt en de Boerenbond, drie partijen die in het verleden vaak tegenstrijdige visies

hadden. De steeds verder oprukkende verstedelijking van het platteland brengt hen nu samen. Open ruimte moet voorbestemd blijven voor natuur en landbouw. Daarom streven ze ernaar om landbouwactiviteiten terug te brengen op percelen met een groot potentieel.

Call to Action, VRP Werelddag van de Stedenbouw

Sacha en Steven twijfelen. Ze willen heel graag de activiteiten van hun ouders verderzetten, maar willen geen veebedrijf overnemen dat over een paar jaar misschien de deuren moet sluiten omwille van de milieuwetgeving. Ze laten zich begeleiden door de provincie om toekomstscenario's te verkennen voor de boerderij van hun ouders. De huidige stallen zijn verouderd en voldoen niet meer aan de huidige milieueisen en normen naar dierenwelzijn.

Afwegingskaders

De provincies Antwerpen en Oost-Vlaanderen en het Departement Landbouw en Visserij hebben afwegingskaders opgesteld om landbouwers en andere partijen te adviseren over hoe ze kunnen omgaan met leegstaande hoeves. Aan de hand van gegevens zoals de ouderdom van de gebouwen, de grootte van de gronden en de ligging ten opzichte van andere gebouwen, zoekt de online tool een passende toekomstige invulling.

De drie partijen zijn voorstander van de terugkeer van agrarische functies op de percelen. Mocht dit niet kunnen, geven de afwegingskaders alternatieven aan die passen op de plek. Via het Actieplatform Agrarische Herontwikkeling wisselen ze ervaringen uit en verfijnen ze de afwegingskaders.

163 > 170

Afwegingskaders agrarische herontwikkeling, Actieplatform Agrarische Herontwikkeling

Steven blaast samen met zakenpartner Koen nieuw leven in het ouderlijke bedrijf. Ze kiezen resoluut voor duurzame landbouw. Ze slopen de stallen en vormen het veebedrijf om tot een intensief groenteteeltbedrijf in een driejarige teeltrotatie met agroforestry. Omdat de boerderij naast de stad ligt, is er een grote afzetmarkt. Ze denken eraan om een zelfplukboerderij op te richten. Met 10 ha grond en een loods voor koeling en opslag komen ze ruimschoots toe. De nieuwe boerderij sluit ook beter aan bij de doelstellingen van de gemeente, die aan een Bosplan werkt. Steven en Koen kunnen zelfs subsidies krijgen voor de aankoop van fruitbomen.

Sloopfonds

In de studie 'Boer Ruimt Veld' gingen ILVO, Boerenbond en KU Leuven op zoek naar manieren waarop ontharding in agrarisch gebied kan bijdragen aan een duurzame toekomst van leegstaande boerderijen. Een van de strategieën die ze daarbij uitwerken, is de oprichting van een 'Boer Ruimt Veld'-fonds om daarmee sloop te stimuleren.

De sloopkosten van leegstaande infrastructuur zijn voor de boer vaak een hindernis om zijn gronden om te zetten in open ruimte. Premies kunnen landbouwers helpen bij het dragen van de sloopkosten.

61 Boer Ruimt Veld, Vlaanderen Breekt Uit

Sacha wil de veeleeltraditie van haar familie voortzetten, maar op een meer duurzame manier én op de juiste plek. Ze maakt gebruik van het 'landbouwkompas'. Hiermee kan ze een plek in de provincie zoeken waar de omstandigheden gunstig zijn voor veeleel, en meer specifiek voor haar dubbeldoelkoeien, die zowel melk als vlees opleveren. Het kompas helpt haar in haar zoektocht naar een boerderij met graslanden waar ze de koeien extensief kan beheren, waar een goede verbinding is met de melkhandelaar en het slachthuis en waar er wat afstand is van woonwijken om geurhinder te vermijden. Als al die factoren goed zitten, heeft ze als ondernemer een beter perspectief op de lange termijn.

Landbouwkompas

Om te onderzoeken of een stuk land in de toekomst nog geschikt zal zijn voor landbouw en welke soort agrarische activiteiten hier het best passen, ontwikkelde de provincie Antwerpen het 'landbouwkompas'. Het landbouwkompas weegt 27 indicatoren met elkaar af, die geordend zijn in vier kwadranten. De eerste twee kwadranten focussen op de juridische aspecten

en houden rekening met vergunningen die nodig zijn voor specifieke landbouwactiviteiten. De overige twee gaan dieper in op de omgeving en testen de impact en ontwikkelingskansen van landbouwactiviteiten.

¹⁶⁴ Provinciaal Landbouwkompas, Antwerpen, Actieplatform Agrarische Herontwikkeling

Omdat Sacha en haar ouders hebben ervaren hoe schaars open ruimte is, is het voor haar vanzelfsprekend om geen nieuwe boerderij in de open ruimte te bouwen. In plaats daarvan zoekt ze met het landbouwkompas naar een bestaand bedrijf dat ze kan overnemen. Ze vindt Roger, een boer die wil stoppen en geïnteresseerd is om zijn boerderij aan Sacha te verkopen. Om de overgang soepel te laten verlopen, maken Sacha en Roger een slimme overeenkomst. Ze zullen gedurende vijf jaar het bedrijf gezamenlijk runnen en zowel inkomsten als uitgaven gelijk verdelen.

Vraag en aanbod matchen

In het kader van een plattelandsontwikkelingsproject rond de activatie van leegstaande boerderijen zocht de Provinciale Ontwikkelingsmaatschappij Antwerpen inspiratie bij een Nederlands initiatief, een Noord-Brabantse ontwikkelingsmaatschappij genaamd 'Ruimte voor Ruimte'. De tool koppelt

vraag en aanbod van agrarische ruimte aan elkaar. Agrarische herontwikkeling, zonevreemd hergebruik en ontharding worden op die manier tezamen aangepakt.

¹⁶⁵ Ontwikkelingsmaatschappij Ruimte voor Ruimte, Noord-Brabant, Actieplatform Agrarische Herontwikkeling

Na enige tijd sloop Sacha de verouderde stallen van Roger en investeert ze in een splinternieuwe, hoogtechnologische stal. De stal is circulair en modulair ontworpen: de kolommen en balken kunnen worden gedemonteerd en hergebruikt in andere bouwprojecten. Dat bespaart Sacha, of haar opvolgers in de toekomst, dure sloopkosten!

Demonteerbare stallen

De Vlaamse overheid heeft de Green Deals in het leven geroepen om overeenkomsten tussen bedrijven, organisaties en de overheid aan te gaan rond duurzaamheidsthema's zoals water, voedsel of circulaire economie. Een van de Green Deals heeft betrekking op circulair bouwen. Het inspireerde het Actieplatform Agrarische Herontwikkeling om

na te denken over circulaire stallenbouw. Stallen zijn doorgaans opgetrokken met prefabmaterialen. Ze zouden demonteerbaar ontworpen kunnen worden, zodat men de bouwmaterialen later kan hergebruiken.

¹⁶⁶ Green Deal Circulair bouwen, Actieplatform Agrarische Herontwikkeling

De volgende lente komt de hele buurt kijken naar het moment waarop de dubbeldoelkoeien van Sacha voor het eerst dit jaar weer de wei opgaan. Sacha slaakt een diepe zucht. Ze is opgelucht dat ze het metier van haar ouders kan verderzetten, al is het op een andere plek. Het was geen gemakkelijke keuze om die omslag te maken en het vergde heel wat onderzoek. De nieuwe plek geeft haar echter goede moed voor de toekomst: voor haar koeien, haar bedrijf en het milieu!

09. Bodemscheppers

Iedereen zorgers van de levende bodem

Willa is een worm. Ze woont in het bos. Ze pendelt door de bodem en boort gangetjes, soms wel tot drie meter diep, van boven naar beneden en weer terug. Willa heeft veel huisgenoten, in allerlei maten en kleuren: woelmuizen, pissebedden, mestkevers, beerdertjes, bacteriën, schimmels, noem maar op. Al die bodembewoners samen zijn erg belangrijk voor een gezonde bodem. Ze zorgen ervoor dat planten- en boomwortels goed kunnen groeien, beschermen gewassen tegen ziektes en plagen en zorgen voor een irrigatienetwerk dat het water in de bodem vasthoudt. De diertjes zijn bovendien een bron van voedsel voor hun bovengrondse burens.

Helaas is het werk van de bodembewoners onzichtbaar voor de meeste mensen. Hun werk wordt vaak gedwarsboomd. Verharding van de bovengrond houdt licht, lucht en water tegen, waardoor het bodemleven sterft. Het afgraven van de bodem of ploegen helpt de netwerken van schimmels om zeep. Zelfs het betreden van de bodem door zware machines of een mensenmassa knijpt de gangetjes en luchtporiën dicht, waardoor de bodem minder vruchtbaar wordt. Het uitputten van de bodem door intensief gebruik zonder voldoende organisch materiaal terug te geven, betekent weinig voedsel voor het bodemleven. Gelukkig is er een groeiend aantal mensen aan de slag om het bodemleven te herontdekken.

De Bodemschep

Het programma Grond+Zaken zet het belang van een gezonde bodem in de kijker en stimuleert goede bodemzorg. Grond+Zaken gaat samen met lokale actoren op zoek naar concrete projecten die de kwaliteit van de bodem kunnen verbeteren, biedt bodemkennis aan en detecteert kansen om goede bodemzorg in te bedden in het beleid. Sinds 2021 reikt het programma-

team van Grond+Zaken elke twee maanden De Bodemschep uit. Dat is een prijs aan een persoon of groep die op een inspirerende manier voor de bodem zorgt of sensibiliseert over het belang van de bodem.

106 > 115

De Bodemschep,
Grond+Zaken

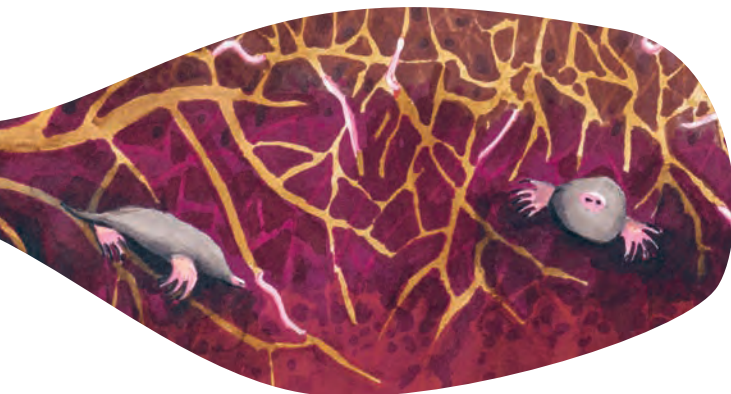
Willa de worm komt even piepen aan de oppervlakte. Ze wordt opgepakt door een grote gedaante. Het is boer Theo, die Willa van dichterbij wil bekijken. Hier in het bos lijkt alles vanzelf te groeien en de aanwezigheid van Willa en haar collega's heeft daar wellicht iets mee te maken. Hoe is dat mogelijk? Op de schoolbanken leerde boer Theo dat bemesting nodig is voor een hogere productie van de akkers, maar een bosbodem kan best zonder. Op zijn akkers zijn regenwormen zeldzaam. Boer Theo verdiept zich in het bodemleven. Hij leert over het evenwicht tussen bacteriën en schimmels en het belang van de gangenstelsels die de regenwormen maken. Die natuurlijke principes bootst hij na op zijn eigen akker. Hij zorgt voor een goede bedekking van de bodem zodat die beschermd is tegen winderosie en uitdroging.

Geïnspireerd door bosbodems

Bioboer Nico Vandevannet was de allereerste laureaat van De Bodemschep. Zijn boerderij, De Levende Aarde in Oostkamp, maakte in 1999 de overstap naar biologische teelten. Hij bemest voortaan zijn akkers met groenbemesters in plaats van dierlijke mest. Groenbemesters (zoals phacelia en Japanse haver) en compost zorgen voor een extra laag op de bodem, te vergelijken met de strooisellaag in een

bos. Nico kiest ervoor om zijn grond niet langer te beploegen, waardoor het organisch stofgehalte in de bovenste bodemlaag van zijn gronden bijna verdubbeld is. Nico is daarnaast ook actief als lesgever bij Landwijzer, een professionele opleiding voor biolandbouw.

106 De Levende Aarde, Nico Vandevannet, Oostkamp, Grond+Zaken

Na een aantal jaren experimenteren is er al veel leven te vinden in de bodem van de akkers van boer Theo. Toch voelt het nog steeds als tegen de stroom oproeien. De teelten die goed zijn voor de bodem, komen niet altijd overeen met de vraag van de consument. Organisch materiaal verzamelen om te composteren is moeilijk te organiseren en botst op heel wat strenge regels. En ook zijn afnemers tonen niet altijd evenveel begrip wanneer de afgesproken tijdstippen voor de oogst niet worden gehaald omdat Theo zijn bodem niet om zeep wil helpen door te oogsten als het te nat is. Gelukkig kan hij rekenen op bakkerij Het Traagste Brood, geleid door een gepassioneerd bakkerskoppel. Zij weten dat een levende bodem de basis is voor een voedzaam en lekker brood. Samen met boer Theo en hun vaste molenaar experimenteren ze met het terugbrengen van oude graansoorten om de lekkerste smaak uit het brood te halen.

Germaine is een vaste klant van Het Traagste Brood. In haar zoektocht naar de meest smaakvolle producten gaat ze aan de slag in haar eigen moestuin. Ze beseft al snel dat ze helemaal geen dure potgrond of andere wondermiddelen nodig heeft, maar dat ze goud in handen heeft met haar eigen tuin- en keukenafval. Door te composteren stimuleert ze het bodemleven in haar tuin en draagt ze ook haar steentje bij in de strijd tegen de droogte.

Composteren voor meer bodemleven

De winnaar van de vijfde Bodemschep is Frank Anrijs van Yggdrasil, een permacultuurproject in Tienen. Permacultuur beoogt de veerkracht van een natuurlijk ecosysteem te bereiken. Yggdrasil is gestart in 1996 en kan putten uit de kennis en ervaring van twee generaties tuinders. Frank besteedt bijzondere aandacht aan de bodemkwaliteit en het bodemleven. Zijn focus ligt op natuurlijk tuinieren, composteren,

mulchen, minder spitten en het vermijden van bestrijdingsmiddelen en kunstmeststoffen. Daarnaast geeft Frank ook praktische adviezen aan tuiniers die in hun eigen tuin goede bodemzorg willen toepassen. Hij organiseert rondleidingen en cursussen en de website van Yggdrasil bevat een schat aan educatief materiaal in de vorm van artikels en webinars.

¹¹⁰ Yggdrasil, Frank Anrijs, Tienen, Grond+Zaken

opnieuw oude en vergeten graansoorten telen. In de Molens van Ramsdonk wordt de oogst gemalen door molenaar Jef, waarna Marc en Lutgart het brood bakken. Tussen boer, molenaar en bakker wordt de kennis van het gehele proces opnieuw opgebouwd.

¹¹⁷ Broodnodig, Mechelen, Grond+Zaken

De waardeketen van brood

In de Mechelse bakkerij Broodnodig zetten bakkerskoppel Marc en Lutgart zich in om de waardeketen van brood te herstellen. Een levende bodem is de basis voor voedzaam, beter verteerbaar en smaakvol brood, maar de bodem waarop het graan groeit, raakt uitgeput door de industriële manier van telen. Daarom werken ze samen met landbouwers die niet ploegen, organisch bemesten en geen pesticiden gebruiken. Door beroep te doen op internationale zaadbanken, kunnen ze

In de straat van Germaine starten binnenkort de werken aan het ontmoetingscentrum voor de parochie en de scouts. De gebouwen worden gerenoveerd en een deel van de parking wordt onthard. Het is een van de stokpaardjes van haar man, Fons, de schepen van Openbare Werken. Wanneer hij ziet hoe zorgvuldig Germaine omspringt met de bodem in hun kleine tuintje, beseft hij dat hij veel impact kan hebben op de bodem van zijn renovatieproject. Samen met de landschapontwerper, de werfverantwoordelijke en de aannemer spreken ze af hoe ze kunnen vermijden dat de bodem van de omliggende grasweiden wordt samengeperst door de zware werfkransen. Ook de groendienst is er snel bij om de bodem onder de voormalige parking te herstellen en maakt een plan op voor een bodemvriendelijk onderhoud. Op die manier zorgen Fons en zijn team voor nieuw leven in de bodem. Piepklein leven in de bodem zorgt overal voor grote veranderingen, van boer tot bord, en van tuin tot werf!

Bodemzorg in de bouwsector

De tweede Bodemschep ging naar bio-ingenieur Elisa Vermeulen, de drijvende kracht achter 'Bouwen op/aan gezonde bodem'. Via dat project onderzocht bodembeheerorganisatie Grondbank vzw samen met Immoterrae, VCB (Groen in de Bouw) en VLACO niet alleen hoe we bodemzorg kunnen verankeren in de bouwsector, maar ook hoe bodemzorg een antwoord kan bieden op een aantal maatschappelijke uitdagingen zoals klimaatbestendig bouwen. In 2021 richtte Elisa

het adviesbureau Ossiado op. Dat helpt bouwheren bij de verschillende milieuverplichtingen tijdens een bouwproces, zoekt naar oplossingen voor een klimaatbestendige buitenomgeving en adviseert bij onthardingsprojecten.

¹⁰⁷ Ossiado, Elisa Vermeulen, Puurs, Grond+Zaken

10. Streekland

Open ruimte ontwikkelen vanuit de streekidentiteit

Plattelandsburgemeester Mia is trots op haar streek. Het 'Land van Boekweit' heeft een rijke en lange traditie in het verbouwen van verschillende graansoorten en staat bekend om zijn heerlijke boekweitkoeken. Mia wil samen met de omliggende gemeenten haar streek promoten en tegelijk een hoop uitdagingen aanpakken. Het lukt de gemeenten immers niet om elk afzonderlijk een oplossing te vinden voor onder meer het gebrek aan voorzieningen in de dorpen, het toenemend aantal leegstaande hoeves en de problematieken rond landbouw, natuur en water. Mia zetelt ook in het parlement en daar voert ze een pleidooi om bepaalde samenwerkingsverbanden en instrumenten, zoals die al lang bestaan voor de grotere steden, ook in te zetten op het platteland. Ze organiseert een congres om de sterke punten van de streek in de verf te zetten en oplossingen te bespreken.

Maascongres
Tussen 29 juni en 1 juli 2022 vond in het Nederlandse Maastricht en het Vlaamse Maaseik het Maascongres plaats. Het werd aangegrepen als startschot voor de kandidatuur als landschapspark. Nederlandse en Belgische sprekers lieten de bezoekers kennismaken met de rivier doorheen de eeuwen

en in haar vele facetten (ecologie, geologie, erfgoed, enzovoort). De wisselwerking tussen mens en Maas in de voorbije eeuwen biedt inspiratie voor de toekomstige relatie tussen beide.

⁽¹⁷⁴⁾ Rivierpark Maasvallei, Landschapsparken

Gebiedscoördinator
Binnen 'Grenzeloos Bocageland' werken Vlaamse, Waalse en Nederlandse gemeenten samen bij het uitbouwen van een landschapspark. Om de samenwerking over de grenzen heen soepel te laten verlopen, werd er een neutrale gebiedscoördinator aangesteld. De coördinator staat aan het hoofd van het parkbureau en brengt de Vlaamse,

Waalse en Nederlandse coördinatoren samen. De regionale coördinatoren betrekken op hun beurt de verschillende actoren bij het plan. Zij fungeren als een laagdrempelig aanspreekpunt en bewaken de gedeelde ambities van het 'Grenzeloos Bocageland'.

⁽¹⁷⁵⁾ Grenzeloos Bocageland, Landschapsparken

Het Boekweitcongres brengt veel in beweging. Mia en haar collega-burgemeesters stellen een procesleider aan en smeden een Boekweitcoalitie met de provincie, lokale verenigingen, landbouwers en ondernemers om de streekidentiteit en de producten van het Land van Boekweit te promoten.

Tijdens het congres delen de bakkers van Het Traagste Brood boekweitkoekjes met honing uit. De koekjes zijn gemaakt van oude boekweitzaden, die laat in het seizoen bloeien, waardoor bestuivers langer nectar kunnen produceren. De Boekweitcoalitie gaat op zoek naar oude kaarten waarop de historische graanlandschappen zijn weergegeven. Ze verzamelen foto's van de molens, ambachten en tradities uit de streek. Ze bundelen de rijke geschiedenis in een landschapsbiografie: het Boekweitboek!

Landschapsbiografie
Naar aanleiding van de kandidaatstelling voor Landschapsparken, werden alle indieners gevraagd om een landschapsbiografie samen te stellen. De landschapsbiografie van het Zwin stelt de wisselwerking tussen mens en natuur centraal, en laat op die manier de invloed van het verleden op het hedendaagse landschap zien. Een interdisciplinair team

van onder meer geologen, ecologen, historici, archeologen en lokale kenners van het landschap werkten samen aan dit verhaal. Op die manier komen alle verschillende elementen en troeven van het landschap aan het licht en vormen ze de basis voor een sterke toekomstvisie.

⁽¹⁷¹⁾ Zwinstreek, Landschapsparken

Wilde hamster
Haspengouw is wellicht de enige plaats in Vlaanderen waar de Europese wilde hamster nog voorkomt. Om het leefgebied van de hamster te beschermen heeft het Regionale Landschap Haspengouw & Voeren de tarweboeren in de streek laten kennismaken met de arenstripper. Deze maaidorser snijdt het stro niet af, waardoor de stengels blijven staan

en er een veilige habitat blijft bestaan. Bovendien is er ook minder erosie van de bodem. Twee maal winst dus! Het Regionale Landschap koos de wilde hamster als mascotte voor zijn campagne voor de kandidaatstelling voor Landschapsparken.

⁽¹⁷³⁾ Hart van Haspengouw, Landschapsparken

De biotoop van de hazelmuis herstellen vergt wel een zekere schaal alvorens het knaagdiertje (en de hele voedselpiramide waarvan het afhankelijk is) kans heeft om te overleven en verder te kweken. De maatregelen kunnen zich dus niet beperken tot de grens van het Land van Boekweit. Maar geen nood, de coalitie heeft al veel ervaring met grensoverschrijdende samenwerkingen. Er bestaat immers al een jarenlange samenwerking met het buurland om de waardevolle graslanden te beschermen.

Grensoverschrijdende samenwerking
Het gebied van het kandidaat-landschapspark Kempen-Broek valt samen met het al bestaande GrensPark Kempen-Broek. Zoals de naam doet vermoeden is het park zowel gelegen in België (provincie Limburg) als Nederland (provincies Noord-Brabant en Limburg). Tussen de twee landen en drie provincies bestaat al een langdurige samenwerking rond het natuurgebied, die ook ingezet wordt binnen het

landschapspark. De biodiversiteit wordt bijvoorbeeld al gemeten over de grenzen heen. Ook de locaties van de onthaalpunten en toegangspoorten zijn in samenspraak uitgekozen en worden gezamenlijk beheerd. Door de langdurige samenwerking in coöperaties hebben de verschillende actoren al lange tijd ervaring met het werken rond lokale beleidsplannen, wat kan helpen bij de uitbouw van het landschapspark.

⁽¹⁷⁶⁾ Kempen-Broek, Landschapsparken

In het belang van de hazelmuis worden er nog meer haagkanten aangeplant en zelfs geïnvesteerd in speciale landbouwmachines die geen schade toebrengen aan het dier. Dat brengt de Boekweitcoalitie op een idee. Ze richt een expertisecentrum op waar landbouwers en natuurverenigingen experimenteren met de nieuwste technologieën en zaadveredelingstechnieken. Dankzij dit initiatief draaien veel machines in het Land van Boekweit al volledig op hernieuwbare energie en experimenteren boeren en ondernemers met glutenvrije boekweitnoedels en bier. De opgebouwde expertise komt niet alleen het landschap ten goede, maar bedient ook een grote markt. Omdat de coalitie dit zelf opzet, kan ze een deel van de winst opnieuw investeren in de regio. De hernieuwde aandacht voor de wilde hazelmuis brengt een burgerinitiatief op de been dat ijvert voor het bouwen van eco-ducten. De Boekweitcoalitie is het idee genegen, maar verkiest een bredere aanpak. Met een netwerk van groenstructuren en bosuitbreiding wil ze het landschap en het trage wegennetwerk versterken. Het groene netwerk wordt gekoppeld aan een nieuwe Boekweitroutte langs belangrijke plekken in het landschap, zoals een oude molen, die dienstdoet als bezoekerscentrum, fietsherstelplaats en voedselhub.

Ecoduct
Het Zennepad maakt de vallei van de Zenne toegankelijk voor fietsers en wandelaars. Dankzij het waterlandschapsproject De Zennebeemden wordt een ontbrekend stuk van het pad gerealiseerd. De dorpscentra van Ruisbroek en Drogenbos zullen voortaan met elkaar verbonden zijn. Ook wordt er nagedacht over een 'eco-recreaduct' dat ervoor

moet zorgen dat mensen en natuur de E19 niet langer als een barrière ervaren. Dankzij het Zennepad kunnen bezoekers kennismaken met de rijke natuurlijke, culinaire, culturele en historische waarde van de Zennebeemden.

⁽¹⁰⁾ Zuidelijke Zennevallei: Vallei van de Zennebeemden, Water+Land+Schap

De Boekweitcoalitie verbetert de toegankelijkheid van de streek door investeringen in recreatie en verblijf. Mia betreft zowel de schepen van toerisme als de schepen van sport. Ze ontwikkelen een 'landschapssportplan' om verschillende openluchtsporten op elkaar af te stemmen. Grote landeigenaars krijgen de mogelijkheid om de hazelmuis te adopteren in ruil voor het openstellen van hun domein voor het publiek. Mensen kunnen nu tijdens de 24-uurs Hazelmuisentocht door het kasteeldomein van de Boekweitmolen wandelen!

Openstellen private grond
De adellijke familie De Merode heeft beslist om haar kasteeldomein in Westerlo open te stellen voor het publiek. Op die manier krijgt het kasteel vanuit de dorpskern van Herselt een duidelijker gezicht. In het kader van de kandidatuur voor Landschapsparken werden er verschillende wandelroutes doorheen het gebied aangelegd, die ook door de prinselijke domeinen

lopen. Het vroeger nog ontoegankelijk gebied wordt hiermee onderdeel van een groter netwerk. De kandidatuur haalde de volgende ronde om een erkenning te krijgen als landschapspark niet, maar het kasteeldomein blijft wel toegankelijk voor het publiek.

⁽¹⁷⁸⁾ De Merode, Landschapsparken

Tien jaar later houdt Mia haar pensioenfeest in de feestzaal van de Boekweitmolen. Het 'Land van Boekweit' was altijd al haar stokpaardje, maar ze is lang niet meer de enige die de kwaliteiten van het landschap en de streekidentiteit verdedigt. Mia is benieuwd wat de toekomst zal brengen. Ze hoopt dat nog meer bezoekers zullen kennismaken met de boekweitkoeken en dat de streekidentiteit de verschillende landbouwbedrijven een ware boost geven. De populatie hazelmuizen is alleszins al fors gestegen!

Podcast
Om inwoners en bezoekers van het kandidaat-landschapspark Bulskampveld kennis te laten maken met het gebied, maakte de coalitie een podcast-reeks, 'Over leven en overleven'. Het West-Vlaamse verhalencollectief Mandragoring op zoek naar interessante verhalen over het verleden van de streek. In

vijf afleveringen wordt de luisteraar ondergedompeld in 2000 jaar geschiedenis van het kandidaat-landschapspark door twee sprekers, die vertellen over markante verhalen en leuke wist-je-datjes.

⁽¹⁷⁹⁾ Bulskampveld, Landschapsparken

Reportages uit de open ruimte

Er is vandaag al veel beweging in de open ruimte. Sterke projecttrekkers zorgen ervoor dat prille samenwerkingen uitgroeien tot robuuste coalities. Onderzoeker en journalist Esmeralda Borgo bezocht vier openruimteprojecten en sprak met hun bezielers en trekkers. De lens van fotograaf Bob Van Mol legt de focus op de reikwijdte van de werkzaamheden, van stuwte tot landschapsherstel.

Tekst: Esmeralda Borgo
Fotografie: Bob Van Mol

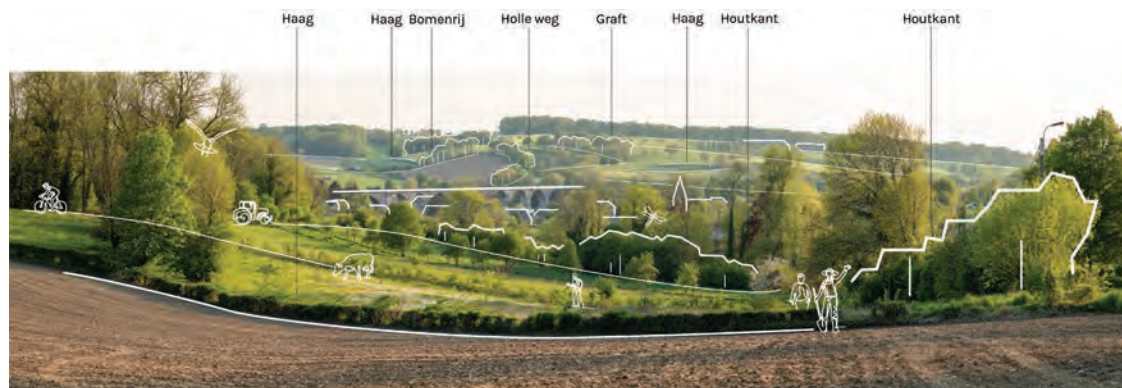

Samenwerken uit liefde voor het bocagelandschap

175 Grenzeloos Bocageland, Landschapsparken

Meer dan zestig organisaties en lokale besturen sloegen de handen in elkaar om het typische bocagelandschap van de Vlaamse Voerstreek, het Waalse Land van Herve en het Nederlandse Heuvelland een nieuwe boost te geven. De grensoverschrijdende gebiedscoalitie maakte een ambitieus plan om de regio te laten erkennen als Landschapspark 'Grenzeloos Bocageland'.

Het landschap bestaat uit een heuvelachtig lappendeken van lijnvormige elementen, afgewisseld met boomgaarden, oude bossen, snelstromende beken en talloze erfgoedrelicten.
© Bob Van Mol

Het motto 'De lijnen die ons verbinden' verwijst naar de lijnvormige elementen en de sociale verbanden over de grenzen heen.
© HeusschenCopier Landschapskracht

In het Landschapspark Grenzeloos Bocageland is de verweving tussen landbouw en natuur essentieel.
© Bob Van Mol

“Bij dit soort initiatieven moet je goed beseffen dat je met mensen werkt en niet alleen maar met organisaties.”

— Ann-Sophie Debergh, Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren

“Het was een huzarenstukje om dit plan op zo'n korte tijd tot een goed einde te brengen”, zegt Ann-Sophie Debergh van het Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren. Debergh is coördinator van de gebiedscoalitie 'Grenzeloos Bocageland', die net als vijf andere coalities in mei 2023 haar kandidatuur als landschapspark finaliseerde. Een landschapspark is een gebied met grote landschappelijke kwaliteit waar functies zoals natuur, landbouw, erfgoed, recreatie en toerisme hand in hand gaan. Landschapsparken zijn minimaal 10.000 ha groot en ten minste 35% is landschappelijk erfgoed. Er is minstens 70% open ruimte en 15% natuur. Verweving tussen landbouw en natuur is essentieel.

Zestig organisaties en lokale besturen plaatsten hun handtekening onder een actieplan om het bocagelandschap van de Vlaamse Voerstreek, het Waalse Land van Herve en het Nederlandse Heuvelland te herstellen en verder te ontwikkelen. Het gaat om een heuvelachtig lappendeken van lijnvormige landschapselementen zoals heggen, hagen, houtkanten, bomenrijen, graften en holle wegen, afgewisseld met hoogstamboomgaarden, oude bossen, snelstromende beken en talloze erfgoedrelicten zoals kloosters, kastelen en vakwerkhuisen.

Het was geen sinecure om een gezamenlijk plan op te stellen, omdat het bocagelandschap zich over drie regio's uitstrekt. Toch zijn er grote gelijkenissen in landschap en streekidentiteit. “Dankzij onze gedeelde waarden konden we op vrij korte tijd een gezamenlijke visie uitbouwen”, aldus Debergh.

Gelijklopende dromen

Het Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren werkt al sinds 2003 samen met de gemeente Voeren. De burgemeester van Voeren nam in 2021 contact op met de burgemeesters van buurgemeenten Eijsden-Margraten, Gulpen-Wittem (Vlaanderen), Vaals (Nederland) en Dalhem, Aubel en Plombières (Wallonië). Debergh: “Ze stelden vrij snel vast dat ze over de grenzen heen dezelfde dromen en bezorgdheden deelden over het landschap. De urgentie was groot om daarmee aan de slag te gaan. Om

de coalitie verder uit te bouwen, maakten we gebruik van het netwerk van het Drielandenpark, dat al langer bestond maar zich over een groter gebied in België, Nederland en Duitsland uitstrekt. De bal ging aan het rollen en twee jaar later, in 2023, waren we klaar om onze kandidatuur als landschapspark in te dienen.”

De 26 partners dienden in 2021 een gezamenlijke conceptnota in bij de Vlaamse overheid. Later breidde de coalitie uit en werden de contacten verdiept. Dat gebeurde bilateraal, maar ook tijdens vijf terreinbezoeken en vier denkdagen. De groeiende gebiedscoalitie stelde een gezamenlijke visie op over de toekomst van het landschap. “Het is gemakkelijk om te zeggen dat je maatregelen wilt treffen om droogte tegen te gaan of dat je water wilt bufferen”, zegt Debergh, “maar het mooie was dat al die lokale overheden en organisaties elkaar ook op een dieper niveau konden vinden. Levenskwaliteit, vertraging, authenticiteit en schoonheid van het landschap waren breed gedeelde waarden.”

Verschillen overbruggen

“De sociale relaties en het verenigingsleven zijn hier nog zeer hecht. Dat is historisch zo gegroeid. In de dertiende en veertiende eeuw waren hier nog lokale bestuurlijke centra, de Landen van Overmaas, waarvan de grenzen niet overeenkomen met de grenzen die we vandaag kennen. Daarom zijn er nog historische banden over de grenzen heen. Familiebanden en sociale relaties zorgen voor lijnen van verbondenheid. We zien soms familienamen die in de drie regio's voorkomen. Mensen spreken vaak nog hetzelfde Limburgse dialect, zelfs in het Waalse gebied. Die sociale cohesie en de liefde voor het landschap willen we maximaal inzetten om tot samen werkingsbanden te komen.”

Dat het landschap zich over drie regio's uitstrekt, brengt uitdagingen met zich mee, denk maar aan het verschillende landbouwbeleid en steunmaatregelen voor plattelandontwikkeling in Vlaanderen, Wallonië en Nederland. Debergh erkent dat, maar ziet vooral mogelijkheden: “De mensen kennen elkaar al. Met het landschapspark

“Als je voederhagen aanplant voor het vee, is dat goed voor het bedrijf, maar maak je het landschap ook aantrekkelijker voor toerisme. Dat is systeemdenken. Alles is met elkaar verweven.”

— Ann-Sophie Debergh

Anne-Sophie Debergh: “Het was geen sinecure om een gezamenlijk plan op te stellen, omdat het bocagelandschap zich over drie regio's uitstrekt. Toch zijn er grote gelijkenissen in landschap en streekidentiteit.”
© Bob Van Mol

Burgermeesters en gedeputeerden van verschillende gemeenten en provincies ondertekenen het Bocagekompas.
© Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren

“We zien dat veel boeren zich ondanks de polarisatie nog altijd willen inzetten voor landschap en natuur.”

— Ann-Sophie Debergh

sluiten we aan bij het gevoel dat er al leeft en boren we een potentieel aan dat tot nog toe niet aangeboord is. Het belangrijkste is dat alle neuzen in dezelfde richting staan. Per regio is er een coördinator aangesteld. Hij is het gezicht op het terrein, kent de lokale context en het arsenaal aan beleidsinstrumenten en subsidiekanalen die in die regio van toepassing zijn. De coördinatie van het landschapspark is daar complementair aan: wij zullen de hiaten invullen, wij zijn de brugfiguur, de lijm die het geheel samenbrengt. Zo kunnen de verschillende regio's van elkaar leren en ervaringen uitwisselen.”

“Als je mensen samenbrengt, dan helpt de gezamenlijke liefde voor het landschap om verschillen te overbruggen”, aldus Debergh. “Als mensen elkaar leren kennen en weten wat ze aan elkaar hebben, kan je iets opbouwen. We zien dat veel boeren zich ondanks de polarisatie nog altijd willen inzetten voor landschap en natuur. De polarisatie tussen landbouwers en natuurbeheerders wordt de laatste tijd gevoed vanuit de beleidskaders. We merken dat vooral in landbouwgebieden die dichtbij Natura 2000-gebieden liggen. Ook Voeren wordt getroffen door de stikstofcrisis en in het Nederlandse Heuvelland is het niet anders. Wij zetten beleidsmensen en lokale mensen samen. Ze gaan met elkaar in gesprek en begrijpen beter de uitdagingen waarmee beide partijen te kampen hebben. Zo kunnen nieuwe oplossingen ontstaan, oplossingen die rekening houden met het streekeigen karakter, de praktijk van de boeren én de noden van de overheden.”

Bocagekompas

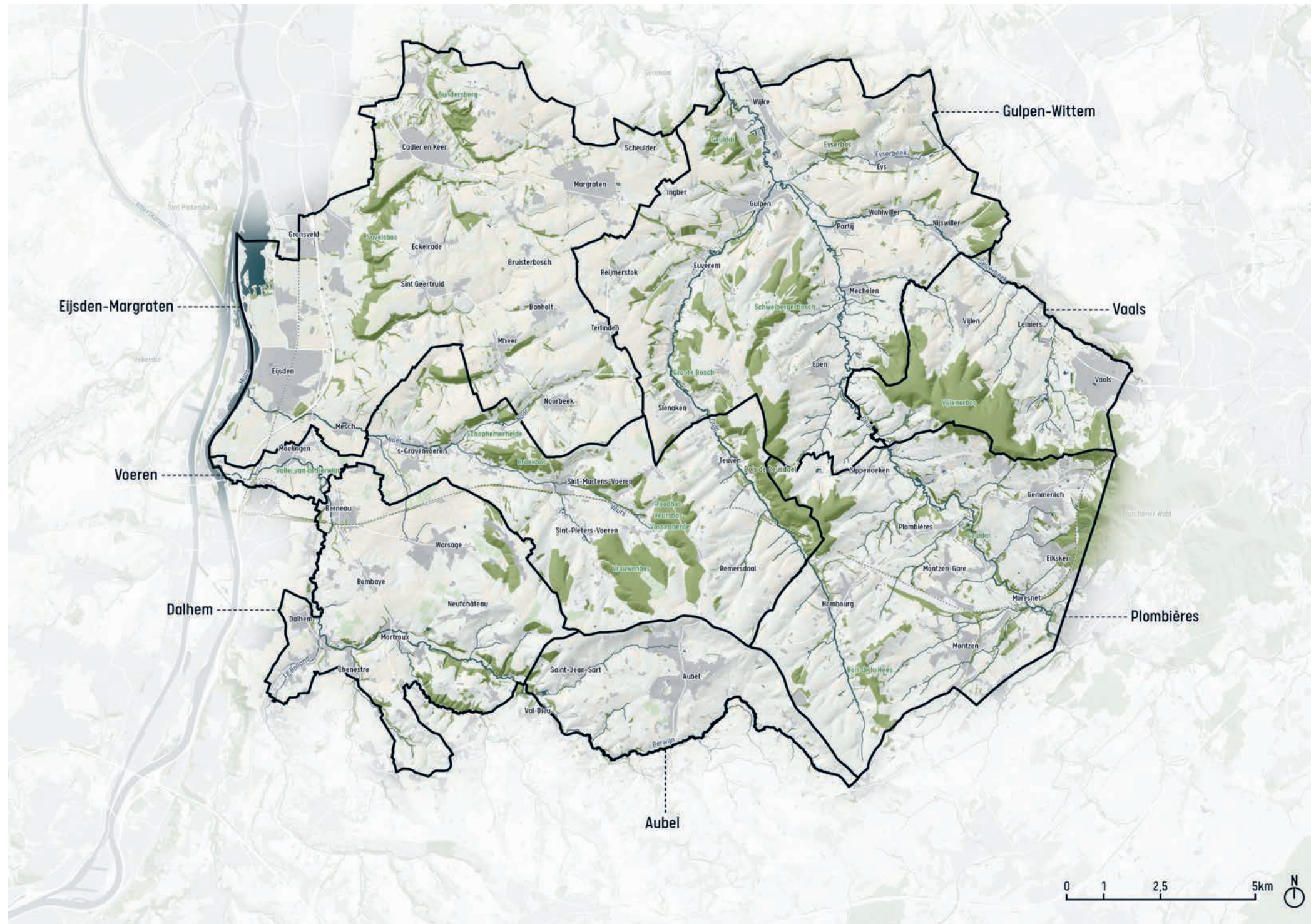
“We hebben ons masterplan een Bocagekompas genoemd”, zegt Debergh. “We weten niet wat er de komende twintig jaar op ons afkomt. We hebben de coronacrisis gehad en de oorlog in Oekraïne. De invloed op de samenleving is enorm. Daarom hebben we voor de lange termijn niet zozeer een afgebakend toekomstbeeld nodig, maar wel een kompas dat laat zien in welke richting we willen werken. Ons kompas wijst niet naar het noorden, maar naar het midden: het landschap met zijn sociale cohesie dat we willen beschermen. Als je maatregelen treft en daarbij

het landschap centraal stelt, dan creëer je voordelen voor meerdere subsystemen tegelijk: het watersysteem, het voedselsysteem, de omringende ecologie en het toerisme. Door kleine landschapselementen zoals poelen te introduceren, zal de droogteresistentie van het gebied verhogen. Als je voederhagen aanplant voor het vee, is dat goed voor het bedrijf, maar maak je het landschap ook aantrekkelijker voor toerisme. Dat is systeemdenken. Alles is met elkaar verweven.”

Op korte termijn wil de coalitie inzetten op de robuustheid van het landschap en de mensen die voor het landschap zorgen. Ze wil niet alleen ruimte voor water creëren en ecologische verbindingen realiseren, maar ook een toekomstperspectief bieden voor landbouwers, en recreatie en toerisme beter in balans brengen. “We moeten het landschapssysteem opnieuw veerkrachtig maken”, zegt Debergh. “Ons landschap is een levend netwerk dat nu nog te veel onder druk staat door de oprukkende verstedelijking, de trend tot schaalvergroting, de toeristische overlast, noem maar op. De streekeigen soorten en habitats hebben daar nu al zwaar onder te lijden. Die neerwaartse trends moeten we omkeren. Pas daarna kunnen we werk maken van een fijnmaziger netwerk met knooppunten die we multifunctioneel inrichten. Knooppunten zijn dan de plekken waar we zoveel mogelijk functies combineren: ecologie, voedselproductie, waterretentie, koolstofopslag, toerisme, sociaal ondernemerschap en nog veel meer.”

De lijnen die ons verbinden

Het verknopen van al die thema's was een uitdaging voor alle kandidaat-landschapsparken. “Als jonge coalitie hebben we veel gehad aan de uitwisseling met de andere kandidaten en aan de themadag rond grensoverschrijdende samenwerking. De opleiding waarin we onze unieke kenmerken leerden identificeren, was voor ons een grote hulp”, zegt Debergh. Daaruit volgde ook de *baseline* van het landschapspark — ‘de lijnen die ons verbinden’ — die verwijst naar de typische lijnvormige elementen in het landschap, maar ook naar de sociale verbanden over de grenzen heen. Debergh hoeft niet lang na te denken

Het Landschapspark Grenzeloos Bocageland is een grensoverschrijdend project, bestaande uit de Vlaamse Voerstreek, het Waalse Land van Herve en het Nederlandse Heuvelland.
© HeusschenCopier Landschapskracht

over de volgende stap. Als het Grenzeloos Bocageland geselecteerd wordt als landschapspark, wil de coalitie zo snel mogelijk werk maken van de organisatie van Bocagecafés. “Om de twee maanden willen we beleidsmensen, organisaties en lokale mensen samenbrengen rond een bepaald thema. Bedoeling is om informeel te netwerken en informatie uit te wisselen. Zo’n café is de ideale plek om te luisteren naar de vragen en de noden die er leven. Mensen samenbrengen, zien wat opborrelt en hen vervolgens ondersteunen met kennis en middelen, dat is onze taak. We willen luisteren naar wat leeft en mensen ook naar elkaar laten luisteren in een gemoedelijke setting. Met de juiste streekproducten erbij komt dat zeker in orde.” “Bij dit soort initiatieven moet je goed beseffen dat je met mensen werkt en niet alleen maar met organisaties”, besluit Debergh. “We delen een gemeenschappelijk belang dat dicht bij het hart van de lokale mensen ligt. Iedereen voelt zich persoonlijk betrokken en elk van ons is er vast van overtuigd dat samenwerking nodig is om dit prachtige bocagelandschap niet verloren te laten gaan. Dat is onze sterkte!”

Veerkracht in de vallei van de Kleine Nete

8 (beek.boer.bodem) in de vallei van de Aa, Water+Land+Schap

In de vallei van de Kleine Nete en haar zijrivier de Aa treffen landbouwers maatregelen om zich te beschermen tegen de gevolgen van de klimaatverandering. Dankzij het herstel van natuurlijke oevers, het plaatsen van stuwtjes of de overstap naar alternatieve teelten wil de gebiedscoalitie water, landbouw en natuur beter met elkaar verzoenen.

Landbouwers beheren het grondwaterpeil van hun percelen met regelbare stuwtjes.
© Bob Van Mol

“Decennialang was het beheer van het gebied gericht op ontpoldering. Het belangrijkste doel was het overtollige water zo snel mogelijk afvoeren. De Kleine Nete is toen op verschillende plaatsen rechtgetrokken. Zestig jaar later realiseren we ons dat valleien een gigantische sponswerking hebben. Ze beletten dat Vlaanderen uitdroogt.”

— Koen Eyskens, gebiedscoördinator Kleine Nete, provincie Antwerpen

Bufferstroken zorgen voor de bescherming en het herstel van de natuurlijke oevers.
© Bob Van Mol

Hennep is een klimaatrobuuste teelt die goed gedijt in droge periodes.
© Bob Van Mol

“We staan landbouwers bij om de juiste maatregelen te kiezen en ze vervolgens te implementeren. We helpen hen met de eventuele vergunningsaanvragen, bijvoorbeeld voor de aanleg van de stuwtjes. We nemen contact op met de aannemer voor de installatie ervan en volgen de werken op. Die ontzorging is een extra motivatie om met ons aan de slag te gaan.”

— Leen Vervoort, regiocoördinator Antwerpen, Boeren natuur Vlaanderen

“Sinds de Tweede Wereldoorlog is deze streek erg belangrijk voor de voedselproductie”, vertelt Koen Eyskens van de provincie Antwerpen. Eyskens is gebiedscoördinator voor de Kleine Nete. De Kleine Nete is een ondiep ingesneden waterloop, met een klein verval en een gering debiet. Hierdoor heeft ze een sterk meanderende loop. “Decennialang was het beheer van het gebied gericht op ontpoldering. Het belangrijkste doel was het overtollige water zo snel mogelijk afvoeren. De Kleine Nete is toen op verschillende plaatsen rechtgetrokken. Zestig jaar later realiseren we ons dat valleien een gigantische sponswerking hebben. Ze beletten dat Vlaanderen uitdroogt. Als we doorgaan met het water zo snel af te voeren, zal Vlaanderen verdrogen. Daar willen we iets aan doen.”

Het Netebekken is een belangrijk openruimtegebied, zowel voor landbouw als natuur. De zandgronden maken het gebied echter heel droogtegevoelig. Bovendien doorkruisen droogtemaatregelen, natuurontwikkeling en de aanleg van overstromingsgebieden grote planningsprocessen zoals de Kempische Noord-Zuidverbinding. Iedereen zoekt naar de optimale inrichting van het gebied om er ambitieuze doelstellingen te realiseren op het vlak van landbouw, natuur, bos, onroerend erfgoed, waterbeheer en mobiliteit. Om alle plannen, projecten en communicatie goed op elkaar af te stemmen en te begeleiden, stelde de Vlaamse regering in 2012 gouverneur Cathy Berx aan als procesbegeleider van het Strategisch Project ‘Veerkracht in de vallei van de Kleine Nete’.

De gouverneur kon een samenwerking realiseren tussen de provincie, de gemeenten in de vallei, verschil-

lende Vlaamse departementen, de VLM en meerdere middenveldorganisaties die actief zijn rond landbouw, water, natuur en landschappen. Eyskens: “Met dit partnerschap willen we toekomstige schokken als gevolg van de klimaatverandering in de volledige vallei van de Kleine Nete beter opvangen.”

Ontzorging

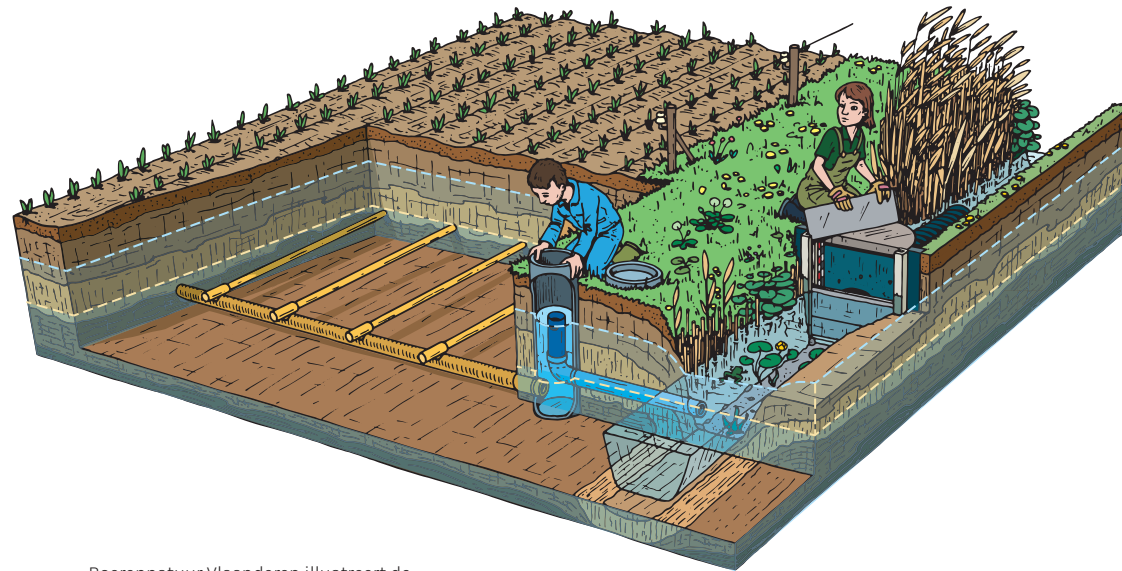
“Voor de uitvoering op het terrein doen we een beroep op de kennis en expertise van de lokale partners”, zegt Eyskens. “De provincie Antwerpen coördineert, zoekt mee naar financiering en zorgt voor stroomlijning binnen de provinciale diensten, bijvoorbeeld bij het verlenen van de eventuele vergunningen.”

Door de samenhang tussen uitdagingen op het vlak van water, landbouw en landschap in het afstroomgebied van de Aa, een belangrijke zijrivier van de Kleine Nete, werd gekozen om een nieuw deelproject {beek.boer.bodem} in te dienen bij de oproep van Water + Land + Schap. Het ging in 2018 van start als een samenwerking tussen de provincie Antwerpen, de gemeenten Kasterlee, Lille, Vorselaar en Herentals, verschillende Vlaamse instanties, middenveldorganisaties, Boeren natuur Vlaanderen en Hooibeekhoeve (het praktijk- en voorlichtingscentrum voor melkveehouderij, voedergewassen en plattelandsontwikkeling in de provincie Antwerpen).

De opzet van {beek.boer.bodem} klinkt eenvoudig. Landbouwers krijgen een intensieve begeleiding om op hun akkers en velden aan bodem- en waterbeheer te doen. Boeren natuur Vlaanderen en de Hooibeekhoeve stelden

“Als landbouwer wil je voedsel produceren. Je wil je bedrijf zo goed mogelijk runnen en daar gaat al je aandacht naartoe. Maar door de toenemende impact van de klimaatverandering beseffen landbouwers dat een gezond watersysteem een noodzakelijke basis is voor hun bedrijfsvoering.”

– Koen Eyskens

Boerenatuur Vlaanderen illustreert de principes van peilgestuurde drainage en het plaatsen van stuwjes.
© Boerenatuur Vlaanderen

een menu aan maatregelen samen dat aan de landbouwers in het projectgebied werd voorgelegd. “De maatregelen zijn gebaseerd op onze ervaring uit andere regio’s en aangepast aan de noden en het aanwezige draagvlak van dit gebied”, zegt Leen Vervoort van Boerenatuur Vlaanderen. Zij is contactpersoon voor de landbouwers in de regio. Onder begeleiding van Boerenatuur Vlaanderen en Hooibeekhoeve bekijken de landbouwers die deelnemen aan {beek.boer.bodem} welke maatregelen op welke arealen het meest zinvol zijn.

Binnen het project {beek.boer.bodem} werden de afgelopen jaren dertien regelbare stuwjes geïnstalleerd of hersteld. Met deze stuwjes kan het water langer in de beek worden vastgehouden. 30 ha werd met houtsnippers ingewerkt, 25 ha werd ingezaaid met klimaatrobuuste teelten zoals sorghum, grasklaver, hennep, luzerne, mosterd of een mengsel van maïs en staakboon. 3 ha is ingezaaid met een kruidenrijke grasbufferstrook. En er zijn 195 m natuurvriendelijke oevers aangelegd. 3,2 ha is nu uitgerust met peilgestuurde drainage en er is 1,1 ha aan infiltratiespots gerealiseerd.

“We staan de landbouwers bij om de juiste maatregelen te kiezen en ze vervolgens te implementeren”, zegt Vervoort. “We helpen hen met de eventuele vergunningsaanvragen, bijvoorbeeld voor de aanleg van de stuwjes. We nemen contact op met de aannemer voor de installatie ervan en volgen de werken op. Die ontzorging is een extra motivatie om met ons aan de slag te gaan.”

Draagvlak creëren

Bij het programma Water+Land+Schap zijn lokale coalities en dus ook lokale landbouwers aan zet. Boerenatuur Vlaanderen en Hooibeekhoeve organiseren daarom vormingen en netwerkmomenten zodat landbouwers elkaar maximaal kunnen inspireren. “Tijdens infomomenten leggen we de maatregelen uit en op demodagen tonen we hoe ze in de praktijk werken. De landbouwers zien wat mogelijk is en raken gemotiveerd om met ons aan de slag te gaan. Ons doel is geslaagd wanneer ze, op basis van goede ervaringen, op eigen initiatief verder aan de slag gaan op de rest van hun areaal”, zegt Vervoort. “Sensibiliseren is een belangrijk aspect van ons werk.”

De partners van {beek.boer.bodem} maken het zo aantrekkelijk mogelijk om mee te werken aan het herstel van de vallei. Dat is niet altijd eenvoudig. “Draagvlak creëren bij de landbouwers is belangrijk om de draagkracht van onze landschappen te herstellen”, zegt Eyskens. “Als landbouwer wil je voedsel produceren. Je wil je bedrijf zo goed mogelijk runnen en daar gaat al je aandacht naartoe. Maar

door de toenemende impact van de klimaatverandering beseffen landbouwers dat een gezond watersysteem een noodzakelijke basis is voor hun bedrijfsvoering. De voorbije zomer hadden landbouwers vaak te maken met een verbod om water te onttrekken uit de waterlopen.”

“Landbouwers staan voor veel uitdagingen als gevolg van de veranderende beleidskaders”, zegt Vervoort. “Er zijn nieuwe maatregelen van het Europese landbouwbeleid, er komt een nieuw mestactieplan en het uitblijven van een nieuw PAS-kader zorgt voor onzekerheid. Dat maakt het steeds moeilijker om de juiste weg te kiezen en daarbij zowel de economische als de ecologische aspecten van het landbouwbedrijf op elkaar af te stemmen. Met {beek.boer.bodem} willen we de landbouwers ondersteunen bij het maken van die keuzes.”

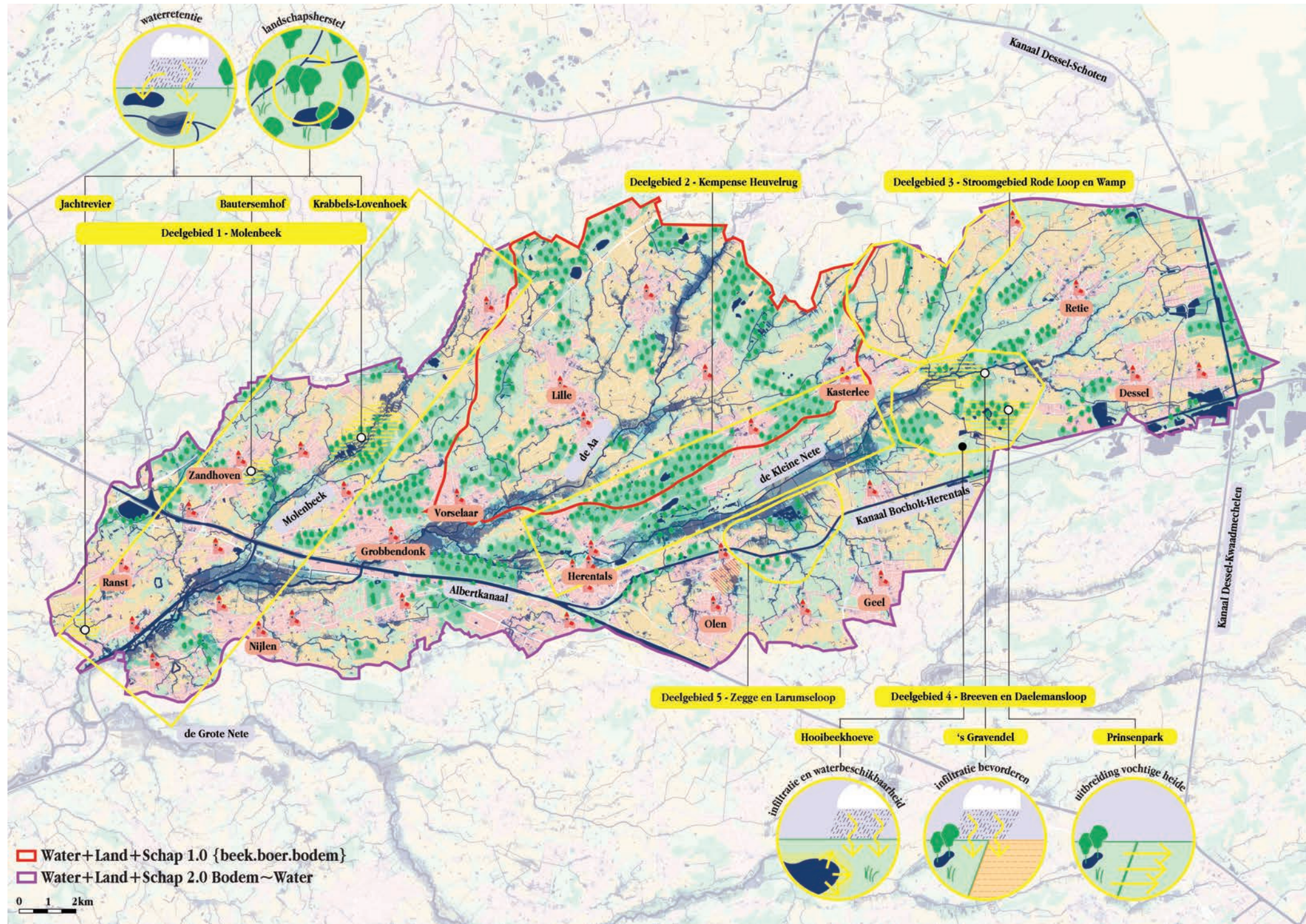
De laagdrempelige manier van werken valt op. “We hebben van bij het begin benadrukt dat we niets verplichten, deelname is volledig vrijwillig”, zegt Vervoort. “We controleren wel of de maatregelen goed zijn ingevoerd, maar we sanctioneren niet. Als we problemen vaststellen, gaan we met de landbouwer in gesprek en we sensibiliseren hem om het beter te doen. Die aanpak creëert vertrouwen. Een goede relatie onderhouden is bij dit soort projecten van essentieel belang.”

Hij ondervindt veel steun van het programmabureau van Water+Land+Schap. Dat programmabureau staat in voor de procesbegeleiding van alle veertien waterlandschapsprojecten en brengt ze met elkaar in verbinding.

“Via die weg krijgen we informatie over het huidige en toekomstige beleid zoals in het geval van de subsidies voor niet-productieve investeringen”, zegt hij. Niet-productieve investeringssteun zijn Vlaamse subsidies voor investeringen die in de eerste plaats een maatschappelijk doel hebben, zoals investeringen die bijdragen aan de verbetering van de bodemkwaliteit of het waterbeheer. Net de maatregelen die ook {beek.boer.bodem} invoert. “Verder is het ook bijzonder leerrijk om te horen wat de ervaringen van de andere projecten zijn.”

Toekomst

Tot voor kort lag de focus van {beek.boer.bodem} op het afstroomgebied van de Aa, maar in 2021 is beslist om een tandje bij te steken. Het werkgebied is daarom uitgebreid met het Bodem~Water-project binnen de tweede oproep van Water+Land+Schap. Maar dat is niet alles. “Naast landbouw gaan we ons de volgende jaren ook richten op natuur- en landschapsbeheer”, zegt Eyskens. “Er komen maatregelen bij, zoals bosvormingen, de aanleg van poelen in natuurgebieden, het aanplanten van houtkanten,

{beek.boer.bodem} legt de focus op het stroomgebied van de Aa. Met het Bodem-Water-project is het werkgebied uitgebreid naar het hele stroomgebied van de Kleine Nete.
© Architecture Workroom Brussels en Vlaamse Landmaatschappij

enzovoort. De coalitie is daarom uitgebreid met de verschillende bosgroepen, regionale landschappen en het Prinsenpark.”

“Start tijdig en wees flexibel”, is de tip die hij geeft aan gebiedscoalities die in de toekomst gelijkaardige projecten willen opstarten. “Ga in een vroeg stadium van je projectidee met alle relevante actoren praten, ga langs bij de betrokken gemeentebesturen en stoom je eigen organisatie klaar. Sta open voor wijzigingen aan je oorspronkelijke plannen en zoek op die manier naar een groot draagvlak.”

“Zorg voor een breed partnerschap”, voegt Vervoort er nog aan toe. “Schaar zoveel mogelijk partijen met een diversiteit aan expertises achter dezelfde visie. En voorzie tijd en middelen voor zowel de coördinatie als voor de mensen op het terrein.”

Klimaatspeelplaats stimuleert creativiteit

43 Speelgroenplaats, een droom van een speelplaats, Kortrijk, Vlaanderen Breekt Uit

Een team van leerkrachten en landschapontwerpers toverde de desolate betonnen speelplaats van de Sint-Paulusschool van Kortrijk om tot een inspirerende leer- en speelomgeving. De 'klimaatspeelplaats' was een van de geselecteerde projecten van de Proeftuinen Ontharding in 2018. Bezieler van het project, Cedric Ryckaert, zet nu zijn expertise in voor andere scholen en organisaties die graag werk maken van ontharding en vergroening van hun speelruimte.

Cedric Ryckaert: "We vinden dat elk kind de vrijheid moet hebben om zijn spel te spelen, maar die vrijheid stopt zodra het spel van een ander belemmerd wordt. Nu is er ruimte voor iedereen."
© Bob Van Mol

Het ontwerp van de speelplaats houdt zowel rekening met speelse elementen als praktische vereisten, zoals de toegankelijkheid voor de brandweer.
© Cedric Ryckaert, Klimaatsspeelplaats Sint-Paulus

De klimaatsspeelplaats, waar water een centrale rol speelt, zorgt voor een ander spel bij de leerlingen.
© Cedric Ryckaert, Klimaatsspeelplaats Sint-Paulus

Toen Cedric Ryckaert als leerkracht in de Sint-Paulusschool aan de slag ging, had hij al een carrière in het jeugdwerk achter de rug. “Ik kwam uit een omgeving waar spelen heel belangrijk is”, vertelt hij. “Het is voor mij logisch dat kinderen zo veel mogelijk buiten zijn.” Hij trok dan ook grote ogen toen hij in 2014 voor het eerst de troosteloze speelplaats zag: 4000 m² betonnen tegels, een vermolmd klimtorentje en een afgerasterde zandbak voor de kleuters. Verder niets.

“Het leerkrachtenteam ondervond veel pestgedrag bij de leerlingen. We probeerden daar wel pedagogisch mee om te gaan, maar de structurele oorzaak bleef ongemoeid: de buitenruimte bood nauwelijks aanleiding tot spel. De leerlingen verveelden zich en dat leidde tot frustratie. Soms moesten we eerst nog de gemoederen bedaren voordat ze met de les konden beginnen.”

Ruimte voor iedereen

Vandaag is de speelplaats een avontuurlijke plek voor elk kind, van peuter tot twaalfjarige, met of zonder beperking. Onder de wilgentunnels en langs ligusters en vlinderstruiken zijn allerlei hoekjes om je te verstoppen of om met vrienden wat te keuvelen. Er is een speeltoren en er zijn heuvels om op en rond te ravotten langs struiken en

planten die voorlopig nog beschermd zijn met paaltjes en touwen. Een ondergrondse speelruimte met tunnels biedt spannende spel mogelijkheden en bij mooi weer kan wie dat wenst zich uitleven in de waterspeeltuin. De peuters beschikken over een klasje dat uitgebreid kan worden met een afgeschermde groene buitenruimte.

Sportievelingen kunnen een spurtje doen op de sprintstrook en wie nog wil voetballen of basketten kan dat op de sportterreinen. “Vroeger nam het voetbalspel bijna de hele speelplaats in”, zegt Ryckaert. “Dat frustreerde de kinderen die daar geen interesse in hadden. Wij vinden dat elk kind de vrijheid moet hebben om zijn spel te spelen, maar die vrijheid stopt zodra het spel van een ander belemmerd wordt. Nu is er ruimte voor iedereen.”

Spel en educatie lopen door elkaar. Hier en daar staan banken met leskoffers om buiten les te geven. Leerlingen kunnen aan de slag in de moestuin. Ryckaert: “Niet zozeer de oogst is van tel, wel het proces van zaaien en planten. We laten de groenten wel eens doorgroeien om de bloeiwijze te zien.” Overal hangen nestkastjes. In een daarvan hangt een camera zodat iedereen kan meeleven met de pimpelmezen die hun jongen grootbrengen. Hier hebben bomen een identiteitskaart: een QR-code van Plantsoon. Als je die scant, zie je alle informatie over de boom. “Allemaal

“Het water dat op de resterende verharding terecht komt, wordt afgevoerd naar een groot infiltratiebekken onder het voetbalveld. Zo helpen we het grondwaterpeil te herstellen. Geen druppel water gaat verloren.”

– Cedric Ryckaert, projectcoördinator BLES (Buiten Leren En Spelen)

Het ontwerpteam betreft de leerlingen actief bij de heraanleg van hun nieuwe speelplaats, ook tijdens de werffase.
© Cedric Ryckaert, Klimaat-speelplaats Sint-Paulus

“We hebben tijdens het participatietraject niet alleen veel geluisterd, maar ook veel informatie verstrekt en altijd goed uitgelegd waarom we bepaalde maatregelen wilden invoeren.”

– Cedric Ryckaert

kansen om boeken en schriften op te bergen en buiten te komen. Het helpt ons om les te geven vanuit de beleving van de leerlingen.”

Niet enkel het educatieve aspect komt aan bod. Minstens even belangrijk was de ontharding en klimaatadaptatie. “Ook ondergronds moest het plaatje kloppen”, zegt Ryckaert. “We hebben nu een gescheiden rioleringsstelsel. Elk dak is aangesloten op een regenwaterput zodat we het hemelwater kunnen gebruiken voor het sanitair. Het water dat op de resterende verharding terecht komt, wordt afgevoerd naar een groot infiltratiebekken onder het voetbalveld. Zo helpen we het grondwaterpeil te herstellen. Geen druppel water gaat verloren.”

Participatief ontwerpen

De speelplaats is het resultaat van een compromis dat in een jarenlang proces tot stand is gekomen. “Samen met enkele andere leerkrachten gingen we scholen bezoeken om te bekijken hoe zij hun speelplaats inrichtten”, zegt Ryckaert, “maar de grote doorbraak kwam er dankzij een studiereis naar Berlijn in 2017. Scholen hadden daar al meer dan twintig jaar ervaring met de vergroening en ontharding van speelplaatsen.”

In Berlijn kwamen Ryckaert en zijn team tot het besef dat je voor de inrichting van een speelplaats specifieke expertise nodig hebt. De Berlijnse speelplaatsen waren door landschapsarchitecten ontworpen. Dat was de sleutel om vooruit te geraken. “Er wordt van ons, leerkrachten, veel verwacht”, zegt Ryckaert. “We geven les, we staan in voor het mentale welzijn van de leerlingen en we zorgen voor aantrekkelijke klaslokalen. Dat lukt ons allemaal. Maar om een speelplaats zinvol en klimaatadaptief in te richten, heb je hulp nodig.”

Het ontwerp moest immers met heel wat factoren rekening houden, ook praktische noden. “Dat maakt het allemaal heel complex”, vertelt Ryckaert. “De brandweer moet overal bij kunnen. Het schoolfeest en het mossel-souper moeten minstens tweeduizend bezoekers kunnen verwelkomen.” Ondanks al die voorwaarden is de school erin geslaagd om de helft van de speelplaats te ontharden.

Om alle puzzelstukjes samen te leggen, ging de school in zee met de landschapsarchitecten van Studio Basta en Fris in het Landschap. Zij tekenden de plannen en maakten een maquette van de nieuwe speelplaats. Iedereen werd bij het ontwerp betrokken. Leerkrachten konden hun wensenlijst te kennen geven en ouders vulden een enquête in. De kinderen, tot de allerkleinsten toe, maakten tekeningen over hun droomspeelplaats die ze tentoonstelden op het schoolfeest. “Zo zagen we wat er allemaal nodig was, maar we voelden ook dat we steun kregen van een brede beweging.”

Participatie was essentieel in het proces. “Bij zo’n project moet je iedereen de gelegenheid geven om zijn mening te geven en we hebben ook goed geluisterd”, zegt Ryckaert. “Toch betekent participatie niet dat je voor alles toestemming moet vragen. Je vertrekt vanuit onderzoek en de expertise van mensen die zich in het geheel verdiepen. Dat vormt de basis. Het is zinloos om te discussiëren over het feit dat een natuurlijke speelplaats een goede oplossing is, want dat is al wetenschappelijk aangetoond. We hebben tijdens het participatietraject niet alleen veel geluisterd, maar ook veel informatie verstrekt en altijd goed uitgelegd waarom we bepaalde maatregelen wilden invoeren.”

“Wie zijn speelruimte wil aanpakken, komt er niet met hier en daar wat oplapwerk. Het vergt veel tijd en geld om een speelplaats opnieuw in te richten. Maar het werkt!”

– Cedric Ryckaert

De leerlingen bouwden zelf wilgentunnels.
© Cedric Ryckaert, Klimaat-speelplaats
Sint-Paulus

Scholen ondersteuning bieden

Ryckaert geeft intussen geen voltijds les meer. Dankzij de begeleiding bij de Proeftuinen Ontharding werd hij zich bewust van het ruimere plaatje. Het inspireerde hem om aan dienstverlening te doen voor andere scholen. Samen met een netwerk van landschapontwerpers verenigd in BLES (Buiten Leren En Spelen) adviseert hij nu scholen en organisaties die aan de slag willen gaan met de ontharding van de speelruimte. “Door projecten te bezoeken, ontmoeten we ook andere ontwerpers en die brengen we nu regelmatig samen om de voortgang te bespreken.”

BLES traint de leerkrachten, helpt ouders met fondsenwerving en geeft scholen een duwtje in de rug om subsidiedossiers op te stellen. “Maar we bieden de scholen enkel ondersteuning als ze bereid zijn om met landschapontwerpers samen te werken. Zij kunnen immers hun wensen en dromen het beste verbeelden en dat helpt om goede dossiers vorm te geven.” Tijdens het schooljaar 2023-2024 begeleidt BLES vijftien speelplaatsprojecten van scholen en kinderdagverblijven. Ze werken intussen samen met vijf Vlaamse en één Nederlands architectenbureau. Ook voor hen voorziet BLES vormingen.

“Wie zijn speelruimte wil aanpakken, komt er niet met hier en daar wat oplapwerk”, zegt Ryckaert. “Het vergt veel tijd en geld om een speelplaats opnieuw in te richten. Maar het werkt. Een logische speelomgeving creëert meer leer- en spelmogelijkheden en stimuleert de creativiteit van de leerlingen. Op onze school komen frustraties en pestgedrag zo goed als niet meer voor.”

Circulair waternetwerk houdt Antwerpse vijvers op peil

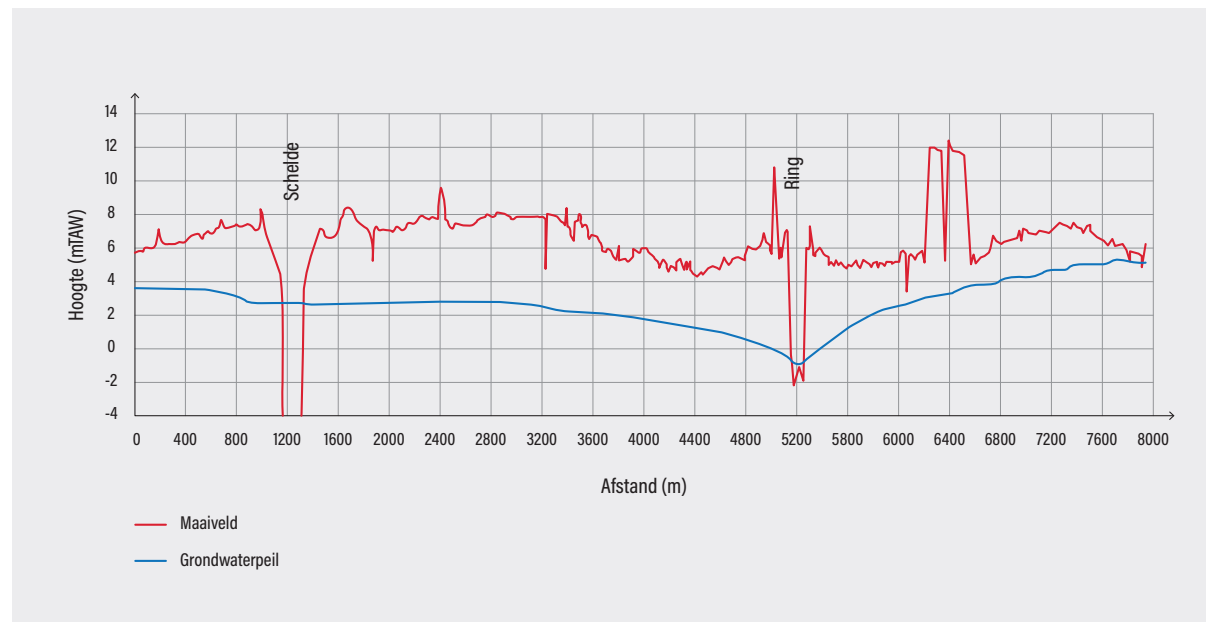
161 Circulair Waternet Antwerpen, Proeftuinen Droogte

Antwerpen is erg verhard. Het regenwater kan onvoldoende in de bodem infiltreren, waardoor de stad te maken heeft met een dalende grondwatertafel. Vooral het gebied tussen de Schelde en de Antwerpse Ring is kwetsbaar. Met het ambitieuze Waterplan probeert de stad het water zo lang mogelijk vast te houden op een schaal die ongezien is in Vlaanderen en daarbuiten. Het plan zet in op infiltratie en ontharding, maar voorziet ook in een ‘circulair waternet’. Onder andere via het programma Proeftuinen Droogte onderzoeken stad Antwerpen en Aquafin hoe dit waternet vorm kan krijgen.

De vijver van het Stadspark wordt aangevuld met grondwater opgepompt uit de kelders van Den Bell, het administratief gebouw van de stad.
© Bob Van Mol

“Als gevolg van de zeespiegelstijging stijgt ook het peil van de Schelde. Bij een te lage grondwatertafel dreigt brak water in ons grondwater binnen te dringen.”

– Tim Vermeiren, projectleider Circulaire Waterleidingen, Stad Antwerpen

De Schelde is een getijdenrivier met brak water. Door de zeespiegelstijging kan dit brakke water de ondiepe grondwatertafel van Antwerpen binnendringen en schade aanrichten aan bomen en gebouwen.
© Stad Antwerpen

Tijdens de droge juni maand van 2023 bleef het water in de vijver mooi op peil.
© Stad Antwerpen

Tim Vermeiren is projectleider Circulaire Waterleidingen van de stad Antwerpen. Hij is verantwoordelijk voor de realisatie van het waternet. “Antwerpen heeft te maken met waterschaarste”, vertelt hij. “Onze stadsvijvers hebben zwaar te lijden onder de vele grondwaterbemalingen. In de zomer vallen ze droog waardoor vissen en amfibieën sterven. Ook het stadsgroen kwijnt weg tijdens de droogteperiodes en dat terwijl Antwerpen juist wil investeren in meer groen. De ambitie is zelfs om per bewoner een extra boom bij te planten. Maar nieuwe bomen hebben verzorging en veel water nodig.”

Wanneer Vermeiren spreekt over grondwater, heeft hij het over de ondiepe grondwatertafel: de bovenste watervoerende laag in de Antwerpse bodem. Daaronder ligt een ondoorlatende laag, de Boomse klei.

Antwerpen heeft nog ander een groot probleem: de Schelde, een getijdenrivier met brak water. “Als gevolg van de zeespiegelstijging stijgt ook het peil van Schelde. Bij een te lage grondwatertafel dreigt brak water in ons grondwater binnen te dringen. Als dat gebeurt, kunnen we dat water niet langer gebruiken om de vijvers te vullen en zullen onze stadsbomen afsterven. Brak water is bovendien schadelijk voor de fundering van ons erfgoed en andere gebouwen. Het zout veroorzaakt corrosie. We kunnen de

insijpeling van brak water vermijden door zoet water in de bodem te laten infiltreren. Zo hopen we het brak water terug te dringen in de Schelde en het grondwater gezond te houden.”

Het Waterplan tot leven brengen

De stad ontwikkelde een Waterplan om de droogteproblematiek aan te pakken. Vermeiren: “Een eerste spoor houdt in dat we lokaal zo veel mogelijk regenwater bufferen en hergebruiken. We installeren zowel individuele als collectieve hemelwaterputten. We leggen infiltratiezones aan op pleinen en in plantvakken. Maar deze maatregelen zullen het water dat we verliezen door de vele bemalingen in de stad onvoldoende compenseren.”

Bijkomende technische ingrepen zijn nodig. “Wie een vergunning aanvraagt voor grotere bemalingen is verplicht om een bemalingsstudie te laten uitvoeren. Op die manier kennen we de lokale mogelijkheden om het grondwater te retourneren. Bovendien investeert de stad in een netwerk van circulaire waterleidingen.” Dat is het tweede spoor waarop Antwerpen wil inzetten.

Vermeiren legt uit: “Op sommige plaatsen in de stad is de vraag naar water groter dan het aanbod, maar op andere plaatsen is net het omgekeerde het geval. We

Vandaag kwijnt stadsgroen weg tijdens droogteperiodes, terwijl de stad net wil investeren in meer groen. Het tweede watercircuit zal rivierwater van het Schijn gebruiken om het stadsgroen te besproeien.
© Stad Antwerpen, Jasper Leonard

Op pleinen en plantvakken, zoals hier op Ringpark het Schijn, legt de stad infiltratiezones aan om zoveel mogelijk regenwater te bufferen.
© Stad Antwerpen, Frederik Beyens

“Werk zo lokaal mogelijk. Gebruik water bij voorkeur op de plek waar het beschikbaar is. Zodra je het water moet transporteren, komt er enorm veel bij kijken. Dat kan je maar beter zoveel mogelijk vermijden.”

– Tim Vermeiren

hebben permanente waterbronnen, zoals het effluentwater van rioolwaterzuiveringsinstallaties, het water van de rivier het Schijn en water van permanente bemalingen zoals bij ondergrondse parkings en de Ring rond Antwerpen. Al dat water komt nu nog vaak in de Schelde terecht. Het circulair waternet houdt in dat we transportleidingen aanleggen om vraag en aanbod van water met elkaar te verbinden.”

Het gaat dus om een tweede watercircuit naast het al bestaande leidingwatercircuit voor drinkwater. Zo zal in de toekomst rivierwater van het Schijn – na zuivering weliswaar – de vijvers van de binnenstad op peil houden. Het water zal bovendien gebruikt worden om stadsgroen te besproeien en om veeg- en brandweerwagens mee te vullen. Ook de Zoo zal ervan gebruikmaken. De stad wil hiermee snel aan de slag: tegen 2026 moet al een groot deel van de werken gerealiseerd zijn.

Een ander project, de circulaire waterleiding Zuid, zou vertrekken van het pompgebouw aan de Desguinlei. Dit pompgebouw zorgt ervoor dat de Antwerpse Ring, die veel dieper ligt dan de omgeving, droog blijft. Dat water zal, na zuivering, afgevoerd worden naar het Broekbos, het Ringpark Zuid en de vijver op de Mastvest.

Een eerste proefproject – ‘Den Bell’ – is sinds mei 2023 in werking. De vijver van het Stadspark wordt nu aangevuld met grondwater opgepompt uit de kelders van Den Bell, het administratief gebouw van de stad. Het was snel duidelijk dat de aanpak zijn vruchten afwerpt. Vermeiren: “Tijdens de droge periode van juni 2023 bleef het water van de vijver mooi op peil. Daarna is het nog verder blijven stijgen. Nu onderzoeken we wat het toekomstige gewenste debiet is en welk waterpeil optimaal is.”

Zo’n tweede leidingennetwerk doorheen de stad vergt heel wat tekenwerk en afstemming. Dat is een van de taken die Vermeiren als projectleider op zich neemt.

“Je moet met die waterleidingen langs allerlei tunnels en bruggen, dat is best ingewikkeld”, stelt hij. “Bovendien zijn er nog meer bouwprojecten en die zitten telkens in een andere fase van uitvoering. Dat moeten we allemaal goed op elkaar afstemmen. Als je onder een fietspad een waterleiding wil leggen, maar er moet op diezelfde plaats ook nog een buis komen voor het toekomstige warmtenetwerk, dan vergt dat veel overleg.”

PFAS-vervuiling

Het grootschalige project brengt nog een andere grote uitdaging met zich mee. Toen de stad metingen liet doen van het grondwater, bleek dat dit op de meeste plaatsen verontreinigd is met PFAS.

Vermeiren: “We raden onze bewoners aan om niet langer gebruik te maken van grondwater voor consumptie of de moestuin. Voor de circulaire leidingen gebruiken we niet overal grondwater als bron, maar waar we dat wel willen doen, moeten we ervoor zorgen dat die vervuiling zich niet verder verspreidt. Vlaanderen werkt ondertussen ook aan een aanpassing van de milieuwetgeving, de zogenaamde ‘grondwatertrein’ van VLAREM, waarop we moeten anticiperen. Dat vergt veel flexibiliteit. Hoe we daar allemaal mee moeten omgaan, zullen we de komende maanden, samen met verschillende andere actoren, verder onderzoeken.”

“Ons circulair waternet is het beste van alle opties”, zegt Vermeiren. “Eens de Antwerpse Ring gesloten is, zal er rond de stadskern een harde begrenzing zijn voor het vaak vervuilde, ondiepe grondwater. Dat water kan bovendien niet diep infiltreren omdat er een dikke laag Boomse klei onder ligt. We hebben als het ware een vloerplaat met afzuiging rondom de stad, net een ‘badkuip’. Ter hoogte van de Ring wordt al het water opgepompt. We bekijken

Het pompgemaal aan de Desguinlei zorgt ervoor dat de Antwerpse Ring, die een stuk dieper ligt dan de omgeving, droog blijft. © Stad Antwerpen

“Ter hoogte van de Ring wordt al het water opgepompt. We bekijken nu of we met een van de circulaire waterleidingen het grondwater hier ter plaatse kunnen houden in plaats van het af te voeren naar de Schelde.”

– Tim Vermeiren

nu of we met een van de circulaire waterleidingen het grondwater hier ter plaatse kunnen houden in plaats van het af te voeren naar de Schelde, zoals vandaag nog altijd het geval is.”

Flexibel beleid

Door dit probleem voor te leggen binnen de Proeftuinen Droogte hoopt Vermeiren een zeker bewustzijn te creëren over de noodzaak van flexibele beleidskaders. Tijdens een van de uitwisselingsdagen met de andere projecten kreeg hij de gelegenheid om het project uiteen te zetten en van ideeën te wisselen. “Het was erg zinvol om onze plannen af te toetsen bij een breder platform”, zegt hij.

“Uiteraard wensen we ons grondwater zo proper mogelijk te houden”, zegt Vermeiren, “maar in de praktijk zijn er situaties die fundamenteel zo anders zijn dat algemene beleidskaders niet langer werken. In Antwerpen is menselijke consumptie van het grondwater geen optie meer. Efficiënt en veilig omspringen met het lokale water en het alsnog inzetten voor doeleinden waarvoor geen drinkwaterkwaliteit nodig is, heeft hier de allerhoogste prioriteit.” De stad zoekt naar oplossingen en werkt samen met de Universiteit Antwerpen aan een onderzoek naar het potentieel van vijverplanten om PFAS vast te houden.

“Werk zo lokaal mogelijk”, geeft Vermeiren mee aan steden en gemeenten met ambities om water efficiënter in te zetten. “Gebruik water bij voorkeur op de plek waar het beschikbaar is. Zodra je het water moet transporteren, komt er enorm veel bij kijken. Dat kan je maar beter zoveel mogelijk vermijden.”

Het microreliëf van de vallei van de Kleine Nete werd hersteld, zodat water en natuur opnieuw ruimte krijgen.

54 Ontharding en waterberging in de vallei van de Kleine Nete, Vlaanderen Breekt Uit

Boer Nico Vandevannet is de eerste winnaar van de Bodemschap. In zijn bioboerderij De Levende Aarde gebruikt hij groenbemesters om de bodem te voeden.

106 De Levende Aarde, Nico Vandevannet, Oostkamp, Grond+Zaken

De hermeandering van de Kleine Nete zorgt voor extra waterberging en voorkomt stroomafwaartse overstromingen.

54 Ontharding en waterberging in de vallei van de Kleine Nete, Vlaanderen Breekt Uit

Tijdens een inspirerend terreinbezoek kon het programmteam van Grond+Zaken ervaren dat de levende bodem in het permacultuurproject Yggdrasil veert als een matras.

Het veebedrijf Trezemieke uit Retie gaf een nieuwe invulling aan een leegstaande hoeve en combineert nu landbouw met educatie.

Landbouwers in de vallei van de Aa regelen het grondwaterpeil op hun percelen door middel van stuwijes.

8 {beek.boer.bodem} in de vallei van de Aa, Water+Land+Schap

De Barbierbeek in het Waasland krijgt de nodige zorg en ruimte dankzij het collectief en extensief beheer van de beekranden.

Vakantiechalets langs de Kleine Nete worden gesloopt om de natuurlijke werking van de vallei te herstellen.

De speelplaats van basisschool Sint-Paulus in Kortrijk werd onthard tot een klimaatrobuust en aantrekkelijk speellandschap.

43 Speelgroenplaats, een droom van een speelplaats, Kortrijk, Vlaanderen Breekt Uit

In Ledegeem werd een woonwijk zonder riolering voorzien van een natuurlijk systeem dat het afvalwater zuivert.

Een collectief en natuurlijk ingebed bufferbekken verzamelt het regenwater dat op de daken en verharde oppervlakken van bedrijventerrein Keiberg-Vossem valt.

In verschillende waterlandschapsprojecten wordt hennep geteeld als droogteresistent vezelgewas. Het wordt gebruikt voor textieltoepassingen, isolatiemateriaal of als strooisel.

Het programma Voedsellandschappen zet de toenemende druk op het landbouwgebied en de voedselproductie op de agenda.

Open Ruimte Platform XL, Brussel, 2023

Burgerbeweging GruunRant organiseert een veelheid aan onthardings- en vergroeningsprojecten om de groenstructuur in de Antwerpse stadsrand te versterken.

De Stiltetuin in het Aartsbisschoppelijk Paleis van Mechelen is een inspirerende luwte-oase pal in het centrum van de stad. Beschutting en planten zorgen voor een gevoel van geborgenheid en rust.

125 Stiltetuin Aartsbisschoppelijk Paleis, Mechelen, Luwte-oases

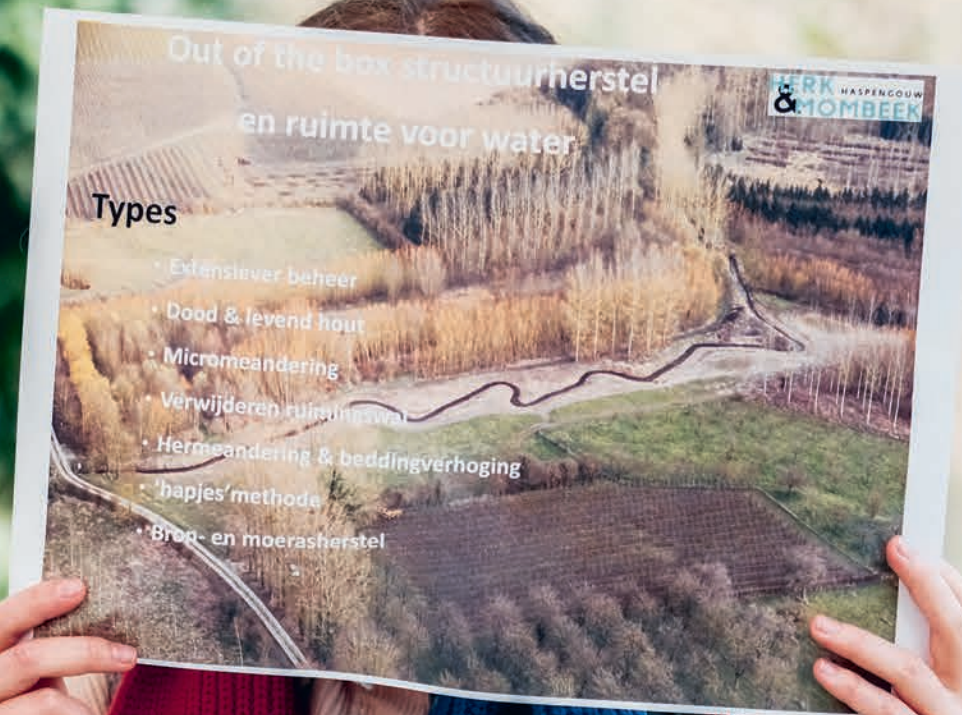

Coalities en programmateams van het Open Ruimte Platform wisselen ervaringen uit in de Limburgse boomgaarden.

Open Ruimte Dag 'Systeemverandering in de open ruimte', Mettekoven, 2022

De kandidatuur voor het Landschapspark
'Grenzeloos Bocageland' zet het heuvelachtige
landschap van de Voerstreek met zijn
lijnvormige landschapselementen in de verf.

De coalitie van de Herk en Mombeek deelt hun ervaring rond maatregelen voor ecologisch structuurherstel van waterlopen.

Open Ruimte Dag 'Systeemverandering in de open ruimte', Mettekoven, 2022

10 vragen die leven in de open ruimte

Het Open Ruimte Platform is een experimenteerruimte voor vernieuwende technieken, sterke samenwerkingsverbanden en een vooruitziend openruimtebeleid. Dit hoofdstuk brengt ervaringen uit de 179 projecten bijeen en reikt een reeks handvaten aan om elk project, klein of groot, vooruit te stuwen. Ze zijn gestructureerd volgens tien herkenbare vragen waar iedereen die werkt aan de open ruimte vroeg of laat op botst.

01. Hoe maak ik een geïntegreerde analyse van mijn projectgebied?

De open ruimte is een complex fysisch systeem. Ze levert tal van onmisbare diensten voor de samenleving. Ze voorziet ons van voedsel, verzorgt een goede waterhuishouding, is een schatkamer van biodiversiteit, biedt ruimte voor hernieuwbare energieproductie en schenkt ons de nodige luwte. Die functies zijn niet netjes te onderscheiden. Op het terrein treden ze voortdurend met elkaar in interactie. Onder- en bovengrond, open ruimte en stedelijke omgeving: ze zijn op elkaar aangewezen!

De basisgedachte achter het ontstaan van het Open Ruimte Platform is dat de open ruimte in al haar complexiteit de sleutel vormt voor verschillende maatschappelijke uitdagingen. Terwijl kennis en beleid vaak sectoraal georganiseerd zijn, vergt werken in de open ruimte een geïntegreerde aanpak. Daarom beveelt het Open Ruimte Platform een 'gebiedsgerichte' aanpak aan en brengt het ontwerpkracht mee aan tafel. Verschillende projecten maken gelaagde ruimtelijke analyses van hun gebied vanuit uiteenlopende invalshoeken (geografisch, sociologisch, demografisch, ecologisch...). Ontwerpers ondersteunen projectleiders om het ruimtelijk systeem in al zijn complexiteit in kaart te brengen, stellen ambities op scherp en waken er mee over dat men niet vervalt in sectorale gewoontes.

De landschapsbiografie van het Zwin maakt gebruik van historische kaarten om de totstandkoming van het landschap door de eeuwen heen te begrijpen. Eilanden in de monding van de Zwinneel zijn door de eeuwen heen verbonden met het vasteland door inpoldering.
© Musea Brugge, www.artinlanders.be, Hugo Maertens

Start vanuit een landschapsbiografie

Landschappen transformeren door de eeuwen heen. Terugkijken naar de geschiedenis helpt om ambitieuze stappen vooruit te zetten. Als eerste opdracht binnen het programma Landschapsparken werkte iedere kandidaat aan een 'landschapsbiografie': een geïntegreerde lezing van de totstandkoming van een gebied.

De landschapsbiografie van de Zwinstreek overspant de periode van het geomorfologische ontstaan door de stijging van de zeespiegel circa 11.000 jaar geleden, de inpoldering voor de landbouw en de waterbouwkundige werken door de eeuwen heen, tot en met de huidige unieke fauna en flora van kust en duinen, slikken en schorren, akkerlanden en poldergraslanden. Historische beelden, kaarten en foto's brengen de landschapsbiografie tot leven. De landschapsbiografie bouwt niet alleen bruggen tussen de verschillende sectoren en belangen die er leven (toerisme, landbouw, natuur, water...), maar ook bruggen over de grenzen heen, aangezien de Zwinstreek zich uitstrekt over België en Nederland.

De landschapsbiografie leidde tot een synthesekaart die verschillende strategische plekken onderscheidt op basis van hun landschappelijke en cultuurhistorische waarde, waarvan enkele grensoverschrijdende plekken zoals de Kustzone, de Omgeving van de Damse Vaart, het Eiland van Cadzand of het Krekengebied van Sint-Kruis en Sint-Laureins. Het leverde de bouwstenen voor verdere visieontwikkeling. Naast een verbindende en inspirerende functie heeft de landschapsbiografie dus ook een richtinggevende functie voor beleid en beheer.

171 Zwinstreek, Landschapsparken

De visiekaart van de Getestreek neemt het watersysteem als uitgangspunt. Ze wijst op het belang van een geïntegreerde aanpak van bron tot monding en een samenhang tussen boven-, midden- en benedenstroomse maatregelen.
© BoschSlabbers landschapsarchitecten

Ambities op scherp stellen vanuit een systeembenadering

Het is cruciaal om bij aanvang te kiezen voor een 'systeembenadering'. Het credo van Water+Land+Schap is een samenhangende aanpak voor wateruitdagingen, landbouwkwesties en landschapskwaliteit. Daarom werden aan de start van alle waterlandschapsprojecten ontwerpers aangesteld om een 'visiekaart' op te maken. Ze deden dit in samenspraak met de projecthouders en op basis van terreinbezoeken. Het doel van zo'n visiekaart is om voldoende vooruit te kijken en de te verwachten klimaatscenario's mee te nemen in het project.

De waterlandschapscoalitie van de Getestreek werkte samen met de ontwerpers van BoschSlabbers. Hun visiekaart bevat een aantal gebruikelijke kaartlagen zoals 'bos', 'woongebied', 'erosie' of 'fruitteelt'. De kaart wijst ook kleine lokale initiatieven aan die als pilootprojecten kunnen dienen. Die pilootprojecten gaan bijvoorbeeld over de realisatie van ecologische waterzuiveringsbekkens, erosiebestrijding door middel van haagaanplanten in de fruitteeltmozaïek, recreatieve routes van en naar de stad of het herstel en aanleg van graften op het landbouwplateau.

Tegelijk vonden de ontwerpers het belangrijk om te benadrukken dat water een ruimer verhaal nodig heeft. De visiekaart voert een pleidooi voor een systeembenadering, met aanpak van bron tot monding, inclusief een samenwerking met het Waalse gewest, waar de Grote en de Kleine Gete ontspringen. Door de samenhang in kaart te brengen van bovenstroomse, middenstroomse en benedenstroomse gebieden, kunnen vraagstukken van wateroverschot en watertekort veel efficiënter aangepakt worden.

- 12 Water als bondgenoot in de Getestreek: geïntegreerde oplossingen voor de Grote en Kleine Gete, Water+Land+Schap

Landschapstypes verbinden sectoren

Terwijl de landschapsbiografie van de Zwinstreek leunt op een gedeelde geschiedenis van de Lage Landen en een verzameling toont van specifieke landschappelijke eenheden en strategische plekken, gooide de gebiedscoalitie van de Vlaamse Ardennen het over een andere boeg. In samenwerking met ontwerp bureau Omgeving onderscheidde de coalitie drie 'landschapstypes'. Ze gebruikten hiervoor de beproefde methode van de 'landschapskarakterisatie'. Het eerste landschapstype is het 'bronlandschap', gekenmerkt door bron- en valleibossen, heuvels, watermolens, drinkwaterwinningsgebieden en de biotopen van beekprik, rivierdonderpad en gewone bronlibel. Het tweede landschapstype is het 'bocagelandschap', een halfopen landschap met windmolens, hoeves, veldkappellen, akkers, wandelgebieden, kleine bosfragmenten, weilanden vol veldleuweriken, geelgorzen en eikelmuisen. Het derde landschapstype zijn de 'dorpen' – waarvan velen meer dan 1000 jaar oud – tot leven gebracht door pittoreske kerken, tradities, streekproducten en de wielercultuur.

De drie landschapstypes passen niet binnen één sector. Terwijl ruimtelijke perspectieven in veel plannen herleid worden tot juridische bestemmingen (met kleurencodes geel voor landbouw, groen voor natuur, paars voor industrie, enzovoort), laat de methode van de landschapskarakterisatie toe om te vertrekken vanuit een visie op meervoudig ruimtegebruik. Daarom zet deze methode aan tot meer samenwerking tussen de verschillende sectoren.

- 172 Vlaamse Ardennen, Landschapsparken

Projectdefinitie vanuit overlappende doelen

Een geïntegreerde benadering die inzet op meerdere doelen tegelijk was een absolute voorwaarde om deel te nemen aan het programma Water+Land+Schap. Om inzicht te krijgen over welke maatregel best waar plaatsvindt voor welke combinatie van doelen, baseerde de Kortrijkse coalitie Van Beek tot Bodem zich op een eigen gebiedsspecifiek geoloket 'Open Ruimte'. In het geoloket zijn verschillende kaartlagen te vinden over het fysisch openruimtesysteem, zoals 'reliëf', 'erosiegevoeligheid', 'bodemtextuur', 'koolstofopslag', 'nutriënten in de bodem', 'droogtegevoeligheid', enzovoort.

De coalitie maakte aanvullende kaartlagen op maat van hun eigen gebied, zoals 'inbuizingen', 'problemen met afkalving van oevers' of 'de biotoop van de kamsalamander'. De verschillende combinaties van kaartlagen in het geoloket ondersteunden de identificatie van zogenaamde 'integratiemogelijkheden'. Dat zijn landschappelijke maatregelen die verschillende doelen tegelijk dienen.

Een voorbeeld hiervan is het aanplanten van rietvegetatie om het zelfzuiverend vermogen van een waterloop te verbeteren, én die ook het biotoop herstelt van rietgebonden fauna, zoals kleine karrekiet, blauwborst, rietgors, rietzanger en ijsvogel. Op die manier fungeert het geoloket als toetsingskader bij het definiëren van maatregelen op specifieke locaties, rekening houdend met de noden van landbouw, natuur, water en landschap.

- 37 Van Beek tot Bodem, Kortrijk, Water+Land+Schap

De plannen voor de ontharding van de speelplaats van De Zevensprong zijn uitgebreid naar de burens om de verbinding tussen de school en de omliggende straten te versterken en te vergroenen.
© Jonathan Ortegat, OVAM

Klop eens aan bij de burens

Soms kan je verder springen dan aanvankelijk gedacht. Dankzij de Proeftuinen Ontharding kon basisschool De Zevensprong haar speelplaats ontharden en herinrichten tot een spannend speellandschap met rotsblokken, een wadi, boomstammen en een boomhut. De driehoekige 'groenspeelplaats' ligt ingesloten in een bouwblok tussen drie straten in het centrum van Leuven. De kwaliteitskamer van de Proeftuinen Ontharding spoorde de school aan om uit te zoomen en over de perceelsgrenzen heen te kijken.

Het projectvoorstel beperkte zich aanvankelijk tot de transformatie van de ingesloten speelplaats. Nu groeide het vraagstuk tot een ontwerpogave voor het volledige bouwblok. De school en de ouderwerkgroep gingen in gesprek met stad Leuven en de Regie der Gebouwen, de eigenaar van een aanpalend stuk braakliggende grond. Dat liet hen toe om hun plannen uit te breiden en vanuit de omliggende straten een meer uitnodigende toegang tot de school te creëren. De toegang vanuit de Vaartstraat werd bijvoorbeeld vergroend met fruitbomen. Zo kon de speelplaats uitgroeien tot kwalitatieve buitenruimte die in verbinding staat met de hele wijk.

48 De Zevensprong onthardt, Leuven, Vlaanderen
Breekt Uit

02.

Hoe zet ik een sterke samenwerking op rond mijn openruimteproject?

Openruimteprojecten pakken een gebiedsgerichte vraag aan op het snijvlak van diverse thema's zoals klimaatadaptatie, voedselvoorziening, water of welzijn. Verschillende ambities komen samen in één project. De kennis, bevoegdheden en capaciteit om elk van die ambities waar te maken, liggen echter verspreid over verschillende sectoren, overheden, departementen en organisaties. Daarom is samenwerking zo belangrijk! Naast de nieuwe collectieve ambities streven de verschillende actoren natuurlijk ook hun eigen belangen na – en dat is hun volste recht. Landbouworganisaties zetten het inkomen van de landbouwer centraal, natuurverenigingen hameren op biodiversiteitsontwikkeling, bedrijven bouwen op rendabiliteit en scholen geven prioriteit aan hun educatief programma.

De uiteenlopende belangen moeten echter steeds landen op één fysieke plek. Zeker in een kleine en dichtbevolkte regio als Vlaanderen zijn de verwevenheid en verzoening van particuliere en collectieve belangen op een beperkte ruimte een grote uitdaging. Omgekeerd zijn de beperkte ruimte en de nood aan ruimtelijke samenhang ook een kans om ambities gezamenlijk te realiseren. Zo versterken verschillende krachten zich, in plaats van elkaar te bekampen. De meeste programma's binnen het Open Ruimte Platform hebben daarom een sectoroverschrijdende samenwerking als voorwaarde opgegeven voor ondersteuning.

Een projectregisseur als motor van de coalitie

Een project verloopt vlotter wanneer één speler verbindend werkt, het overzicht bewaart en de gemeenschappelijke langetermijndoelstellingen bewaakt. Kortom, een projectregisseur die de samenwerking kwalitatief draaiende houdt.

In het project **Water voor later** nam intercommunale Interleuven de rol op van projectregisseur. De intercommunale legde samen met de Watergroep en een aantal bedrijven een bufferbekken aan op het bedrijventerrein in Keiberg-Vosseme in Tervuren. Het hemelwater van daken en wegen wordt collectief opgevangen en vervolgens gezuiverd. Het water wordt hergebruikt door de bedrijven of infiltreert in de bodem. Een vennootschap waarvan de bedrijven mede-eigenaar zijn, zorgt voor de verdeling van het water en de zuiveringsinfrastructuur. Op die manier creëert de coalitie een maatschappelijke meerwaarde voor mens en natuur: een robuuster watersysteem, CO₂-reductie en het beschermen van de grondwaterreserve die in de omgeving dient voor drinkwaterproductie.

Terwijl bedrijven eerder een kortetermijnperspectief hanteren, waakt Interleuven over het langetermijnperspectief door de rol van 'regisseur' op zich te nemen. Een neutrale regisseur is een spilfiguur in elke samenwerking: hij bepaalt het ambitieniveau, dient als aanspreekpunt, beheert administratieve procedures, zorgt ervoor dat de samenwerking soepel verloopt en bewaakt het gemeenschappelijk belang op lange termijn.

¹³⁴ Water voor later, Tervuren, Proeftuinen Droogte

Op de Open Ruimte Dag legt de projectregisseur van Water voor later uit hoe het opgevangen water wordt herverdeeld op het bedrijventerrein in Tervuren.
© Bob Van Mol

Klemtoon leggen op gedeelde kwaliteiten

Het is belangrijk om energie te steken in wat je verbindt. Tijdens het begeleidingstraject daagde het programmamteam van Landschapsparken de kandidaten uit om de unieke, verbindende kwaliteiten in hun gebied te benoemen. Dat geldt in het bijzonder voor grensoverschrijdende samenwerkingen zoals die van Landschapspark **Grenzeloos Bocageland**. Het heuvelachtige bocagelandschap met zijn omhaagde weilanden, oude bossen, hoogstamboomgaarden, snelstromende beken en erfgoedrelicten zoals kastelen en vakwerkhuisen, strekt zich uit over de Vlaamse Voerstreek, het Nederlandse Heuvelland en het Waalse Land van Herve. Ondanks de politieke wrijving tussen de twee Belgische regio's kon een wervend verhaal over het gedeelde landschap de zeven gemeenten verenigen in een kandidatuur voor Landschapsparken, getrokken door het Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren.

De coalitie schakelde lokale media in om de gedeelde kwaliteiten, de streekidentiteit en de gezamenlijke uitdagingen – onder andere waterbeheer, toerisme, recreatie en de toekomst van landbouwers – in de verf te zetten, wat veel heeft geholpen bij het overstijgen van politieke gevoeligheden. De kracht van een positief, verbindend narratief kan niet onderschat worden!

¹⁷⁵ Grenzeloos Bocageland, Landschapsparken

Sectorale logica's doorbreken

Tijdens het kandidatuurtraject voor Landschapsparken werden in de Vlaamse Ardennen werkgroepen opgezet om de identiteit van de streek – met haar koersende toeristen en uitgebreid wandelnetwerk – te versterken en tegelijk een antwoord te bieden op huidige en toekomstige uitdagingen. Een van de doelstellingen van de coalitie is: 'Iedereen Soigneur van de Vlaamse Ardennen'. 'Soigneur' verwijst naar de verzorgers van wielrenners in de koers. De doelstelling is om zo veel mogelijk 'landschapszorgers' te verzamelen en onder te brengen in 'Soigneurgroepen'. Dat zijn werkgroepen die gebiedsgericht of thematisch werken rond concrete acties. Zo kwamen er al werkgroepen samen rond 'herbronnen', 'verweven' en 'oplevén', waarin zowel landbouwers, natuurverenigingen, toeristische ondernemers, hydrologen, overheden als erfgoedkenners met elkaar in dialoog gingen. In de groep 'herbronnen' bijvoorbeeld, werkten ze rond waterkwaliteit (vervuiling, riolering, erosie), waterkwantiteit (sponsfunctie, ontharding, ruimte voor water), habitatsoorten (vismigratie, waterzuivering, paaiplaatsen) en watereducatie.

De accenten vanuit elke sector lagen natuurlijk anders: een landbouwer kijkt anders naar waterkwantiteit dan een molenaar. Door los te breken van de sectorale logica, kon geen enkele actor het onderwerp claimen of domineren. Vanuit de Soigneurgroepen konden ze voor elk thema gedeelde of gedragen doelstellingen definiëren en prioriteiten vastleggen. In de dialoog met elkaar kwamen ze tot een gemeenschappelijke taal voor het landschap.

172 Vlaamse Ardennen, Landschapsparken

Een sfeercollage verbeeldt het samenkomen van verschillende logica's in het landschap van de Vlaamse Ardennen, zoals het dorpse leven, koersende toeristen en landbouw. © OMGEVING en Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen

Tijdens de Cafés Soignéés vergaderen werkgroepen van burgers, landbouwers, verenigingen en overheden over thema's die hen binden. © Thijs Haustraete

Organiseren van win-winsituaties

Hoe zorg je ervoor dat een openruimteproject brede lagen van de bevolking kan motiveren? Burgerbeweging GruunRant, Regionaal Landschap de Voorkepen en Antwerpen aan 't Woord vormen samen de coalitie GruunRant Onthardt. Hun missie bestaat erin om de groenstructuur in de Antwerpse stadsrand te behouden, te versterken en te verbinden. De acties die ze ondernemen staan in het teken van het optimaliseren van verkoeling, waterberging, recreatie en de biodiversiteit die grote open ruimtes te bieden hebben. En, zoals ze zelf zeggen, dat is een opgave voor een hele generatie!

GruunRant Onthardt kreeg binnen Vlaanderen Breekt Uit een ondersteuning als 'coalitievormend' traject. De coalitie richtte vanaf de beginfase haar pijlen op andere partners, zoals scholen, lokale besturen en een bedrijf, die zich allemaal engageerden tot aan de realisatiefase. In twee scholen in Schoten zette GruunRant Onthardt projecten op die ook een meerwaarde bieden voor het educatieve programma. In basisschool Ter Linde werden bijvoorbeeld poelen aangelegd, waardoor de kinderen in contact komen met waterplanten en kikkers. Het nieuwe ontwerp van de speelplaats laat bovendien een veel gevarieerder spel toe. De leerlingen van de secundaire school Vita et Pax hebben meegeholpen bij de onthardingswerken, wat hun kennis bijbracht over de diverse functies die kunnen plaatsvinden op een natuurlijke plek. Het opzoeken van gedeelde kansen tussen de ambitie van GruunRant Onthardt (klimaatadaptatie) en de ambitie van de scholen (een boeiend educatief programma) zorgde voor een grote motivatie bij de scholen om mee te stappen in het openruimteproject.

51 GruunRant Onthardt, Regio Antwerpen, Vlaanderen Breekt Uit

Investerings op elkaar afstemmen

Een straat of wijk is voortdurend in verandering, verschillende actoren zijn er actief en zetten allerlei projecten op poten. Op die dynamiek kan je handig inspelen. Het project Antwerpen Breekt Uit wil de stad klimaatrobuuster inrichten door de verharde straten om te toveren tot groenblauwe tuinstraten. Groen en water zorgen voor verkoeling, stimuleren zachte mobiliteit in de stad en scheppen ruimte voor ontmoeting. Maar om te vergroenen en te verblauwen moet er eerst onthard worden en daar komen investeringen bij kijken.

Daarom trad Antwerpen Breekt Uit in overleg met Waterlink en Aquafin, die samen instaan voor het afvalwaterverwerking en rioolbeheer. Zij breken elk jaar een honderdtal straten open voor rioleringswerken. Door de investeringslogica's en de timing van hun projecten in kaart te brengen en op elkaar af te stemmen, kwamen er interessante kansen naar boven. Een straat wordt maar één keer opengemaakt, investeringen zijn daardoor kleiner en worden verdeeld onder de partners. Bovendien geeft de vergroening van de straat de waterbeheerders ook de kans om transport- en verwerkingskosten van regenwater te besparen en de overbelasting van het rioleringssysteem tegen te gaan. De partners investeren samen in boomvakken, wadi's, infiltratiekolken of andere ingrepen.

52 De robuuste klimaatstraat (Antwerpen Breekt Uit), Vlaanderen Breekt Uit

'Antwerpen Breekt Uit' onthardt en vergroent straten en pleinen. Dat zorgt voor verkoeling, stimuleert zachte mobiliteit en schept ruimte voor ontmoeting. © Frederik Beyens, Stad Antwerpen

03.

Hoe betrek ik bewoners en lokale organisaties in mijn openruimteproject?

Het is niet altijd even gemakkelijk om burgers en lokale organisaties die niet meteen een professioneel belang hebben in de open ruimte, te betrekken bij een project. Gebrek aan informatie, angst voor verandering of ongerustheid over mogelijke negatieve gevolgen houden burgers soms op afstand of wekken weerstand op. Daarnaast zijn er ook mensen die wel het belang inzien van de open ruimte, maar geen tijd hebben om actief mee te denken. Gebrek aan gedragenheid leidt vaak tot vertragingen of mislukkingen. Omgekeerd leert de ervaring dat participatie en gedragenheid wél kunnen leiden tot duurzame transformaties van de leefomgeving. Meer nog, een brede betrokkenheid kan zelfs een opschaling van je project betekenen. Met vijf enthousiaste vrijwilligers kan je twintig bomen planten, met een netwerk van bewoners, verenigingen en scholen kan je een hele wijk klimaatadaptief maken.

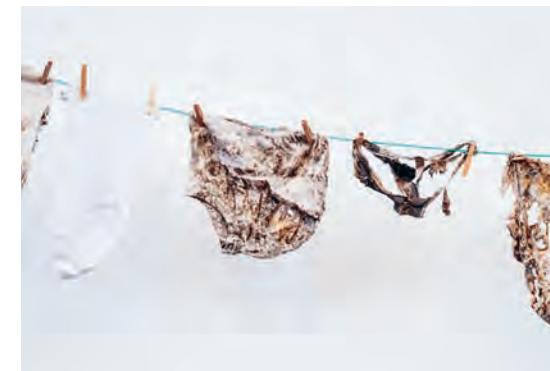
De projecten van het Open Ruimte Platform proberen steeds de diverse gebruikers van het projectgebied zo maximaal mogelijk te betrekken. De coalities beschouwen bewoners en lokale organisaties als een onmisbare bron van kennis en nemen hun wensen, waarden en bezorgdheden graag mee in hun project. Er zijn verschillende methoden uitgetest, van sensibiliseren tot participatie en zelfs co-creatie in ontwerp, uitvoering en beheer.

Citizen science maakt mensen bewust

Citizen science is een laagdrempelige methode om mensen bewust te maken van een problematiek, zoals bijvoorbeeld luchtvervuiling in de straat of de bodemkwaliteit van de tuin. Tijdens het Bodemforum in oktober 2022 presenteerde het programma Grond+Zaken een impressie van het citizen-science-project 'Soil Your Undies'. Vrijwilligers hadden elk een katoenen onderbroek twee maanden lang 10 tot 30 cm diep in hun tuin begraven. De methode werd ontwikkeld door het Natural Resources Conversation Service Oregon (VS) om landbouwers te sensibiliseren over de waarde van een gezonde bodem.

Hoe minder er na twee maanden van de onderbroek overblijft, hoe meer leven er in de bodem zit! Onder andere schimmels en bacteriën smullen van de biologische vezels. Dankzij dit project komt het anders onzichtbare bodemleven aan het licht en wordt het thema toegankelijk, tastbaar en concreet gemaakt. Het beeld van de opgevreten onderbroeken vormde de basis voor een gesprek met niet-experten over wat ze kunnen doen om de bodem in hun eigen tuin te doen heropleven.

106 > 117 Bodemforum 2022, Grond+Zaken

Het citizen science project 'Soil Your Undies' maakt het bodemleven zichtbaar. Hoe minder van de onderbroek overblijft na twee maanden in de grond, hoe meer leven er in de bodem zit. © Bob Van Mol

Onbekend is onbemind

De relatie tussen de bewoners en de verschillende gebruiken van de open ruimte is vandaag veel minder sterk dan enkele decennia geleden. De Vlaamse Ardennen zijn hiervan een goed voorbeeld. Het landschap van de Vlaamse Ardennen is alomgekend en erg geliefd, maar kent qua bewoners het hoogste aantal pendelaars van Vlaanderen en is een thuis voor veel tweedeverblijvers. Zij wonen graag op het platteland, maar werken in steden als Kortrijk, Gent of Brussel. De connectie met de tradities van de streek – denk aan de kermiskoersen of de oogsttijden van de landbouw – is verloren gegaan. Onwetendheid leidt soms tot onbegrip en protest.

De coalitie die de kandidatuur voorbereidde voor de Oproep Landschapsparken organiseerde daarom zogenaamde Cafés Soignées. Met een knipoog naar de 'soigneurs' van de koers worden bewoners uitgenodigd 'soigneurs' van hun landschap te worden. Tijdens de café-avonden gaan bewoners en andere belanghebbenden met elkaar in gesprek over de noden op het terrein. Een landbouwer gaf bijvoorbeeld uitleg over hoe zijn bedrijf functioneert op het ritme van de seizoenen. Naar model van de Waalse burens van Pays des Collines, wil de Soigneurswerkgroep 'verweven' ook een kalender opmaken van de landbouwactiviteiten, zodat burgers bijvoorbeeld weten waarom en op welk moment mest wordt uitgereden, wanneer de aardappelen geoogst worden en hoeveel keer per dag de koeien gemolken worden. Onbekend is onbemind en door deze avonden wil de coalitie het begrip en waardering voor het landschap bevorderen.

172 Vlaamse Ardennen, Landschapsparken

Participatie schept zorgzaamheid

Freinetschool De Zevensprong in Leuven ontharde, vergroende en richtte haar betonnen speelplaats opnieuw in met de hulp van leerkrachten, ouders, een ontwerpteam én de leerlingen. Als gebruikers van de speelplaats zijn kinderen bij uitstek de belangrijkste groep om te betrekken bij het project. Ze werkten mee aan het ontwerp, de uitvoering en later ook aan het onderhoud.

In de ontwerpfase gebruikte de school onder andere de gratis inspraaktool 'Pic2school' om de kinderen hun eigen speelplaats te laten verbeelden. De leerlingen kregen een kaart van de speelplaats, een hoeveelheid muntjes en een set van icoontjes met mogelijke invullingen. Aan elke invulling hing een prijskaartje. Sommige invullingen waren zelfs duurder dan de hoeveelheid muntjes die ze elk kregen, waardoor samenwerking met klasgenootjes noodzakelijk was. De leerlingen moesten goed nadenken over hun keuzes en op die manier werden de prioriteiten voor het ontwerpteam van Plant en Houtgoed erg duidelijk.

Eens het ontwerp klaar was, werden de leerlingen opnieuw betrokken bij de heraanleg van hun speelplaats. Samen met de aannemer plantten ze bloemen en struiken en leerden ze over de kwaliteiten en gevoeligheden van de planten. Het resultaat is dat de kinderen voortaan erg beschermend en zorgzaam omspringen met de beplanting en duidelijk opmerkzamer zijn over de natuur rond hen. Samen met de klusploeg en de ouders onderhouden ze de speelplaats, wieden ze onkruid en composteren ze afval.

48 De Zevensprong onthardt, Leuven, Vlaanderen Breekt Uit

De leerlingen en leerkrachten van De Zevensprong in Leuven ontwerpen mee aan hun droomspeelplaats door middel van tekeningen en de inspraaktool Pic2school. © De Zevensprong

De toekomst verbeelden op schaal 1:1

Een proefopstelling kan het draagvlak bij buurtbewoners en andere belanghebbenden aanzienlijk vergroten. Het Vlaanderen Breekt Uit-project Evence Coppélaan in Genk heeft tijdens de Autoloze Zondag 2019 de brede en drukke verbindingsweg tussen het centrum en C-mine over een lengte van twintig meter heringericht. Op die manier werd op schaal 1:1 getoond welke positieve impact een herinrichting kan hebben op zachte mobiliteit, natuur en een betere waterhuishouding.

Met deze verbeeldende aanpak slaagde de stad erin tegenstanders over de streep trekken. Ook gaf het tijdelijke en experimentele karakter van het initiatief de mogelijkheid om feedback te verzamelen van buurtbewoners en de impact van het ontwerp te evalueren. Zowel positieve als negatieve reacties waren welkom. Stad Genk nam de bezorgdheden en wensen – bijvoorbeeld met betrekking tot bereikbaarheid of onderhoud – mee in het verdere ontwerpproces. Het experiment moedigde bewoners aan om actief na te denken over hun leefomgeving.

60 Transformatie Evence Coppélaan, Genk, Vlaanderen Breekt Uit

Tijdens een proefopstelling op schaal 1:1 in de Evence Coppélaan in Genk konden bewoners meedenken over de transformatie van de straat. © Designskills

Ook ruimte geven aan negatieve reacties

Het is moeilijk om weerstand tegen een project om te buigen tot een gedragen project. Het Vlaanderen Breekt Uit-project rond het Redingenhof in Leuven is een mooi voorbeeld waar dit toch gelukt is. Vier buurtbewoners hadden het plan opgevat om de Volmolenlaan klimaatrobuuster in te richten en dus te ontharden. De buurtbewoners hadden echter veel bezorgdheden. Ze vreesden bijvoorbeeld dat er water in hun kelder zou komen omdat de straat in het overstromingsgebied van de Dijle ligt. Ook het schrappen van parkeerplaatsen stootte veel burens tegen de borst.

Door tijd te maken om te luisteren, alles bespreekbaar te maken en regelmatig te communiceren met alle betrokkenen, slaagden de initiatiefnemers en de proces- en ontwerpbegeleiders erin de omslag te maken. Ze deden beroep op verschillende participatievormen, zoals onder meer een proefopstelling waar buurtbewoners zowel positieve als negatieve reacties achterlieten. Tijdens drie workshops over de thema's mobiliteit, water en biodiversiteit werden de buurtbewoners eerst geïnformeerd, waarna ze aantekeningen mochten maken op het plan dat voor hen lag. Aan het einde van de workshopreeks werden de opmerkingen opgenomen in de verschillende verslagen en in het finale syntheseplan. Het projectteam knoopte ook individuele gesprekken aan met de burens. Een probleem van water in de kelder, of een wens voor het heraanleggen van een tuin werden geïnventariseerd in een 'privatief wensenboek' en meegenomen in het ontwerp. Het wensenboek werd samen met het syntheseplan overgedragen aan het bureau dat het uitvoeringsplan verder uitwerkt. Op die manier speelt het resultaat van het participatietraject tot bij de aanleg van de straat een belangrijke rol. Het traject was erg intensief, maar zo is de gedragenheid wel verzekerd!

49 Geïntegreerde ontharding Redingenhof, Leuven, Vlaanderen Breekt Uit

Burgerparticipatie van ontwerp tot beheer

Naast klassieke informatie- en participatiemomenten tijdens de verschillende fases van het woon- en tuinstratenproject van Antwerpen Breekt Uit, lanceerde het projectteam een online buurtbevragingstool. Die werd reeds gebruikt in de fase van het opstellen van de projectdefinitie, nog voor er iets ontworpen werd. Wie kent de straat immers beter dan haar eigen gebruikers? Geïnspireerd door de verhalende methode van Straat-O-Sfeer, stelde de tool eerst een open vraag naar de beleving van de straatgebruiker. Vervolgens bevroeg de tool verschillende leefbaarheidsaspecten rond thema's zoals sociale dynamiek, omgeving, verkeer en inrichting.

Het projectteam beschouwde de bewoners als belevingsexperten. Het behandelen van de burger als waardevolle bron van informatie hielp niet alleen de ontwerpers vooruit in hun werk, maar vergrootte ook het enthousiasme bij bewoners. Daarnaast hielp de tool om communicatiestrategieën en participatieformats af te stemmen op de noden van elke straat. Wanneer de tool aantoonde dat volgens buurtbewoners verkoeling nodig is, stond in de communicatie dat straten met bomen koeler zijn en kon dit opgenomen worden in het ontwerp. Wanneer er verdeeldheid was tussen bewoners die bomen wilden en bewoners die parkeerplaatsen wilden behouden, werd die tweespalt gecommuniceerd als meningen en werd er in het ontwerp gezocht naar een evenwicht. De bewoners ondervonden dat het projectteam hun input ter harte nam, maar ook dat ze niet de enige waren met een mening en dat compromissen nodig zijn. Hierdoor groeiden het vertrouwen en de gedragenheid. De bevraging wordt twee jaar na de herinrichting herhaald om het belevingseffect van de heraangelegde woon- of tuinstraat te evalueren en verbeterpunten op te sporen. De methode werd succesvol onthaald en is niet erg arbeidsintensief, waardoor ze nu in alle projecten in de stad wordt toegepast.

52 De robuuste klimaatstraat (Antwerpen Breekt Uit), Vlaanderen Breekt Uit

04.

Hoe zorg ik voor politiek draagvlak?

Openruimteprojecten vergen soms politieke moed, in het bijzonder op lokaal niveau. Heel wat openruimtekwesities overschrijden de gemeentegrenzen of raken aan het individuele eigendomsrecht. De maatschappelijke winsten van openruimteprojecten zijn niet altijd zichtbaar op korte termijn. Voor tegenstanders is het gemakkelijk om blind te zijn voor de kwaliteitswinsten op lange termijn en het project te beschrijven in termen van ‘minder’: een hermeanderingproject in landbouwgebied betekent minder oogst, een onthard plein betekent minder parking, een samenwerking rond een hemelwatercollectief betekent minder autonomie. De korte legislatuurtermijnen, de beperkte capaciteit en middelen van lokale besturen en de voortdurende afweging met andere noden maken het er niet eenvoudiger op.

Het Open Ruimte Platform vertrekt vanuit een ‘doe-democratie’. Actoren in beweging brengen vergt tastbare transformaties op het terrein. Wanneer het gaat om gemeentelijke bevoegdheden is politiek draagvlak erg belangrijk. Ook de steun van bewoners, buurgemeenten, lokale verenigingen en landbouwers is cruciaal. Uit lokaal draagvlak volgt vaak ook politiek draagvlak. Daarom heeft het Open Ruimte Platform sinds het prille begin zijn pijlen niet gericht op het maken van beleid – daar bestaan andere fora voor – maar wel op het versnellen van de uitvoering van het openruimtebeleid.

Starten vanuit thema's die leven

Voor lokale besturen vergt het heel wat politieke moed om openruimthema's aan te snijden. Voor het merendeel van hun inwoners gaat het vaak om heel abstracte zaken. Maar door de focus te leggen op alledaagse thema's, kan je meer mensen mee aan boord nemen. Luwte, rust, stilte en onthaasting zijn bijvoorbeeld thema's die meer mobiliserend werken dan klimaatadaptatie.

Het programmteam van Luwte-oases richt zich op lokale besturen en ondersteunt ze om vanuit bestaande opportuniteiten luwte als ambitie mee in te schakelen, in het bijzonder in groenblauwe projecten. In de *Ontwerpgids Luwte-oases* illustreert het programmteam de koppeling met andere thema's. Een waterinfiltratiepoel met wilde braamstruiken is een habitat voor veel dieren, maar de natuurlijke geluiden van de vogels geven ook rust aan mensen. Het water kan weer in de bodem dringen, maar het heeft ook een bezinnend effect. De gids inspireert lokale besturen om bepaalde projecten specifiek vanuit luwte te kaderen. Antwerpen en Gent werken bijvoorbeeld allebei rond luwte-oases, maar integreren dit in de uitwerking van andere beleidslijnen waar reeds budget voor beschikbaar is.

125 > 131 *Ontwerpgids Luwte-oases, Luwte-oases*

Beelden van 'voor' en 'na' tonen de impact van onthardingsprojecten langs de Mandel in Izegem. © Stad Izegem

Een onderbouwde visie

Hoe meer een project inhoudelijk onderbouwd is, hoe groter de kans dat het gerealiseerd wordt. In Izegem loopt het kanaal Roeselare-Leie door het hart van de stad. Langs het kanaal werkt de stad aan het openleggen van de Mandel en het vergroenen van de brug die het noorden met het zuiden van de stad verbindt. Deze ingrijpende projecten – niet in het minst voor het verkeer in het centrum van de stad – vergen een groot politiek engagement.

De projecten kaderen binnen de groenvisie van de stad. De groenvisie bevat uiteraard een gedetailleerde cartografie van het groen, maar er is ook hard gewerkt om in het plan ambities van meerdere diensten en bevoegdheden te omvatten, gaande van mobiliteit, jeugd, openbare werken, stedenbouw, milieu, communicatie, financiën en groen. Alle eisen en ambities zijn planologisch verwerkt in een samenhangend actieplan dat rekening houdt met uitvoering, beheer en nazorg. Het gaat zowel om grootschalige projecten zoals bebossingsplannen of de aanleg van het brugpark over het kanaal, als kleinschalige vergroeningen. Doordat alle straathoeken tot in het detail zijn opgenomen in de groenvisie, krijgen projecten vlot de goedkeuring van het college van burgemeester en schepenen en kunnen ze bijgevolg ook snel gerealiseerd worden. Visualisaties van 'voor' en 'na' in de verschillende seizoenen doen ook wonderen!

88 *Groenblauwe dooradering, Izegem, Vlaanderen Breekt Uit*

Op de tekentafel werken aan het partnerschap

Landschappelijke logica's trekken zich niets aan van gemeentegrenzen. In de Vlaamse Ardennen werd de oproep voor Landschapsparken aangegrepen als een kans om beter samen te werken aan het versterken van de streekidentiteit over de gemeentegrenzen heen. Een gebiedsgerichte werking biedt kansen voor meerwaardecreatie voor inwoners, ondernemers, landbouwers, erfgoed, natuur en gemeenten. Toch waren de afbakening tussen de gemeenten in het begin van het traject niet eenvoudig. De landschappelijke samenhang komt immers niet automatisch overeen met de administratieve grenzen van de gemeenten met de grootste bereidheid. Sommige omliggende gemeenten waren weliswaar erg enthousiast, maar vielen uit de boot omdat delen van hun grondgebied te weinig landschappelijke erfgoedwaarde hadden om te voldoen aan de criteria van een landschapspark, zoals bijvoorbeeld minimaal 70% open ruimte of een grote verweving van natuur en landbouw. Uiteindelijk zijn de landschappelijke kenmerken – in dit geval een getuigenheuvelrug

met de omliggende stroomgebieden van de Zwalm, Maarkebeek en Molenbeek – sturend voor de afbakening.

Er waren ook een aantal gemeenten die twijfelden, of pas wilden intekenen als iedereen mee sprong. Het co-creatieve traject voor de kandidaatstelling, met zijn wetenschappelijke onderbouwing en tekenwerk, kon de meeste neuzen echter in dezelfde richting krijgen. Een aantal twijfelende politici zijn nu zelfs voortrekkers!

De enthousiaste gemeenten die niet voldeden aan de criteria worden toch nog meegenomen in een 'invloedsgebied' dat het afgebakende landschapspark omringt. Want ook zij kunnen heel wat betekenen, bijvoorbeeld voor toeristische promotie of het uitbouwen van een afzetmarkt voor streekproducten. Uiteindelijk is dus aan de tekentafel een sterke coalitie ontstaan, die ondersteund wordt door gemeenten uit het invloedsgebied.

172 Vlaamse Ardennen, Landschapsparken

Landschapslogica's sturen de afbakening van Landschapspark Vlaamse Ardennen. Het landschapspark werd uitgebreid met een 'invloedsgebied' van aangrenzende gemeenten © OMGEVING en Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen

Engagementen bestendigen in een charter

Geen impactvolle openruimteprojecten zonder samenwerking op alle niveaus en op lange termijn. De Voerstreek is een gebied waar het landschap – en in het bijzonder de uitdagingen met betrekking tot water – vragen om een sterke samenwerking tussen lokale besturen en bovenlokale organisaties. Om zowel lokale als bovenlokale kennis, middelen en instrumenten te mobiliseren, ondertekende de coalitie van de Voerstreek in 2017 het charter 'Samen sterk in de Voerstreek'.

De coalitie bestaat uit organisaties van verschillende beleidsniveaus en sectoren: Agentschap Onroerend Erfgoed, Agentschap voor Natuur en Bos, Departement Landbouw en Visserij, VMM en VLM (Vlaamse partners), provincie Limburg (als provinciale partner), Bekkenbestuur Maasbekken, IOED-Oost, Natuurpunt en Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren (regionale partners), gemeente Voeren (gemeentelijke partner), Boerenbond, Hubertusvereniging Vlaanderen en Landelijk Vlaanderen (private partners).

De partijen beslisten in het charter om zich in te zetten voor de Voerstreek als sterke natuurlijke en landschappelijke entiteit op het Belgische, Nederlandse en Duitse drielandpunt. De coalitie komt regelmatig samen in de werkgroep 'Voerstreek' om de realisaties op het terrein af te toetsen aan de overkoepelende visie, de sectorale beleidsdoelstellingen en de beschikbare beleidsinstrumenten. Het charter omschrijft de algemene doelstellingen voor natuur, landschap, erfgoed, landbouw, water en toerisme, en is een hefboom om het engagement van de vele partners op lange termijn te bestendigen. De langetermijnvisie overbrugt meerdere legislaturen en maakt het daardoor gemakkelijk om snel op bepaalde projectoproepen in te spelen, zoals Water+Land+Schap en Landschapsparken.

24 175 Charter 'Samen sterk in de Voerstreek', Water+Land+Schap en Landschapsparken

Abstracte doelen vertalen naar tastbare projecten

Gemeentebesturen krijgen soms nieuwe, abstracte doelstellingen op hun bord waar ze de capaciteit of kennis niet meteen voor in huis hebben. De coalitie achter GruunRant Onthardt kon op die kennisnood inspelen en hun onthardingsvisie voor de rand rond Antwerpen op de agenda zetten. Samen met zo veel mogelijk externe partners, waaronder gemeenten, scholen en bedrijven, willen ze groenblauwe netwerken herstellen, verbinden en versterken.

Toen de coalitie begon met het project vorm te geven, maakte ze de link tussen groenblauwe netwerken en klimaatadaptatie, op dat moment een nieuw en spraakmakend thema bij overheden. Lokale besturen hadden echter onvoldoende kennis over onthardingsstrategieën. GruunRant Onthardt ging onder meer in gesprek met de gemeente Wijnegem om haar te ondersteunen in het uitstippelen van een onthardingsstrategie. Door inzichten aan te bieden, kwam vanuit de groendienst het idee om voetpaden uit te breken waar regelmatig onkruid gewied moest worden. En dat is ook gebeurd! De eerste ingrepen werden goed onthaald door buurtbewoners, en dat schiep nieuwe kansen voor ontharding. Sindsdien brengt het lokale bestuur van Wijnegem de overwoekerde voetpaden elk jaar in kaart. De methode is ingebed in het klimaatplan en de meerjarenbegroting zodat ze jaarlijks kan herhaald worden.

51 GruunRant Onthardt, regio Antwerpen, Vlaanderen Breekt Uit

Bovenlokale doelen verbinden met lokale belangen via de gouverneur

Samenwerken tussen verschillende gemeenten is niet altijd evident, omdat er andere belangen of zelfs andere politieke kleuren spelen. Het werken met een regisseur, die op een hoger niveau staat en voor een lange periode die rol kan vervullen, neemt twijfels weg bij lokale besturen en zorgt voor houvast. Mede door die gedachte is de gouverneur van de provincie Antwerpen, Cathy Berx, in 2012 aangesteld als procesbegeleider van het Strategisch Project 'Veerkracht in de vallei van de Kleine Nete'. De Kleine Nete is een van de meest natuurlijke rivieren in Vlaanderen en heeft nog een goede waterkwaliteit. Met het Strategisch Project wil Vlaanderen de natuur in de vallei versterken en het waterbufferende vermogen van de rivier vergroten.

Het waterlandschapsproject {beek.boer.bodem} focust op de vallei van Aa, de belangrijkste zijrivier van de Kleine Nete. De visie van het gehele Strategisch Project wordt via de gouverneur vertaald naar de lokale besturen die deel zijn van de gebiedscoalitie {beek.boer.bodem}. De gouverneur staat voor al haar kerntaken in nauw contact met de lokale besturen en kan daardoor de beslissingen meteen verbinden met lokale wensen en bezorgdheden. Dat zorgt voor maatschappelijk draagvlak. Daarenboven ziet ze er ook op toe dat de hogere doelen niet uit het oog verloren worden. Ze fungeert met andere woorden als een brugfiguur tussen Vlaanderen en de gemeenten. Een gouverneur spreekt de taal van de politiek en kan op die manier fungeren als strategisch bemiddelaar die banden smeedt met alle partners, vertrouwen in het project legt en politiek draagvlak creëert.

8 {beek.boer.bodem} in de vallei van de Aa, Water+Land+Schap

Als procesbegeleider verbindt gouverneur Cathy Berx Vlaamse doelen aan lokale belangen in de vallei van de Kleine Nete.
© Bram Abrams

05.

Hoe vind ik de weg naar de kennis die ik nodig heb?

Complexe uitdagingen in de open ruimte vergen innovatieve antwoorden en maatwerk. Soms kan het nuttig zijn om te rade te gaan bij projecten met gelijkaardige uitdagingen. Maar op zoek gaan naar exact die ene inspirerende referentie, de juiste informatie of de meest ervaren contactpersoon voelt soms aan als zoeken naar een speld in een hooiberg. Er zijn publicaties, artikels en online databanken volgeschreven over wat er moet gebeuren, en ook steeds vaker over hoe je dat kan doen. Steeds meer organisaties bundelen hun kennis over de open ruimte en focussen daarbij op de operationele vragen. Denk aan de Vlaamse overheidsdepartementen en organisaties zoals VVSG, Vlakwa, Velt, Regionale Landschappen, VVP, VRP, Team Vlaams Bouwmeester en ook nieuwere organisaties die werken rond de open ruimte zoals Blikveld, Natuurbuur of Breekijzer.

Die organisaties hebben echter niet altijd de tijd en de middelen om op elke individuele vraag een passend antwoord te formuleren. Hoewel ieder project anders is, duiken er toch heel wat vragen steeds opnieuw op. De methode van het Open Ruimte Platform is erop gericht om te werken rond ruimtelijke opgaven die op meerdere plekken in Vlaanderen tegelijk voorkomen, met als doel om capaciteit, middelen en kennis te bundelen en te delen.

Het wat en het hoe

Vaak zit de nood aan kennis niet zozeer in wat je moet doen, maar in hoe je praktisch aan de slag kan gaan. Het programmateam Voedsellandschappen onderzoekt hoe in een landbouwgebied de open ruimte gevrijwaard kan worden door het accent te leggen op voedselproductie als hoofdactiviteit en dit te ondersteunen met thema's als lokale voedselverkoop, klimaatverandering of recreatie.

Het programmateam ontwikkelde samen met het Innovatiesteunpunt van Boerenbond en Boeren natuur Vlaanderen het inspiratieboek Voedsellandschap. De publicatie toont, op basis van terreinervaring in Zwijndrecht en de kouter van Asse-Wemmel, hoe een geïntegreerd voedsellandschap opgestart kan worden. Via kleine opdrachten en een stappenplan helpt het inspiratieboek lokale coalities op weg om in hun gebied een succesvol voedsellandschap uit te rollen. Het boek geeft inspiratie voor concrete ruimtelijke ingrepen, zoals een bank voor wandelaars of de aanplanting van voederbomen. Daarnaast geeft het boek tips over wat helpt bij de praktische werking van een voedsellandschap, zoals het opstellen van leefregels, en over wat niet helpt, zoals bepaalde maatregelen afdwingen of doelgroepen stigmatiseren. Het programmateam van Voedsellandschappen gebruikt het inspiratieboek als basis voor een reeks verdiepende seminars, onder andere rond samenwerking in de landbouw.

118 > 124 Inspiratieboek Voedsellandschap, Voedsellandschappen

Terreinkennis stuwt projecten vooruit

Digitale modellen en expertenadviezen worden best gecombineerd met een goede dosis terreinkennis en de pragmatiek die daarmee gepaard gaat. Daarom focust het programma Water+Land+Schap op projectvoorstellen die ontsproten zijn uit noden van lokale actoren op het terrein.

De coalitie rond Beverhoutsveld maakt werk van klimaatadaptatie in het typische drevenlandschap van de gemeenten Beernem en Oostkamp. Om de droogteproblematiek in het gebied aan te pakken, wil het project regelbare stuwen plaatsen op die plekken waar ze de grootste impact hebben. Een van de partners in het projectteam is de Oostkustpolder, een organisatie die al decennialang instaat voor de waterbeheersing in een gebied van bijna 21.000 ha. De Oostkustpolder stelt zijn terreinkennis ter beschikking van de gebiedscoalitie om, in samenspraak met de andere projectpartners, tot een tiental potentiële locaties voor het plaatsen van een stuw te komen. Vervolgens berekent een ingenieursbureau het effect van een stuw op vlak van waterbuffering en -infiltratie. De ingenieurs onderzoeken de geschiktheid van de locaties, het effect op aangrenzende gebieden en stellen het meest geschikte type stuw voor. Het inzetten van terreinkennis vergroot de efficiëntie van het project en bespaart kosten en tijd door de impactmeting niet over het gehele gebied te laten uitvoeren.

28 Beverhoutsveld droog-nat landbouwgebied, Water+Land+Schap

Beken, sloten en dreven doorkruisen de akkers en weilanden en geven karakter aan het landschap van Beverhoutsveld. © Provincie West-Vlaanderen

Allianties maken met de wetenschap

Als onderzoekstrajecten en uitvoeringsgerichte projecten elkaar ontmoeten op het terrein, is dit vaak een ideale match. Het Proeftuinen Droogte-project Water voor later is een van de drie pilotgebieden om het onderzoeksproject RainBrain te testen. RainBrain is het Slimme Regio-project van de provincie Vlaams-Brabant voor het monitoren en sturen van waterstanden. De waterstand in het collectieve waterbekken op het nieuwe bedrijventerrein van Keiberg-Vossem wordt gemonitord door deze slimme sturing.

RainBrain analyseert de weersvoorspellingen van de volgende tien dagen. Als er geen regen verwacht wordt en het bekken vol zit, dan kan het water vastgehouden, behandeld en ter beschikking gesteld worden aan de bedrijven. Indien er wel regen wordt verwacht, kan het water geïnjecteerd worden in de bodem om de grondwatertafel aan te vullen. De grote winsten zijn dat de watercyclus lokaal sluit, er minder kosten zijn en meer buffercapaciteit ontstaat.

134 Slimme Regio-project RainBrain, Provincie Vlaams-Brabant, in synergie met Water voor later, Tervuren, Proeftuinen Droogte

Gelijkaardige projecten samen aanpakken

Door samen te werken met gelijkaardige projecten kunnen verschillende coalities van elkaar leren en op die manier veel efficiënter een werkmethode ontwikkelen. Dat bewijzen twee projecten rond het ontharden van scholen in de provincie Antwerpen. Kempense Scholen Breken Uit en ScH20len hebben een samenwerking opgezet om kennisuitwisseling en capaciteitsopbouw tussen hun coalitiegenoten te bevorderen. In het ene project werden de speelplaatsen van elf scholen vergroend, in het ander die van acht andere scholen. De 19 scholen werden in twee fases aangepakt, wat scholen in de tweede fase de kans gaf om te leren uit de reeds voltooide projecten. Met hun gezamenlijke ervaring stelden de twee onthardingscoalities een draaiboek op voor het ontharden van speelplaatsen. Ze organiseerden meerdere netwerkmomenten waar schoolmedewerkers over heel Vlaanderen naartoe zijn gekomen, wat de geleerde lessen ver voorbij deze projecten bracht!

74 ScH20len, Provincie Antwerpen, Vlaanderen Breekt Uit

75 Kempense Scholen Breken Uit, Vlaanderen Breekt Uit

Peer-to-peer kennisuitwisseling op het terrein

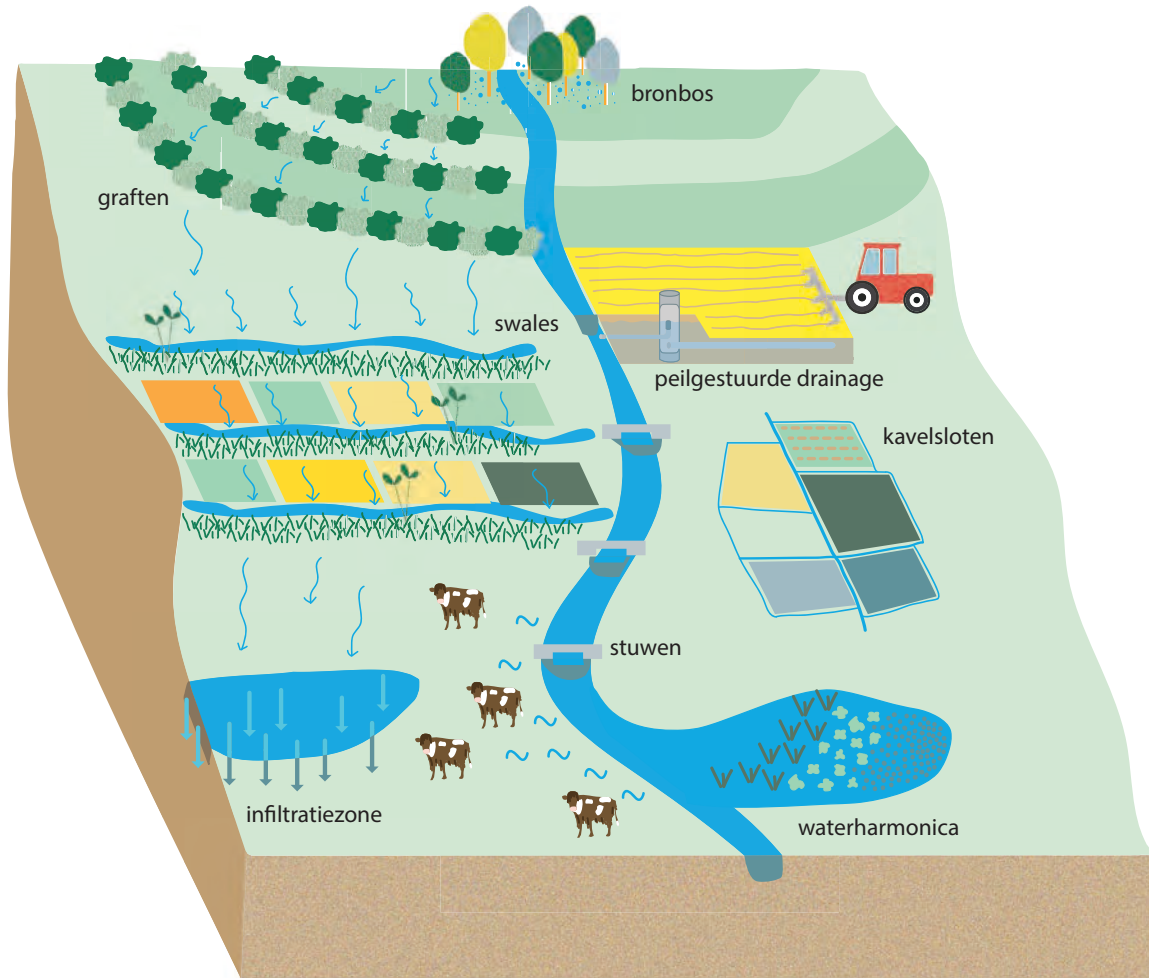
Peer-to-peer-uitwisseling op het terrein wint het altijd van tweedehandsinformatie in een maffe vergaderzaal. Alle projecten van het programma Water+Land+Schap worden aangespoord om op korte termijn demonstratiemaatregelen uit te voeren die passen binnen de langetermijnvisie. In het kader van Robuuste Waterlopen Westhoek zijn het vooral maatregelen voor en door landbouwers die inzetten op een betere waterkwaliteit en minder verlies van bodemkwaliteit door erosie.

Op de hellende percelen van de kleine Kimmelbeek, waar het water zorgt voor afkalvende beekoever, is erosie een groot probleem. Bovendien stroomt het water verder langs de Kleine Kimmelbeek in de Dikkebusvijver, een drinkwaterwinningsgebied, waardoor waterkwaliteit cruciaal is. Daarom legden de landbouwers langs de beken grasbufferen en graskruidentroken aan, die het water beter laten infiltreren en de bodem vasthouden. Houthakseldammen houden de modderstroom tegen en stro en houtsnippers in de bodem zorgen voor een betere bodemkwaliteit. Tijdens een persconferentie georganiseerd op het terrein toonden de landbouwers hun gezamenlijke inzet en samenwerking. Voor collega-landbouwers vergrootte dit de geloofwaardigheid van de maatregelen en werd kennis over de technische en praktische methodes beter gedeeld.

2 Robuuste Waterlopen Westhoek, Water+Land+Schap

Landbouwers in de Westhoek wisselen ervaringen uit over maatregelen voor een betere waterkwaliteit en minder erosie, zoals het aanleggen van houthakseldammen.
© Regionaal Landschap Westhoek

De waterlandschapsprojecten combineren maatregelen voor het opslaan, vertragen, vasthouden en hergebruiken van water in landbouwgebieden.
© Architecture Workroom Brussels en Vlaamse Landmaatschappij

Doorgeven van opgedane ervaring

Bij experimentele projecten die elkaar opvolgen is het belangrijk dat de eerder verkregen inzichten meegenomen worden. Op die manier leren nieuwe projecten van wat al getest is, en wat daarbij goed of minder goed werkt.

Voor de tweede oproep van het programma **Water+Land+Schap**, vier jaar na de eerste, verzorgde een bondige inspiratiegids de doorstroom van geleerde lessen uit de eerste generatie projecten. De inspiratiegids behandelde verschillende aspecten: technische oplossingen, welke processen succesvol bleken, hoe en met wie je een partnerschap kan smeden en welke ambities je kan vooropstellen.

Een van de hoofdstukken bevat een bibliotheek van innovatieve maatregelen die positieve bijdragen leveren aan biodiversiteit, waterinfiltratie, waterberging en voedselproductie, maar die nog onvoldoende of op te kleine schaal in de praktijk gebeuren. Een ander hoofdstuk documenteert de veertien projecten op vlak van doelstelling, coalitie (wie maakt deel uit van het partnerschap?) en geplande of gerealiseerde uitvoeringsmaatregelen. Nog een ander hoofdstuk inspireert door het benoemen van type-gebiedsconcepten (zoals 'bufferbeken', 'landbouwschap' of 'klimaatboer') en legt uit hoe de verschillende maatregelen geïntegreerd kunnen worden tot één coherent gebieds-programma.

De inspiratiegids overspant de meest uiteenlopende dimensies van projecten die verschillende doelgroepen kunnen aanspreken: een landbouwer zal wellicht eerder geïnteresseerd zijn in heel concrete technische maatregelen, terwijl een terreinorganisatie wellicht meer te weten wil komen over de coalitie. Op die manier stimuleert de gids het experimentele en innovatieve gehalte van de oproep, en geeft ze tegelijk nieuwe coalities voldoende referenties mee over hoe ze hun projectvoorstel kunnen opbouwen.

1 > 14 Inspiratiegids, Water+Land+Schap

06. Hoe kan ik landbouwers betrekken en ondersteunen?

Landbouw is onmisbaar in de open ruimte. Als we in een van de meest vruchtbare gebieden van Europa geen voedsel produceren en geen ruimte voor landbouw vrijwaren, waar dan wel? Landbouwers zijn dan ook onmisbare hoeders van de open ruimte. Tegelijk hebben landbouwers niet de tijd en de middelen om zich te engageren bij elk nieuw openruimte-initiatief. Tussen het runnen van een rendabel bedrijf, af te betalen investeringen, opeenstapelende regelgeving en het omgaan met steeds extremere droge en natte periodes, blijft weinig ruimte over om te experimenteren of om nieuwe samenwerkingen op te zetten met andere actoren in de open ruimte.

Toch is er vaak meer bereidheid dan gedacht. De voorbije jaren bleek dat de waterproblematiek een belangrijke ingang is voor een breder gesprek met de landbouwsector. Het gemiddelde landbouwbedrijf consumeert immers veel water en wordt vaak als eerste geconfronteerd met aanhoudende periodes van droogte of hevige zomeronweders. Tegelijk heeft de sector een belangrijke sleutel in handen. De kans op benedenstroomse wateroverlast na intense regenbuien wordt sterk verlaagd wanneer bovenstroomse akkers en graslanden het water bufferen. Voor de landbouw is het ook belangrijk dat het hemelwater in de wintermaanden zoveel mogelijk in de bodem kan infiltreren. Daarom werken landbouwers in veel projecten van het Open Ruimte Platform samen met andere actoren aan een duurzaam waterpeilbeheer en een weerbaar landschap.

Meedenken vanuit de logica van het landbouwbedrijf

Een boerderij is in de eerste plaats een bedrijf. Elke investering moet passen in het ondernemingsplan. Het project {beek.boer.bodem} benaderde, mede dankzij de samenwerking met Boerenatuur Vlaanderen, de klimaatrobuuste ingrepen meteen vanuit een landbouweconomisch perspectief. Landbouwers plaatsten regelbare stuwijtjes in perceelgrachten, zetten hun klassieke drainage om naar peilsturing of installeerden subirrigatie. Als een landbouwer vroeg in het seizoen veldwerkzaamheden wil starten omwille van de marktvraag, dan kan het perceel nog steeds gedraineerd worden en de watertafel verlaagd. Alleen is het nu slechts tijdelijk, en kan de watertafel de rest van de tijd vrij hoog blijven. Zo kan het bedrijf blijven functioneren en kan de landbouwer zijn bodem in droge periodes voldoende nat houden.

Verschillende landbouwers gingen in samenwerking met praktijkcentrum de Hooibeekhoeve nog een stap verder en experimenteerden met alternatieve teelten. De wettelijk verplichte teeltrotatie zette landbouwer Pascal Vanhoof ertoe aan om zijn maïs en gras te vervangen door méteil, een mengsel van wintergraan en vlinderbloemigen. Deze teelt zorgt voor meer biodiversiteit en kan als groenbemester weer ingewerkt worden in de bodem. Door binnen het project {beek.boer.bodem} aan marktonderzoek te doen, is Pascal nu ook van plan om mosterd te telen. De volgende te onderzoeken teelten zijn hennep en quinoa, maar uiteraard start hij pas een nieuw teeltextperiment zodra de afname van het product goed is ingeschat.

8 {beek.boer.bodem} in de vallei van de Aa, Water+Land+Schap

Tijdens het demonstratiemoment van {beek.boer.bodem} in Vorselaar krijgen landbouwers informatie over klimaatrobuuste maatregelen.
© Provincie Antwerpen

De boer op gaan en veldwerkers inschakelen

Landbouwers vormen een specifieke doelgroep die, in tegenstelling tot meer geïnstitutionaliseerde terreinbeheerders, doorgaans niet de tijd hebben om deel te nemen aan participatieve werksessies tijdens de werkuren. De verschillende West-Vlaamse projecten in het kader van Water+Land+Schap en Landschapsparken worden bijvoorbeeld ondersteund door een veldwerker die aangesteld is door de provincie.

Op die manier kan gestart worden met 'keukentafelgesprekken' op de landbouwbedrijven zelf om individuele verzuchtingen aan bod te laten komen, gevolgd door werkgroepen bestaande uit landbouwers met vergelijkbare uitdagingen. Daarna doen ze hetzelfde met natuurbeheerders. Iedereen krijgt de kans om even het eigenbelang op tafel te leggen zonder dat er vanuit een andere hoek druk wordt gezet. De coördinatoren zetten beide groepen pas samen als ze weten dat er meer raakpunten zijn dan de twee partijen zelf denken.

In veel projecten van het Open Ruimte Platform is de inzet van tussenpersonen – zoals de beleidsplanners van de VLM, de buitendienst van het Departement Landbouw en Visserij, organisaties als Boeren natuur Vlaanderen, de Regionale Landschappen, de regioconsulenten van landbouworganisaties en gemeentelijke landbouwraden – van cruciaal belang om de brug te slaan tussen het volledige gebied en de individuele landbouwer, die vaak zijn dagelijkse uitdagingen niet onmiddellijk ziet matchen met ambities op gebiedsniveau.

1 > 41 > 171 > 179

Water+Land+Schap en Landschapsparken

Demonstratiemomenten op het veld zijn een onmisbaar ingrediënt van ieder waterlandschapsproject.
© Bob Van Mol

Tijd nemen om te luisteren tijdens keukentafelgesprekken

De meest succesvolle projecten binnen het Open Ruimte Platform zijn vaak deze waar voldoende tijd genomen is om een robuuste coalitie te vormen. Elk project start vanuit een fragiele situatie, en veel initiatiefnemers willen lokale landbouwers niet altijd belasten met een onduidelijke beginsituatie. Alleen schuilt daarin het gevaar dat landbouwers pas laat in het proces betrokken worden en opeens geconfronteerd worden met grootschalige maatregelen die mijlenver staan van hun dagelijkse bedrijfsvoering. Daarom hanteren veel coalities in het Open Ruimte Platform een 'sneeuwbalstrategie'.

Een goed voorbeeld hiervan is de werkwijze van de coalitie Klimaatrobuste Groene Noordrand in de streek van de Brabantse Kouters. Luisteren was daar de eerste stap, door keukentafelgesprekken te organiseren met landbouwers waar acute droogte- en erosieproblemen speelden. Samen met hen werden een één-op-één-aanpak uitgewerkt en kleinschalige maatregelen uitgetest. De focus lag zoveel mogelijk op de koppeling tussen de algemene ambities van het project en de uitdagingen op microschaal van het individuele bedrijf. Het was vervolgens belangrijk dat deze koplopers zelf hun verhaal konden doen omdat ze de effecten het best van al kunnen beoordelen. Door hen in gesprek te laten gaan met naburige collega-landbouwers of een lokale landbouwkring, ontstond kennisdeling vanuit terreinervaring. Op die manier werden de koplopers ook ambassadeurs van het project. Door ondersteuning van de aanwezige landbouworganisaties kon de sneeuwbal verder aan het rollen gaan en ontstond een gebiedscoalitie op maat van de lokale landbouw.

23 Klimaatrobuste Groene Noordrand,
Water+Land+Schap

Allianties smeden tussen water, natuur en landbouw

De driedigtheid in de titel 'Water+Land+Schap' is niet toevallig. In de gebiedscoalitie van de Herk en Mombeek in de Haspengouwse fruitstreek is een opvallende samenwerking ontstaan tussen vier landbouwers, het Regionaal Landschap, de VLM en ANB. De aanleiding hiervoor was de wilde hamster. De wilde hamster is een uiterst zeldzaam knaagdier dat in Vlaanderen de voorbije tien jaar alleen nog in enkele akkergebieden in Limburg en Vlaams-Brabant wordt aangetroffen en als 'paraplusoor' fungeert. Dit wil zeggen dat de bescherming van deze hamster ook tot de bescherming leidt van andere soorten in hetzelfde ecosysteem, zoals grauwe gors en veldleeuwerik.

Binnen het soortbeschermingsprogramma werd daarom geëxperimenteerd met een arestripper om tarwe te oogsten. Het stro, inclusief de aar, blijft op de akker rechtop staan, waardoor het veld niet kaal is na de oogst. Dat is goed nieuws voor de wilde hamster, die veilig kan nesten. Doordat de opbrengst van de tarweoogst even hoog is als bij het oogsten met een reguliere maaidorser, is dit een quick win voor veel uitdagingen: de landbouwer kan de maatregel uitvoeren zonder verlies, de hamster heeft meer overlevingskansen en het stro is een erosiewerende maatregel die bovendien bijdraagt aan de koolstofopbouw in de bodem en de waterbalans. Momenteel komt de arestripper nog via een loonwerker uit Nederland, maar de coalitie gaat op zoek naar middelen om er zelf een aan te kopen eenmaal voldoende landbouwers in het project stappen.

13 Herk en Mombeekvallei: groenblauwe drager in het buitengebied van Haspengouw, Water+Land+Schap

Collectieve investeringen maken meer mogelijk

Wanneer meerdere individuele landbouwers gelijktijdig maatregelen nemen, organiseer je een systeemverandering. Het waterlandschapsproject in de Barbierbeek heeft de ambitie om één lange aaneengesloten bufferstrook op de bolle akkers aan beide oevers van de beek te realiseren. Bufferzones met een extensiever beheer op maat zorgen voor minder instroom van nutriënten en bestrijdingsmiddelen in de beek. Ze zorgen ook voor een efficiënter productieperceel, aangezien het rechter en bewerkbaarder wordt. Bovendien bieden de bufferstroken een betere bescherming tegen oevererosie en verhogen ze de biodiversiteit.

De Barbierbeek is een sterk kronkelende waterloop, waardoor het beheer langs de beek niet evident is. Daarom biedt de coalitie beheermaatregelen op maat aan met een gepaste beheervergoeding, zoals de 'kronkelpremie', die rekening houdt met de langere tijdsbesteding bij het uitvoeren van maatregelen. Om het gras te maaien en te verzamelen in de bufferstroken zijn zelfs aangepaste machines nodig. Het is niet voor iedere landbouwer haalbaar om dergelijke machines aan te kopen. Daarom kocht de provincie Oost-Vlaanderen als coördinator van het waterlandschapsproject de maai-laadmachine aan. Via een demonstratiemoment werd samen met de landbouwers de keuze van de specifieke machine gemaakt.

In het project moest een balans gevonden worden tussen enerzijds maximale participatie en dus het wegwerken van drempels voor landbouwers, maar anderzijds ook voldoende eigenaarschap bij hen te behouden om de duurzaamheid van het project te waarborgen. Er bestaat immers een risico dat landbouwers zo verregaand worden ontzorgd dat het project nauwelijks nog aansluiting kan vinden bij hun eigen bedrijfsvoering en de werking maar standhoudt zolang de projectfinanciering blijft bestaan.

Bij de Barbierbeek ondervindt de coalitie dit door een testperiode te doorlopen waarbij projectpartners Boerennatuur Vlaanderen, Werkers (een uitzendkantoor voor seizoenarbeiders) en de eerste landbouwers een opleiding kregen om aan de slag te kunnen met vernieuwend maaiwerk. Landbouwers die interesse hadden om de machine te gebruiken of om bufferstroken te laten maaien, konden zich in die testperiode aanmelden. Na een aantal maanden proefdraaien is het de bedoeling dat de maai-laadwagens via een bruikleenovereenkomst wordt overgedragen aan de partnerorganisaties Boerennatuur Vlaanderen en Werkers, zodat het gedeelde eigenaarschap voldoende lokaal verankerd blijft. De investering in de infrastructuur – in dit geval de maai-laadmachine, in combinatie met de opleiding – zorgt voor een blijvende impact, voorbij het experiment. Op die manier groeien diverse waterlandschapsprojecten uit de experimentele fase en introduceren ze een werking die de projectduur overstijgt.

④ Barbierbeek verbindt, Water+Land+Schap

Om de kronkelende oevers van de Barbierbeek te beheren, kocht de gebiedscoalitie een gedeelde maai-laadmachine aan.
© Provincie Oost-Vlaanderen

07.

Hoe zorg ik dat mijn project impact heeft op het systeem?

Projecten bestaan meestal uit verschillende kleinere en grotere acties. Het is soms moeilijk te weten of die acties werkelijk impact zullen hebben. Ten opzichte van de grote schaal van de doelstellingen waar we naar streven – bijvoorbeeld zich inzetten voor de klimaatrobustheid van een streek – is die ene kleine actie, zoals één wadi of één onthardingsproject, uiteraard maar een druppel op een hete plaat. Maar een project met een veelheid aan kleine, weloverwogen acties kan bijdragen aan een systeemomslag. Daarom is inzicht in het ruimere systeem van het project cruciaal. Zonder te denken vanuit een ruimer kader kan een actie slechts een minimaal of zelfs een averechts effect hebben.

De programma's van het Open Ruimte Platform ondersteunen projecten die openruimteuitdagingen op een systemische manier aanpakken. Verschillende coalities hebben getest hoe hun project een zo groot mogelijke impact kan hebben en of het daadwerkelijk leidt tot verandering op het terrein of tot het bijsturen van gangbare praktijken.

Bewijslast opbouwen

Het monitoren van experimenten laat toe om hun effectiviteit te bewijzen. Het project **Limburgse Landbouw, Vlaamse Waterbouw** zet in op de omschakeling naar peilgestuurde drainagesystemen en het plaatsen van regelbare stuw-tjes in het grachten- en bekenstelsel in Noord-Limburg. Door water lokaal vast te houden, kan het in de bodem infiltreren en de grondwatertafel aanvullen. De landbouw wordt weerbaarder in periodes van droogte. Voor peilgestuurde drainage waren er reeds onderzoeksresultaten voorhanden, maar de beste locaties voor de stuw-tjes en de exacte meerwaarde van stuwbeheer op het grondwaterpeil en de landbouw waren tot dan toe nog niet becijferd.

Om hierin verandering te brengen, heeft de coalitie achter **Limburgse Landbouw, Vlaamse Waterbouw** het VLAIO-onderzoeksproject 'Stuwviewer met impact' opgestart. Boeren-natuur Vlaanderen, KU Leuven en de Bodemkundige Dienst van België onderzoeken aan de hand van grondwaterpeil- en bodemvochtmetingen zowel de hydrologische als agronomische effecten van de stuw-tjes. Wat is hun impact op het grondwaterpeil? Hoe ver reikt deze impact en hoe vertaalt het veranderde waterpeil zich in meeropbrengsten voor een specifieke teelt? De opgedane kennis laat de coalitie en andere gebruikers toe om stuwtoepassingen te optimaliseren. De concrete resultaten helpen bovendien om landbouwers en beleidsmakers te overtuigen van de maatregelen. De impactmonitoring zorgt zowel voor de technische optimalisatie van de maatregelen als het opschalen van de geplande maatregelen op het terrein.

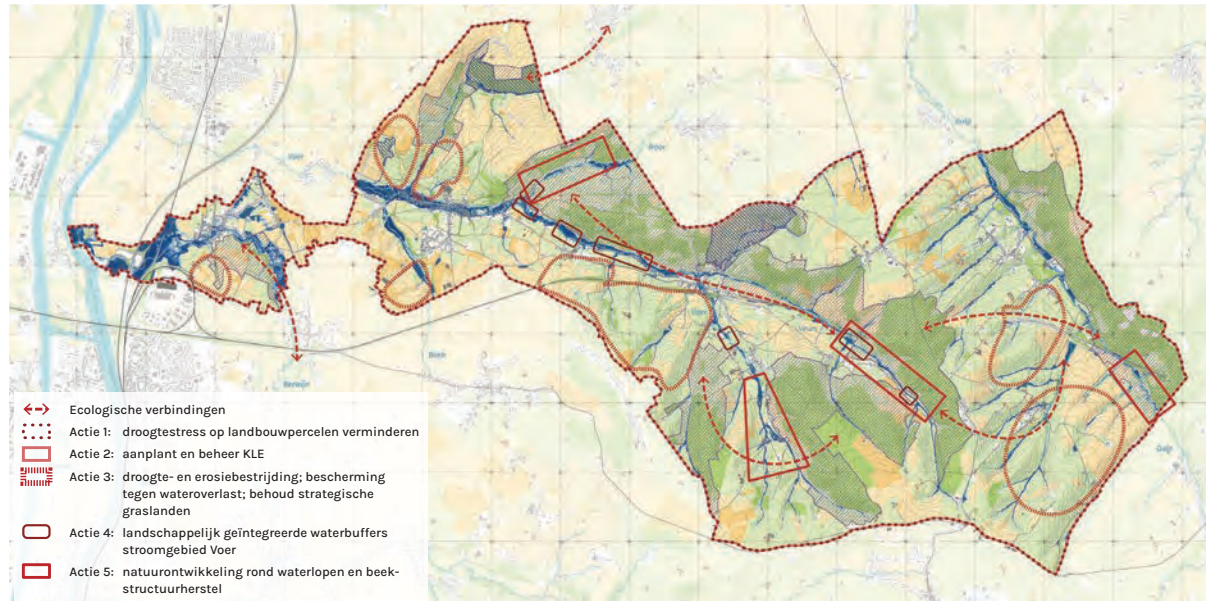
¹³⁸ Limburgse Landbouw, Vlaamse Waterbouw, Proeftuinen Droogte

Ingrijpen op de meest strategische plekken

Impact hebben op een landschappelijk systeem hangt soms af van een aantal strategische locaties. Enkele acties op gerichte plekken zijn vaak efficiënter dan een veelheid aan acties op minder geschikte plekken. In het waterlandschapsproject **De Maarkebeek** kon de lokale coalitie verschillende landbouwers ervan overtuigen om buffer- en infiltratiemaatregelen te nemen op hun terreinen. Eén landbouwer wilde echter niet meedoen, terwijl net op zijn grond een lokale depressie in het landschap de meeste kansen voor waterbuffering biedt. Meer nog, één goed uitgevoerde maatregel op zijn terrein zou verspreide maatregelen op de negen terreinen van zijn burens overbodig maken.

De coalitie ging in gesprek met de landbouwer om te verkennen hoe de waterbufferende maatregelen in zijn bedrijfsmodel zouden passen. Maar ze slaagde er niet in om hem te overtuigen voor een aanpak op gebiedsniveau. Om dergelijke scenario's in de toekomst te vermijden, stippelde de provincie Oost-Vlaanderen een verwervingsbeleid van gronden uit voor plekken waar de doelstelling nooit gehaald zou worden zonder forse transformatie. Het uitgangspunt is steeds samenwerking met de grondeigenaren; het verwervingsbeleid dient slechts als laatste redmiddel om een impactvolle ingreep te realiseren.

⁵ Water-Land-Schap De Maarkebeek, Water+Land+Schap

De acties van 'Naar een klimaatrobuust landschap Voerstreek' gaan uit van het meest extreme klimaatscenario.
 © Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren/A20 en Liswood&Tasche

Ver vooruit kijken

In Voeren dragen streekbewoners en landbouwers jaarlijks de gevolgen van wateroverlast door buien en onweer. Grote hoeveelheden regenwater en modder stromen er van de velden. Ook Nederlandse en Waalse dorpen in hetzelfde deelbekken van de Voer hebben regelmatig te kampen met overstromingen. De waterlandschapscoalitie in de Voerstreek pakt deze problematiek aan met een systemische benadering, zowel in ruimte als in tijd. De coalitie kijkt ver vooruit, door rekening te houden met het meest ernstige klimaatscenario. Dat betekent dat de maatregelen uitgaan van een toename van de overstroombare oppervlakte met ongeveer 30%. Bij hoge debieten, die door de klimaatverandering frequenter zullen voorkomen, is de waterveiligheid van de dorpen niet gegarandeerd. Om hieraan te verhelpen, moet 60.000 m³ extra buffercapaciteit worden voorzien voor de Voer.

Het programma Water+Land+Schap zet de coalitie aan tot het overschouwen van het volledige deelbekken. In plaats van stroomopwaarts van de probleemzone van 's Gravenvoeren met enkele grote, kunstmatige bufferbekkens te werken, wat de conventionele aanpak zou zijn, kijkt de coalitie naar het ruimere plaatje. Water wordt doorheen de hele vallei, ook verder stroomopwaarts, vastgehouden en vertraagd. Door de valleibrede aanpak kan de coalitie bovendien inzetten op multifunctionaliteit: voor alle locaties worden ontwerp- en uitvoeringsplannen opgemaakt die afgestemd zijn op natuur, erosie, droogte, landschap en landbouw. Op die manier slagen ze erin om 20.000 m³ te bufferen en dus een belangrijke eerste bijdrage te leveren aan de nodige capaciteit.

²⁴ Naar een klimaatrobuust landschap Voerstreek, Water+Land+Schap

Toetsen aan de stip aan de horizon

Crisissen volgen elkaar in ijltempo op, waardoor prioriteiten en omstandigheden vaak onverwacht verschuiven. De kandidaatstelling voor Landschapsparken liep tijdens de coronapandemie en de oorlog in Oekraïne. Voedselprijzen stegen, regelgevingen wijzigden en de klimaatcrisis zorgde voor extremer weer. Tijdens de opmaak van de plannen werden de ambities continu hertekend. De coalitie van Grenzeloos Bocageland zocht stabiliteit door niet te focussen op een set van concrete maatregelen op korte termijn, maar door een afwegingskader te formuleren dat flexibiliteit toelaat binnen de overkoepelende ambitie: het 'Bocagekompas'. Het kompas heeft vier windrichtingen: 'fluctuerend sponslandschap', 'bruisend biodivers landschap', 'circulair voedsellandschap' en 'florerend gastvrij landschap'. In combinatie bouwen deze vier doelstellingen aan een veerkrachtig 'netwerklandschap'.

De coalitie hechtte belang aan het ondernemen van acties binnen de grenzen van het natuurlijke systeem en met het sociale kapitaal dat lokaal aanwezig is. Het Bocagekompas biedt een kader om toekomstige acties te blijven toetsen aan de kernwaarden. Het kompas toont als het ware de stip aan de horizon. Het geeft de juiste koers aan en vermijdt dat de coalitie vastloopt door onverwachte wendingen of obstakels.

¹⁷⁵ Grenzeloos Bocageland, Landschapsparken

In de Herk en Mombeekvallei worden aanvaardbare droogte- en overstromingsrisico's verkend voor zowel natuur, landbouw als de bebouwde ruimte op deelbekenniveau. © Architecture Workroom Brussels en Vlaamse Milieumaatschappij

Technologisch en sociaal innoveren

Impact realiseren met enkel vrijwillige acties is niet evident. Alle projecten binnen Water+Land+Schap starten vanuit de bereidheid van natuurorganisaties, waterbeheerders, landbouwers, bewoners, ondernemers en grondeigenaren om zich te engageren in een klimaatrobuust project. Het is echter nog onzeker in welke mate de projecten een afdoend antwoord geven op de opgaven waar we als samenleving voor staan. Dat komt omdat de opgaven nog niet vertaald zijn naar concrete doelstellingen. Hoeveel water moet je bijvoorbeeld bovenstrooms vasthouden om de overstromingsdruk benedenstrooms voldoende te verlagen?

Vier waterlandschapscoalities – de gebiedscoalities van de Getestreek, het deelbekken van de Herk en Mombeek, de Bovenloop van de IJzer en het gebied tussen Kortrijk en Roeselare – starten samen met de Vlaamse overheid een experiment om lokaal initiatief (sociale innovatie) en impactmodellering (technologische innovatie) sterker met elkaar te verbinden. Onder de noemer **Weerbaar Water+Land+Schap** krijgen de vier coalities ondersteuning van multidisciplinaire teams van onderzoekers en procesbegeleiders. Cartografie

en impactmodellering wijzen de kritieke punten in elke vallei aan en confronteren de gebiedscoalitie met de klimaatrealiteit van de toekomst. Op die manier krijgen de gebiedscoalities inzicht in de te behalen doelstellingen in hun specifiek gebied. Binnen het gebied moeten de coalitieleden en andere lokale organisaties het onderling eens worden over welke risico's ze aanvaardbaar achten en welke niet. Dat vergt een sociaal innovatief proces dat de moeilijke vragen niet uit de weg gaat: vinden we het meer aanvaardbaar dat bij tien huizen de kelder overstroomt, of dat een landbouwer zijn volledige oogst verliest? Laten we het dorpscentrum overstromen of de waardevolle historische graslanden? In functie van de risico's worden meerdere oplossingsscenario's voorgesteld en doorgerekend, die dan weer democratisch ter discussie voorliggen. Op die manier kan de gebiedscoalitie keuzes maken volgens de realiteit van het terrein (het is niet de Vlaamse overheid die doelen lokaal afdwingt) en met grotere zekerheid over de doeltreffendheid van de maatregelen.

38 > 41 **Weerbaar Water+Land+Schap**

Vermenigvuldigen is mensenwerk

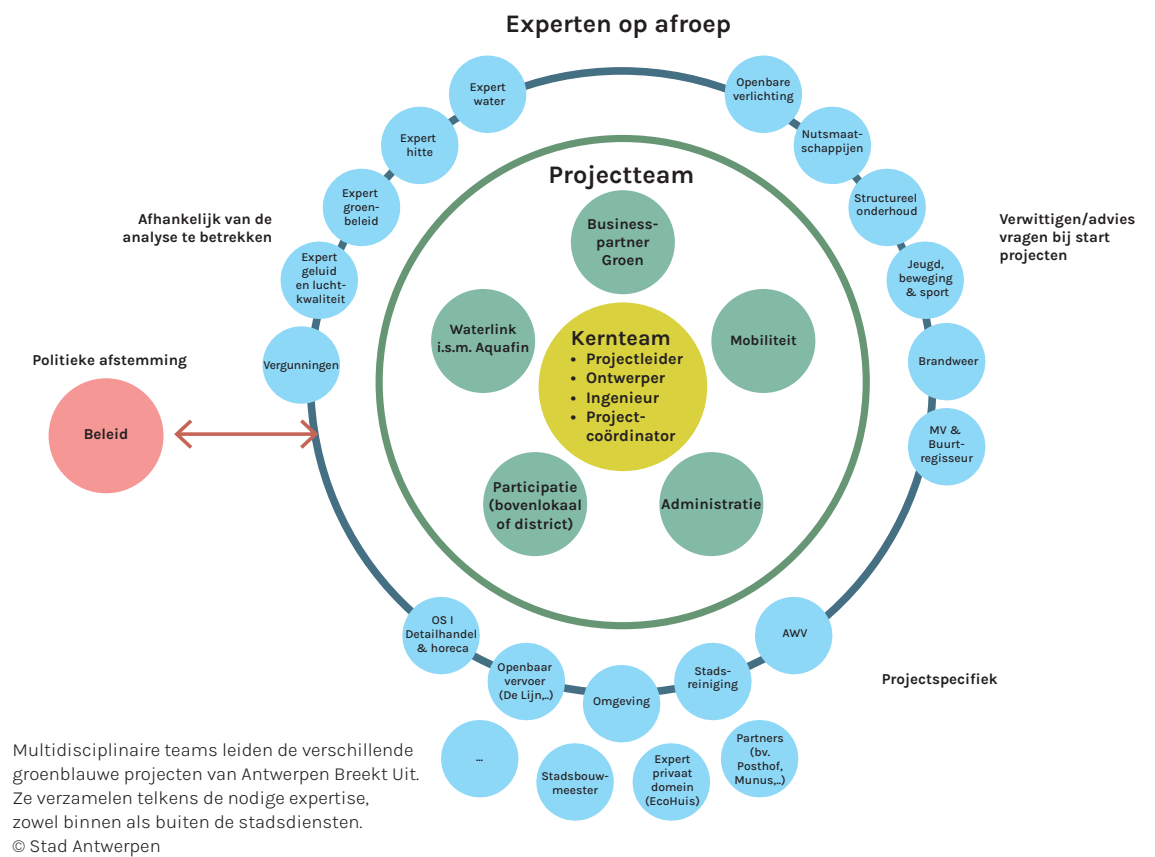
Impact realiseren kan ook door mensen te ondersteunen die transformaties op grote schaal kunnen veroorzaken. Het Open Ruimte Platform ondersteunt experimenten die de gangbare praktijk uitdagen.

Antwerpen Breekt Uit is veel meer dan een reeks groenblauwe projecten in Antwerpen. Het project streeft ook naar een veranderingstraject binnen het stadsbestuur. Een netwerk van aangename straten en pleinen voor klimaatrobuustheid, met meer verkoeling, groen en water, bereik je namelijk niet enkel met de realisatie van twintig projecten, maar ook met een mentaliteitsverandering. Antwerpen Breekt Uit zet daarom sterk in op een innovatiecultuur van de stadsorganisatie. Maandelijks organiseren ze laagdrempelige inspiratiesessies met externe experts. Onder meer de groendienst van Aalst kwam op bezoek om zijn visie over klimaatrobuuste vegetatie te delen met de afdeling Publieke Ruimte, waar zowel groenconsultanten, ingenieurs, ontwerpers, projectleiders als participatiemerkers deel van uitmaken. Daarnaast zorgen

interne peer-to-peerplatformen ('HUBs' genaamd) voor interne ervaring- en kennisuitwisseling, zodat de projectteams die aan volgende straatprojecten werken en vaak op gelijkaardige problemen stuiten, niet telkens het warm water opnieuw moeten uitvinden.

In de opstartfase van verschillende straatprojecten worden maandelijks algemene uitwisselingssessies georganiseerd tussen alle projectteams. Ook in aanloop naar de ontwerpfase worden er regelmatig thematische HUBs georganiseerd. In de HUB Mobiliteit bijvoorbeeld, kunnen de projectteams bijleren van collega-experten van de dienst Mobiliteit. Tegelijkertijd krijgen die lasten de kans om nieuwe mobiliteitsinzichten toe te lichten. Kennis en competenties worden zo steeds verder uitgebouwd.

52 De robuuste klimaatstraat (Antwerpen Breekt Uit), Vlaanderen Breekt Uit

08. Hoe ga ik om met stijgende grondprijzen?

De grondprijzen zijn de afgelopen jaren fors gestegen. Niet alleen in de stad, maar ook in de open ruimte. De verklaring voor die stijging ligt grotendeels in ons planningssysteem. Met de gewestplannen hebben we in de jaren 1960-1970 elk perceel een ‘vaste’ bestemming (en dus ook grondwaarde) toegekend. In dergelijk planningssysteem blijft grond een gegarandeerd investeringsgoed, zeker in woelige economische tijden. Dat zorgt voor speculatie. Ook op zacht bestemde gronden (landbouw, natuur) werden in de loop der jaren harde ontwikkelingen toegestaan door afwijkingen in de wetgeving. Ondanks de Europese doelstelling om ‘ruimteneutraal’ te zijn tegen 2040 en dus geen bijkomende open ruimte aan te snijden, en de Vlaamse vertaling daarvan in de Bouwshift, verliezen we dagelijks nog tot 5 ha aan open ruimte.

Het Open Ruimte Platform wou hierin een kentering teweegbrengen en lanceerde in 2013 het ‘Open Ruimte Offensief’. Dat ging op zoek naar een nieuw evenwicht tussen verstedelijkingsvraagstukken en waardevolle grond voor natuur, landbouw, water en recreatie. Tijdens het leertraject van het Open Ruimte Platform werd met grote belangstelling gekeken naar de vernieuwing die kleine spelers zoals De Landgenoten in de grondenmarkt brachten. De voorbije tien jaar is een grote diversifiëring en opschaling van dergelijke initiatieven uitgebleven. Toch hebben verschillende lokale coalities, ondanks het complexe planningssysteem en bijbehorende grondspeculatie, geprobeerd hun openruimteprojecten te realiseren. Ze experimenteerden met nieuwe financieringsmechanismes, grondverwerving, grondenbanken, functiebescherming en het loskoppelen van eigendoms- en gebruiksrechten.

Beschermen door te benoemen

Ieder programma binnen het Open Ruimte Platform vertrekt vanuit de overtuiging dat meervoudig ruimtegebruik ervoor zorgt dat open ruimte ook effectief gevrijwaard kan blijven. In Keulen (Duitsland) nam een groep burgers het initiatief om een stuk van de groene gordel rond de stad uit te roepen als ‘landbouwpark’. De burgerbeweging, landbouwers en de stedelijke overheid vonden elkaar in de ambitie om het gebied als open ruimte te behouden. Als beschermingsstrategie combineerden ze de bestaande landbouw met recreatieve en educatieve functies. Het idee was immers dat de stadsbewoners de ruimte die landbouwers nodig hebben mee zouden beschermen als ze konden zien en beleven hoe landbouw en openruimtebeheer werkt en welke positieve impact dat kan hebben op de omgeving.

Deze, en tal van andere binnen- en buitenlandse voorbeelden, tonen de kracht van concepten als ‘landbouwpark’, ‘landschapspark’ of ‘voedsellandschap’. Een gebied als dusdanig erkennen, activeert een groter lokaal systeem: het draait om lokale voedselproductie en directe verkoop, toegankelijkheid van het platteland, belevingswaarde, beter bodem- en waterbeheer of de productie van hernieuwbare energie. Bewoners geraken gehecht aan hun landschap, handelaren boren een nieuwe markt aan, de streekidentiteit wordt op de kaart gezet en instellingen zoals scholen of ziekenhuizen worden vaste afnemers van lokaal geproduceerd voedsel. Het sociaal erkennen van een gebied biedt een andere democratische vorm van waardering, sociale controle en bescherming die soms meer impact heeft dan een klassieke planologische bescherming.

118 > 124 Voedsellandschappen

Bodemkwaliteit in rekening brengen

Bij de inschatting van de waarde van landbouwgrond primeren vandaag de vastgoedwaarde, de ligging, de ontsluiting en de uitbreidingsmogelijkheden. Met de kwaliteit van de bodem wordt weinig rekening gehouden. Toch biedt een gezonde bodem meer garantie op biodiversiteit en wateropslag. Het programma Grond+Zaken streeft ernaar om de kwaliteit van de bodem in verschillende beleidsdomeinen onder de aandacht te brengen. Het programma brengt verschillende partners samen, die gezamenlijk een strategie uitwerken en informatie delen over innoverende praktijken.

Een van deze nieuwe praktijken is een experiment van het Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek (ILVO). ILVO bezit zelf 200 ha landbouwgrond en gebruikt dit voor verschillende onderzoeksprojecten en de exploitatie van een proefboerderij. Om processen op lange termijn beter te kunnen inschatten, is ILVO gestart met de opmaak van ‘bodempaspoorten’. Het bodempaspoort geeft informatie over teeltrotaties, bewerkingen, opbrengsten en omgevingscondities. Meer en betere informatie over de grond draagt bij aan een slimmer bodembeheer. Hierdoor kan de bodem zijn waarde behouden of zelfs zien toenemen.

116 Bodempaspoorten, Grond+Zaken

Nieuwe financiële modellen maken sloop betaalbaar

Terugdringen van verharding is een doelstelling die niet alleen in de stad maar ook op het platteland nodig is. Het project **Boer Ruimt Veld** ziet de sloop van vrijgekomen hoeves als een hefboom voor ontharding, maar ook als een manier om zonevreemde ontwikkelingen in agrarisch gebied tegen te gaan. Landbouwers die met pensioen gaan hebben vaak te weinig financiële middelen om zelf in te staan voor de sloop van hun bedrijfsgebouwen. Leegstaande gebouwen zijn vaak een doorn in het oog van de gemeente, die daardoor gemakkelijker een vergunning geeft aan projectontwikkelaars om de landbouwgrond van functie te doen veranderen.

Om dit te voorkomen zijn er middelen nodig die de boer helpen bij de sloop. Het project 'Boer Ruimt Veld' verkent hoe hiervoor de nodige fondsen kunnen worden gevonden. Allereerst zou er een beroep gedaan kunnen worden op bestaande instrumenten zoals sloop- en saneringspremies die verbonden zijn aan de heffing op leegstand. Dit instrument zou dan wel uitgebreid moeten worden om inzetbaar te zijn in de landbouwsector. Ook het inzetten van overheidsmiddelen (bijvoorbeeld Blue Deal en Klimaatfonds) kan een manier zijn waarmee het Boer Ruimt Veld-fonds opgebouwd kan worden.

Ook nieuwe beleidsinstrumenten bieden mogelijkheden, zoals bijvoorbeeld een Recupel-bijdrage, het afkomen van de meerwaarde bij zonevreemde functiewijzigingen of het invoeren van opcentiemen (een toeslag op een belastingtarief) voor sites in zonevreemd gebruik. Ten slotte kunnen ook 'yellowfieldconvenanten', naar analogie met de brownfieldconvenanten, opgericht worden. De overheid beslist via zo'n convenant om de registratierechten of schenkbelasting bij de aankoop van een landbouwbedrijf kwijt te schelden. Omdat de kosten van sloop via het fonds zullen dalen, zullen landbouwers sneller geneigd zijn om te slopen. Dat biedt ruimte voor agrarische herontwikkeling.

61 Boer Ruimt Veld, Vlaanderen Breekt Uit

Het project Boer Ruimt Veld zet in op ontharding op het platteland en wil op die manier zonevreemde ontwikkelingen in agrarisch gebied tegengaan. © Boer Ruimt Veld, Departement Omgeving

Productieve overnames organiseren

Het Actieplatform Agrarische Herontwikkeling zoekt naar manieren om leegstaande hoeves te herontwikkelen en tegelijk de landbouwfunctie te behouden. Het programma wil het fenomeen van inname van oude hoeves door stedelijke functies tegengaan. Dit kan door sloop, maar liefst gebeurt dit door een overnemer te vinden voordat de landbouwer met pensioen gaat. Zo ervaren de bijna gepensioneerde boer, of zijn erfgenamen, minder druk om het bedrijf met woning te verkopen als woning in het buitengebied.

Om dit te bewerkstelligen heeft de provincie Antwerpen twee tools ontwikkeld. Een eerste tool, Boer(en)Bedrijf(en)Match, brengt via een persoonlijk begeleidingstraject overnemers en overlaters met elkaar in contact voor een mogelijke bedrijfs-overdracht. Op die manier kan een overname van het landbouwbedrijf tot stand komen, nog voor het bedrijf officieel op de verkoopmarkt is gekomen en er ook niet-agrarische geïnteresseerden opduiken.

Om boeren bij te staan die zoeken naar een landbouwbedrijf met gronden ontwikkelde de provincie nog een andere tool: het **Landbouwkompas**. Het kompas geeft informatie over de landbouwwaarde van landbouwsites. Hierdoor kunnen startende of uitbreidende landbouwers bedrijfszetels vinden die bij hun landbouwactiviteiten passen. Het Landbouwkompas helpt ook lokale overheden bij het in kaart brengen van de waarde van hun landbouwpatrimonium, waardoor de open ruimte extra beschermd kan worden.

164 Provinciaal Landbouwkompas, Antwerpen, Actieplatform Agrarische Herontwikkeling

Toelichting aan medewerkers van gemeenten uit de provincie Antwerpen tijdens de lancering van het Landbouwkompas. © VILT

Prioriteit aan agrarische functies

Heel wat mensen dromen van wonen op het platteland en gaan op zoek naar een oude hoeve om te verbouwen tot woning. De stijgende prijzen zetten niet alleen druk op het agrarische patrimonium, maar ook op de omliggende, vruchtbare gronden, die hun productieve functie dreigen te verliezen. Om potentiële kopers van leegstaande landbouwbedrijven informatie te geven over de ontwikkelingsmogelijkheden, bestaan er verschillende tools.

De provincie Oost-Vlaanderen heeft de webtool 'Hergebruik hoeves' in het leven geroepen. Door een bevraging over het landbouwbedrijf krijgt een potentiële nieuwe eigenaar heldere informatie over de ontwikkelingsmogelijkheden van het perceel. De tool stelt vooreerst vragen over de omgevingskenmerken, zoals het type landbouwgebied, de bodemkwaliteit en de beschikbaarheid van water. Daarna zoomt ze in op de hoeve en vervolgens stelt ze vragen over onder meer erfgoedwaarde, grootte, bestaande vergunningen en ontsluiting.

Door eerst te focussen op de bestaande landbouw zet de provincie prioritair in op het behoud van de landbouwfunctie. Mocht de locatie of de hoeve niet geschikt zijn voor landbouw, dan wordt er met de derde vraag gezocht naar een functie die meerwaarde biedt aan de omgeving, zoals het versterken van een tragewegenetnetwerk. De tool geeft ook aan wat de voorwaarden zijn voor een vergunning voor functiewijziging. Potentiële kopers kunnen er ook voorbeelden vinden van hergebruikte boerenbedrijven. De voorbeelden variëren van het herontwikkelen van landbouwpraktijken door sloop en nieuwbouw, tot het verbouwen van een hoeve tot zorgboerderij. In alle gevallen wordt er geprobeerd om de open ruimte zo veel mogelijk te beschermen en zonevreemde bedrijvigheid te vermijden.

167 Webtool hergebruik hoeves, Actieplatform Agrarische Herontwikkeling

Publieke gronden gebruiken als hefboom

Veel Vlaamse gemeenten bezitten landbouwgronden en hebben hierdoor kansen om openruimtefuncties zoals landbouw te beschermen, uit te breiden of te herintroduceren. In het waterlandschapsproject Beverhoutsveld bundelen de West-Vlaamse gemeenten Beernem en Oostkamp hun krachten om gezamenlijk het drevenlandschap Beverhoutsveld een klimaatrobuuste landbouwinvulling te geven. Het landschap bestaat uit akkers, productiegraslanden en weiland, waarvan 400 ha in eigendom is van de gemeente Beernem en 150 ha in handen van Oostkamp.

Beide gemeenten stellen grote delen daarvan via pachtovereenkomsten ter beschikking aan landbouwers. Samen met hen worden er maatregelen genomen, zoals het creëren van extra mogelijkheden

voor waterinfiltratie en het opnieuw introduceren en herstellen van kleine landschapselementen (vooral knotbomen). De productieve invulling, het gedeelde beheer en de gezamenlijke visie van de twee gemeenten zorgen ervoor dat 550 ha grond op lange termijn open ruimte kan blijven.

28 Beverhoutsveld droog-nat landbouwgebied, Water+Land+Schap

De Ferrariskaart uit 1777 toont dat Beverhoutsveld al eeuwenlang een waardevol en productief openruimtegebied is. © KBR

09. Hoe krijg ik meer grip op wet- en regelgeving?

Rond het gebruik van de open ruimte bestaat er een kluwen aan wet- en regelgeving. Ieder afzonderlijk instrument, verordening of wet heeft weliswaar een eigen, te verdedigen logica, maar samen vormen ze niet altijd een logisch geheel. Aan de ene kant is het goed dat er zo veel regelgeving bestaat, want als die er niet zou zijn, zou er misschien geen open ruimte meer bestaan. Vernieuwende projecten stoten vaak op de rigiditeit van wetten en regels of roepen allerlei nieuwe vragen op: kan gezuiverd afvalwater zomaar worden gebruikt door een andere partij? Waarom zijn er structurele subsidies om een speelplaats te betonneren, maar niet om aan groenaanleg te doen? Bij welke overheidsdienst moet ik aankloppen bij een bodemprobleem? Wanneer gebruik je best welk instrument?

Binnen de verschillende programma's van het Open Ruimte Platform zijn er experimenteerruimtes opgezet, waar de gangbare rollen tijdelijk wegvallen. De overheid neemt, via een programmateam, de rol op zich van facilitator en ondersteuner van lokale coalities. Omdat in een programma niet op één plek wordt gewerkt, maar op een veelheid van plekken, is het mogelijk om via gebundelde ervaringen inzicht te krijgen in gezamenlijke hindernissen die veelvuldig voorkomen, voorbij die ene unieke case. De programma's scheppen een forum waar lokale en bovenlokale partijen elkaar ontmoeten en waar gezamenlijke hindernissen kunnen worden besproken met de juiste mensen binnen verschillende overheden.

WASCO streeft naar een circulair gebruik van regenwater om wateroverlast tegen te gaan. Het water dat de bedrijven opvangen wordt gebruikt in een nabijgelegen woonwijk.
© Architecture Workroom Brussels, Vlaamse Milieumaatschappij

Wetgeving volgt innovatie

Wetgeving en regelgeving evolueren mee met innovatie. Bij de bouw van een nieuwe woonwijk op de grens van Edegem en Mortsel bevordert de Water Service Company (WASCO) een circulaire omgang met regenwater. Onder een van de appartementsgebouwen zal WASCO een bufferbekken voor regenwater aanleggen. De reden hiervoor is dat de omliggende (industrie)bedrijven een grote hoeveelheid regenwater, die ze niet nodig hebben, opvangen op hun daken en afvoeren naar de gemengde riolering. Daarnaast kampt de stedelijke omgeving in natte periodes met waterproblemen als gevolg van een overbelast rioleringsstelsel en in droge periodes met een tekort aan water. Door regenwater van de 33.000 m² daken van de bedrijven op te vangen in een collectief bufferbekken en te herverdelen, heeft het project een positief effect op zowel wateroverlast als waterschaarste. De nieuwe woonwijk, een aantal bedrijven en beide gemeenten beschikken over een aftappunt om het regenwater te hergebruiken voor onder andere sanitair, veegwagens en het besproeien van groen.

Tijdens de uitwerking van het project in 2019 onderzochten de partners of de collectieve opvang van regenwater buiten het eigen kadastrale perceel in aanmerking komt voor de verplichte opvang van regenwater opgelegd in een milieuvergunning. Voor de bedrijven was het immers enkel mogelijk om een financiële bijdrage aan het collectieve systeem te leveren als er geen risico was dat de verlening van de milieuvergunning hierop zou botsen. Samen met de vergunningverlenende lokale overheden werd daarom onderzocht hoe de geest van de wet – zo veel mogelijk regenwater opvangen – eerder dan de letter – een individuele regenwaterput per perceel – kon worden gevolgd. De bedrijven kregen een uitzondering. Bovendien is het collectieve beheer van regenwater ondertussen veel duidelijker geworden in de vernieuwde verordening rond hemelwaterputten!

⁽¹³²⁾ WASCO, Edegem en Mortsel, Proeftuinen Droogte

De afstand verkleinen tussen praktijk en regelgeving

De afstand tussen de praktijk en regelgeving is soms erg groot. Het Mollennetwerk, de beleidswerkgroep van het programma Grond+Zaken, wil die afstand verkleinen. De bevoegdheden rond landbouw, erosie, bodemsanering, grondverzet, mestwetgeving en biodiversiteit liggen verspreid over allemaal verschillende instanties van de Vlaamse overheid. Wanneer je op iets botst op het terrein, is het niet eenvoudig om daarin je weg te vinden. De missie van het Mollennetwerk bestaat erin de juiste weg te helpen vinden in het versnipperde beleidslandschap. Allerlei actoren kunnen met een beleidsvraag of knelpunt bij het 'Mollenloket' terecht.

Het Mollennetwerk reikt pistes aan naar de juiste antwoorden of zet ze op de agenda. Zo kwamen onder meer de vele drempels rond het inwerken van houtsnippers in de bodem op de radar van het Mollennetwerk. Houtsnippers als bodembedekker helpen om de bodem te beschermen tegen zon (uitdroging en te hoge temperaturen), wind en erosie. Bij het inwerken als bodemverbeteraar zijn ze een bron van koolstof en verbeteren ze op lange termijn de bodemkwaliteit. In principe is het voor een landbouwer niet 'zomaar' toegelaten om houtsnippers op zijn land te brengen, tenzij het specifiek gaat over houtsnippers van het beheer van een houtkant gelegen op zijn eigen veld. Omdat de snoeiresten in andere gevallen als 'afval' worden beschouwd, is er voor het gebruik ervan als bodembedekker of bodemverbeteraar een grondstofverklaring nodig, een administratieve vereiste die heel wat tijd, staalnames, monsteranalyses en opvolging van resultaten vraagt. De grondstofverklaring is in het algemeen een belangrijke maatregel om grondvervuiling tegen te gaan en de bodem te beschermen, maar in de praktijk houdt de hoge administratieve last vandaag de goede praktijken net tegen. De OVAM heeft nu een generieke grondstofstatus voor houtsnippers als bodemverbeteraar voorbereid die de huidige administratieve verplichtingen sterk reduceert en een duidelijk toetsingskader biedt aan de landbouwsector. Eind 2023 zou deze regeling worden goedgekeurd.

106 > 117 Mollennetwerk, Grond+Zaken

Instrumenten laten landen op het erf

Veel klimaatrobuuste ingrepen zijn nieuwe maatregelen waar landbouwers traditioneel niet voor zijn opgeleid of waar de impact van de toepassing nog niet altijd gekend is. Sommige maatregelpakketten worden via het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) wel al door de overheid ondersteund, maar al die verschillende instrumenten vormen een te groot kluwen voor individuele landbouwers, en dus een hoge drempel om ze toe te passen.

De IJzer- en Handzamevallei is in Vlaanderen berucht voor haar lange droogteperiodes, lage waterpeilen, overstromingen en slechte waterkwaliteit. Individuele landbouwers voelen als eerste de gevolgen. In het waterlandschapsproject **Blankaartbekken en Handzamevallei** zet de coalitie daarom een gecoördineerde aanpak op waarbij de verschillende Vlaamse overheidsinstanties, kennis- en proefcentra, landbouw- en landschapsorganisaties en lokale overheden hun krachten bundelen om de juiste instrumenten te laten landen op het erf. De coalitie ontwikkelt daarom een 'loket-op-maat'. Dat start met infosessies voor landbouwers, afhankelijk van de positie in het gebied. Bedrijven in een vallei hebben immers vaak een ander type bedrijfsvoering dan bedrijven die op hoger gelegen flanken actief zijn. Elk van de sessies focust op een selectie van tien gerichte maatregelen die zowel het specifieke gebied als de individuele landbouwbedrijfsvoering ten goede komen. Deze zorgen voor een gegarandeerde win-win en helpen om doelgericht aan de slag te gaan. De sessies worden telkens gevolgd door één-op-één-gesprekken tussen landbouwers en experts, om de landbouwers verder op maat te ondersteunen.

34 Blankaartbekken en Handzamevallei, klimaatsponzen in de Westhoek, Water+Land+Schap

De graslanden in de Herk en Mombeekvallei staan onder druk, terwijl ze erg belangrijk zijn voor klimaatmitigatie en biodiversiteit. Ze slaan veel koolstof op en zijn een habitat voor unieke fauna en flora. © Architecture Workroom Brussels

Urgente opgaven op de beleidsagenda zetten

Het behoud en het beheer van graslanden is een van de belangrijke acties in het waterlandschapsproject Herk en Mombeekvallei. Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren, trekker van de gebiedscoalitie, organiseerde in juni 2021 een **Graslandsymposium** met presentaties en terreinbezoeken. In de Herk en Mombeekvallei staan zowel de soortenrijkdom als de totale oppervlakte aan graslanden onder druk door omvorming naar akkers of laagstamfruit, boscompensatie en woonuitbreiding. Graslanden zijn een op de natuur gebaseerde oplossing bij uitstek voor versterking van biodiversiteit en klimaatmitigatie. In tegenstelling tot bosuitbreiding is grasland als klimaatrobuust biotoop nog onbekend en onbemind.

Daarom behandelde het symposium de biodiversiteitswaarde van graslanden, het belang van historisch grasland in het kader van klimaatuitdagingen en verschillende instrumenten en partnerschappen om graslanden te bewaren en verrijken. De experimenten binnen het programma Water+Land+Schap maakten dat het Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren heel concreet kon benoemen waarom het thema urgent was, waar ze op botsten in de praktijk en waarom alle partijen best hun steentje bijdragen. Naast de ervaringen van de projecthouders waren er ook toelichtingen door onderzoekers, gevolgd door een gesprek met de verschillende overheidsinstanties.

Ondertussen is een ambtelijke werkgroep gevormd die verschillende overheden en kennisinstellingen verbindt, met de Vlaamse Landmaatschappij, Vlaamse Milieumaatschappij, Agentschap Natuur en Bos, Instituut voor Natuur en Bos, VITO en het Agentschap Onroerend Erfgoed.

18 Graslanden en moerassen in de vallei van de Herk en Mombeek, Water+Land+Schap

10.

Hoe organiseer ik een nieuw evenwicht tussen kosten en baten?

Gezien de specifieke diensten die de open ruimte levert en de toenemende druk op de open ruimte, worden de kosten best niet eenzijdig gedragen door één partij of afzonderlijke groep van partijen. Op de natuur gebaseerde oplossingen en ecosysteemdiensten worden al enkele jaren als evidenties beschouwd. Toch is er tot op vandaag nog geen helder terugverdienmodel voor ondernemers in de open ruimte. Ecosysteemdiensten laten zich immers moeilijk vangen in exacte cijfers, noch in eenduidige kosten- en batenhouders. Daardoor passen ze niet vanzelfsprekend in bestaande investeringskanalen.

Dat heeft ook een positieve keerzijde. De uitdagingen voor de open ruimte zijn verbonden met een veelheid aan thema's en groepen van actoren en zijn sterk afhankelijk van elkaar. Meer en meer maatschappelijke actoren, burgers, middenveldorganisaties en bedrijven beseffen dat ook zij diensten ontvangen van de open ruimte. Het proces om een geïntegreerd project met een grotere diversiteit van actoren op poten te zetten, vergt dan misschien meer participatie, en is dus een grotere kost, de gekoppelde doelstellingen die ermee gerealiseerd worden, leveren ook grotere baten. Verschillende coalities van het Open Ruimte Platform experimenteerden met het hertekenen van waardenketens, het testen van verdienmodellen en het uitproberen van solidariteitsvereveningen om een nieuw evenwicht te vinden in de verdeling van kosten en baten.

(G)een steentje bijdragen

Het is belangrijk om breed en toekomstgericht na te denken over de kostenverdeling van een openruimteproject. Iets niet doen – bijvoorbeeld niet verder verharden – levert namelijk ook baten op voor iedereen binnen en buiten het project.

Bij de ontwikkeling van het greenfield op het bedrijventerrein van Keiberg-Vosseem in Tervuren koos de coalitie achter Water voor later om de verhardingsgraad te laten meetellen in de verdeling van de kosten van het project, dat wateroverlast tegengaat in de omgeving ondanks de nieuwe ontwikkeling. In plaats van individuele regenwaterputten aan te sluiten op het rioleringsstelsel, zullen de daken en verharding van de dertig bedrijven aangesloten worden op een ondoorlaatbaar collectief bufferbekken. Hier wordt het regenwater gezuiverd tot huishoudwater en herverdeeld naar de bedrijven in een tweede circuit. Om het zuiveringssysteem in samenwerking te beheren, stappen alle bedrijven verplicht in de vennootschap LOCO. Deze krijgt gratis het opgevangen regenwater en verkoopt het gezuiverde huishoudwater terug aan de bedrijven aan een prijs onder de drinkwaterprijs.

Doordat de afnemende bedrijven betalen, kan de onderhoudskost van de zuiveringsinstallatie deels worden gedekt. Het andere deel van die kost wordt gedekt door een vaste vergoeding afhankelijk van de grootte van elk bedrijfsperceel. Ook al neemt een bedrijf geen gezuiverd water af, toch draagt het via de verhardingsvergoeding bij aan het systeem omdat het niet enkel de kost van zijn individuele regenwaterput heeft vermeden – eentje die groter is naarmate het dakoppervlak groter is – maar ook als compensatie voor de verharding en het daarmee gepaarde overstromingsgevaar dat opgelost wordt door het collectieve systeem. Een klein waterintensief bedrijf draagt dus grotendeels bij aan het onderhoud via de huishoudwaterprijs en wordt beloond voor het niet-verharden. Een groot bedrijf dat niet veel water verbruikt maar veel verhardt, draagt bij via de vaste vergoeding. Op die manier wordt gewerkt aan een eerlijke verdeling van de maatschappelijke kosten.

¹³⁴ Water voor later, Tervuren, Proeftuinen Droogte

Het bufferbekken op het bedrijventerrein Keiberg-Vosseem vangt het regenwater collectief op. Na zuivering wordt het hergebruikt door de omliggende bedrijven. © Bob Van Mol

Ecosysteemdiensten mee in rekening brengen

Soms is het nodig om even uit te zoomen en een andere kosten-batenpuzzel te leggen. Verschillende waterlandschapsprojecten gingen aan de slag met de OMIA-tool (Omgevingskwaliteit in Actie) van het Instituut voor Landbouw-, Visserij- en Voedingsonderzoek (ILVO) en het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO). De tool daagt projecthouders uit om hun project vanuit een verbredend perspectief te bekijken aan de hand van twee cycli. De eerste cyclus draait om het krijgen van een beter beeld van de huidige en toekomstige kernkwaliteiten van de omgeving, met als doelstelling niet enkel te vertrekken van de problemen in het gebied, maar ook vanuit sterktes en waarden. Op die manier kwamen bij een aantal projecten uit het programma Water+Land+Schap bodemfuncties en bronmaatregelen beter onder de aandacht. De tweede cyclus maakt een gedetailleerde actoranalyse. Die benoemt sleutelfiguren en kijkt voorbij de usual suspects. In het geval van Water+Land+Schap kwam dat op het juiste moment, aangezien de coalities van de eerste generatie toen nog in volle ontwikkeling waren. De twee verbredende cycli hielpen zo om een breder speelveld van kosten- en batenhouders in beeld te brengen.

1 > 14 Begeleidingssessies Water+Land+Schap

Het begeleidingstraject van de OMIA-tool helpt om projecten vanuit een breder perspectief te bekijken en neemt de sterktes en waarden van de omgeving en de analyse van de betrokken partijen mee in beschouwing. © Bob Van Mol

Gedeeld gebiedsfonds voor snelle uitvoering

Middelen vrijmaken voor gebiedsgerichte acties is vaak een traag administratief proces. Het project Klimaatrobuuste Groene Noordrand heeft een oplossing gevonden om dit kluwen te omzeilen en gezamenlijk bij te dragen aan de veerkracht van de streek. De zes gemeenten van de coalitie – Asse, Wemmel, Merchtem, Meise, Grimbergen en Vilvoorde – hebben een instrumentenkoffer met generieke maatregelen samengesteld om landbouwers te stimuleren aan duurzame en klimaatadaptieve landbouw te doen, met aangepaste teelten, technieken en landschaps- en waterbeheer.

Om de maatregelen te realiseren, hebben de zes gemeenten een gebiedsfonds opgericht. Daarin stortte elke gemeente in het begin van het traject 20.000 euro (80% via de waterlandschapsondersteuning, 20% via de respectievelijke gemeente). Het samengestelde fonds maakt het mogelijk om snel te kunnen reageren op opportuniteiten die binnen de doelstellingen van het project passen. Het geld wordt gebruikt in het eigen projectgebied van de gemeente en kan onmiddellijk worden ingezet. Omdat het fonds is opgericht op basis van projectdoelstellingen, en niet op basis van concrete maatregelen, moet de gebiedscoalitie voor de uitvoering van maatregelen niet nog eens langs alle colleges van burgemeesters en schepenen. Administratieve kosten worden op die manier uitgespaard en de baten van de gezamenlijk geagendeerde gebiedsgerichte acties kunnen sneller verworven worden.

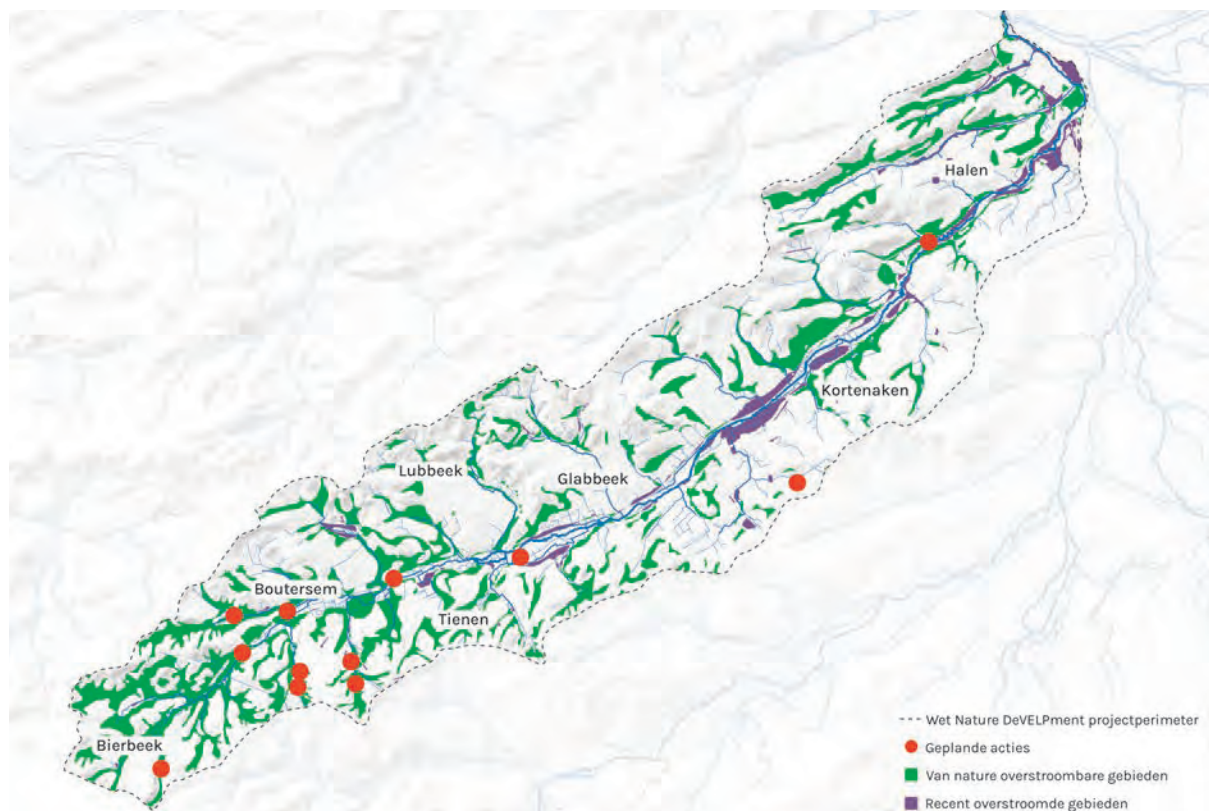
23 Klimaatrobuuste Groene Noordrand, Water+Land+Schap

Op gelijke voet aan tafel

De projecten van het Open Ruimte Platform investeren allemaal in een intensieve procesbegeleiding. Dat kost geld, maar op termijn brengt dit op in de vorm van weloverwogen en gedragen maatregelen. Opvallend is dat in een (rand)stedelijk gebied – met veel inwoners en weinig open ruimte – een groter ambtenarenapparaat bestaat, maar zij hebben meestal weinig ervaring met de thema's van de open ruimte. Plattelandsgemeenten hebben daarentegen wel veel ervaring rond open ruimte, maar beschikken over te weinig personeel en middelen. Dat heeft bijvoorbeeld te maken met het feit dat heel wat middelen (bijvoorbeeld subsidies) waar gemeenten een beroep op kunnen doen, worden bepaald in functie van het aantal inwoners. Plattelandsgemeenten hebben weinig inwoners, maar een groot openruimtegebied.

Het Landschapspark Zwinstreek strekt zich uit over 45.311 ha en bestaat uit zowel grote als kleine gemeenten: van provinciehoofdstad Brugge tot de uitgestrekte agrarische gemeente Sint-Laureins. Tijdens het traject van de kandidatuur werd de personeelskost bijna tweemaal zo hoog ingeschat als de jaarlijkse uitvoeringsinvesteringen. Daarom bedacht de coalitie een verdeelsleutel die solidariteit inbouwt in de samenwerking. Hoeveel middelen gemeenten van de gebiedscoalitie bijleggen voor de jaarlijkse bekostiging van het personeel en de werking, wordt niet louter bepaald door de oppervlakte of het aantal inwoners. In plaats daarvan wordt de oppervlakte van de gemeente die binnen de afbakening van het voorgestelde landschapspark valt, vermenigvuldigd met de bevolkingsdichtheid. Hierdoor zullen steden – met een groter budget voor personeel – in verhouding meer betalen dan dorpen en zit iedere partner op meer gelijke voet aan tafel.

171 Zwinstreek, Landschapsparken

In de vallei van Velpe stroomt het water te snel naar de lagergelegen gemeenten. Daarom zijn de meeste acties gericht op het bovenstrooms vasthouden van water.

© Architecture Workroom Brussels

Valleibrede solidariteit organiseren

De kosten op een plek kunnen leiden tot baten op een andere plek, soms kilometers verder weg. De projecten van het programma Water+Land+Schap moeten zich organiseren op schaal van het deelbekken. Zo legt het project Wet Nature deVeLPment de nadruk op het stroomopwaarts bergen van water in de vallei van de Velpe. De Velpe ontspringt in Bierbeek en stroomt door de gemeenten Boutersem, Tienen, Glabbeek en Kortenaken, om vervolgens ter hoogte van Halen uit te monden in de Demer. De historisch overstroomde gebieden op de vallei-flanken in de hogergelegen gemeenten zijn in het verleden gedraineerd om ruimte te maken voor akkerbouw en verstedelijking. Daardoor loopt het water vandaag te snel weg uit de vallei.

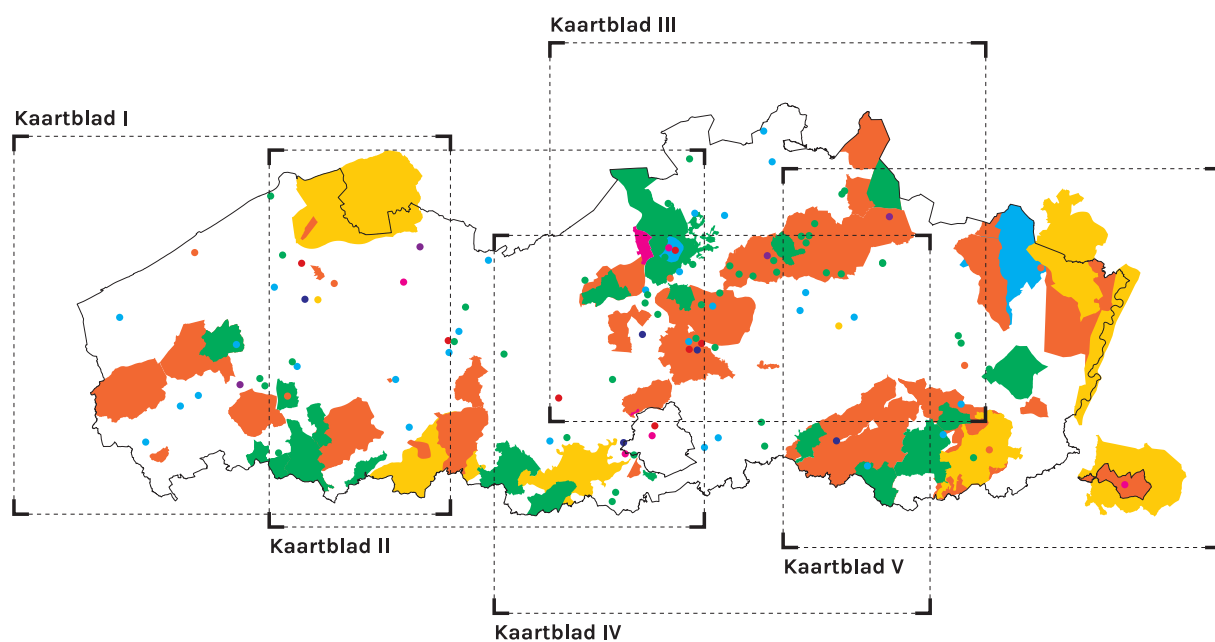
De gebiedscoalitie bracht de natuurlijke valleiwerving in kaart en vergeleek die met de vandaag overstroomde gebieden bij hevige regenval. De overstroomde gebieden zijn duidelijk verschoven

van zones in de zijbeekvalleien naar de zones langs de Velpe in de lager gelegen gemeenten. Daarom zijn de meeste acties van het project gericht op stroomopwaarts bergen en vertraagd afvoeren van water, bijvoorbeeld door structuurherstel van de vele zijbeken of het plaatsen van stuwtjes. De gebiedscoalitie zet sterk in op het waarom van de solidariteit. Eerder dan acties 'gelijk' geografisch te spreiden, zullen ze vooral stroomopwaarts moeten plaatsvinden. De investeringen stroomopwaarts leiden immers tot baten voor de hele vallei. Hoewel in dit geval beroep kon worden gedaan op andere financieringskanalen, was het voor de gebiedscoalitie niet onlogisch dat de stroomafwaartse gemeenten in de toekomst mee kunnen investeren in acties voor stroomopwaartse gemeenten.

³³ Wet Nature DeVeLPment, Velpevallei, Water+Land+Schap

10 jaar impact op de open ruimte

In de eerste missietekst staat geschreven: “Het Open Ruimte Platform brengt kennis, ervaring, sectoren en instrumenten samen om nieuwe en daadkrachtige (samen)werkvormen te definiëren voor de open ruimte en het openruimtebeleid.” Tien jaar en acht programma’s later rolt een golf van ambitieuze gebiedsgerichte projecten over Vlaanderen. Sleutelactoren getuigen over een vernieuwende praktijk van al doende leren.

Water + Land + Schap

Eerste generatie – Vanaf 2017

- 1 De Gaverbeekvallei: een klimaatbestendig waterlandschap, *Kaartblad I*
- 2 Robuuste Waterlopen Westhoek, *Kaartblad I*
- 3 Naar een duurzaam landbouwproductielandschap in Midden-West-Vlaanderen, *Kaartblad I*
- 4 Barbierbeek verbindt, *Kaartblad II*
- 5 Water-Land-Schap De Maarkebeek, *Kaartblad II*
- 6 Burenwater, Deinze, *Kaartblad II*
- 7 Aqualitatieve Mechelse groenteregio, *Kaartblad III*
- 8 (beek.boer.bodem) in de vallei van de Aa, *Kaartblad III*
- 9 Werken op de waterscheidingskam: Bovenstrooms waterinitiatieven in Ravels, *Kaartblad III*
- 10 Zuidelijke Zennevallei: Vallei van de Zennebeemden, *Kaartblad IV*
- 11 De Laak, een vallei vol kansen, *Kaartblad IV*
- 12 Water als bondgenoot in de Getestreek: geïntegreerde oplossingen voor de Grote en Kleine Gete, *Kaartblad IV*
- 13 Herk en Mombeekvallei: blauw-groene drager in het buitengebied van Haspengouw, *Kaartblad V*
- 14 Bruggen tussen water, land en schap: Maasvallei en Kempen, *Kaartblad V*

Tweede generatie – Vanaf 2021

- 15 Waterteelten: de weg naar een klimaatrobustere landbouw, Roeselare, *Kaartblad I*
- 16 Ledegem wordt L'Eaudegem, *Kaartblad I*
- 17 Introductie van wetlands, Proef en Vormingscentrum voor Landbouw, *Kaartblad V*
- 18 Graslanden en moerassen in de vallei van de Herk en Mombeek, *Kaartblad V*
- 19 Innovatieve meettechnieken, Universiteit Antwerpen, *Kaartblad III*

- 20 Mexiceau een integraal project, Curando OLV7w vzw, Beernem, *Kaartblad I*
- 21 Van terras tot Water-Land-Schap, Oostende, *Kaartblad I*
- 22 Bovenstrooms ophouden van water, Limburg, *Kaartblad V*
- 23 Klimaatrobuste Groene Noordrand, *Kaartblad IV*
- 24 Naar een klimaatrobust landschap Voerstreek, *Kaartblad V*
- 25 Coalitie voor Water, Landschap en Landbouw (COWALA), Mechelen, Zemst en Boortmeerbeek, *Kaartblad III*
- 26 Romboutswervepolder, Brugge en Damme, *Kaartblad I*
- 27 Bodem-Water, Provincie Antwerpen, *Kaartblad III*
- 28 Beverhoutsveld droog-nat landbouwgebied, *Kaartblad I*
- 29 Klimaatrobuste inrichtingen in het speerpuntgebied Munsterbeek, *Kaartblad V*
- 30 Klimaatrobuste vallei van de Molenbeek-Gondebeek en Driesbeek, *Kaartblad II*
- 31 Een Klimaatrobust Stroomgebied van de Dommel, *Kaartblad V*
- 32 Peerdestokbeek, Molenbeek en Wijlegemse beek in de Zwalmsvallei, *Kaartblad II*
- 33 Wet Nature DeVELPment, Velpevallei, *Kaartblad IV*
- 34 Blankaartbekken en Handzamevallei, klimaatsponzen in de westhoek, *Kaartblad I*
- 35 Water zonder (be)grenzen in de Vlietvallei, *Kaartblad III*
- 36 Boeren op Peil in Oud-Turnhout en Arendonk (BOPOTA), *Kaartblad III*
- 37 Van Beek tot Bodem, Kortrijk, *Kaartblad I*

Weerbaar Water+Land+Schap – Vanaf 2023

- 38 Bovenloop Ijzer, Klimaatrobust landbouwlandschap, *Kaartblad I*
- 39 Midden- & Zuid-West-Vlaanderen, Klimaatrobust Waterlandschap, *Kaartblad I*
- 40 De Getestreek, Stroomgebied Wissenbos, *Kaartblad IV*

Vlaanderen Breekt Uit

Proeftuinen Ontharding I – Vanaf 2018

- 41 Living Lab Waterland: de vallei van de Herk en Mombeek, *Kaartblad V*
- 42 Har(d)t voor groen, Brugge, *Kaartblad I*
- 43 Speelgroenplaats, een droom van een speelplaats, Kortrijk, *Kaartblad I*
- 44 Transitie industriële varkenssite naar eetbare pluktuin, Ardoorie, *Kaartblad I*
- 45 Omgevingsontwerp Markt 23, Wetteren, *Kaartblad II*
- 46 Betonschraap Paul de Smet de Naeyerpark, Gent, *Kaartblad II*
- 47 Gummarushof onthardt, Mechelen, *Kaartblad III*
- 48 De Zevensprong onthardt, Leuven, *Kaartblad IV*
- 49 Geïntegreerde ontharding Redingenhof, Leuven, *Kaartblad IV*
- 50 Betonschraap Oostakkerdorp, *Kaartblad II*
- 51 GruunRant Onthardt, regio Antwerpen, *Kaartblad III*
- 52 De robuuste klimaatstraat (Antwerpen Breekt Uit), *Kaartblad III*
- 53 Infiltratie in co-creatie: Fort III – Borsbeek, *Kaartblad III*
- 54 Ontharding en waterberging in de vallei van de Kleine Nete, *Kaartblad III*
- 55 Groen in plaats van Grijs, Vorselaar, *Kaartblad III*
- 56 Zuurstof voor de Vogelzangbeek, Sint-Pieters-Leeuw, *Kaartblad IV*
- 57 Ontharden Zenneweide, Halle, *Kaartblad IV*
- 58 Van grijs naar groen speelparadijs, Halle, *Kaartblad IV*
- 59 Groen hart voor Zolder, *Kaartblad V*
- 60 Transformatie Evence Coppélaan, Genk, *Kaartblad V*
- 61 Boer Ruimt Veld, Vlaamsbreed project
- 62 Groen met Grijs, Vlaamsbreed project

63 RE-MOVE: waar een wil én een plan is, kan een weg weg, *Vlaamsbreed project*

Proeftuinen Ontharding II – Vanaf 2019

- 64 Groene Speelplaats SBS De Brug, Roeselare, *Kaartblad I*
- 65 Het land achter de Boerenpoort Rollegem, *Kaartblad I*
- 66 Gedeelde schoolinfrastructuur: Plataan-GTSM en schoolomgeving, Merchtlem, *Kaartblad IV*
- 67 Transformatie Campusomgeving, Wevelgem, *Kaartblad I*
- 68 De school als groene long in de wijk, Kortrijk, *Kaartblad I*
- 69 Het Sint-Pietersinstituut onthardt met groen en blauw, Turnhout, *Kaartblad III*
- 70 Park Piot, Turnhout, *Kaartblad III*
- 71 VIO, Borgloon, *Kaartblad V*
- 72 Kapelleweide, Roosdaal, *Kaartblad IV*
- 73 Onthardingsproject School en omgeving voor GBS Blanden, *Kaartblad IV*
- 74 Sch20len, provincie Antwerpen, *Kaartblad III*
- 75 Kempense Scholen Breken Uit *Kaartblad III*
- 76 Veemarkt als groenblauwe missing link, Sint-Truiden, *Kaartblad V*
- 77 Wijwater, Genk, *Kaartblad V*
- 78 Reconversie Den Bleek, Geraardsbergen, *Kaartblad II*
- 79 Onthardingsproject Senthout voor meer zichtbaar water, Duffel, *Kaartblad III*
- 80 Ontharden parking Groeningelaan, Kortrijk, *Kaartblad I*
- 81 Realisatie natuurcorridor en recreatieve herinrichting openruimtegebied, Zonhoven, *Kaartblad V*
- 82 Verduining A. Ruzettelaan, Blankenberge, *Kaartblad I*
- 83 Groene weide Sint-Jozefskerk, Roeselare, *Kaartblad I*

- 84 Groene-blauwe herinrichting Koolmijnlaan en Voorplein, Heusden-Zolder, *Kaartblad V*
- 85 Weg voor water, Sint-Niklaas, *Kaartblad II*

Groenblauwe dooradering I – Vanaf 2022

- 86 Klimaatadaptieve pleinen, Geraardsbergen, *Kaartblad II*
- 87 Klimaatrobuuste inrichting Stiemervallei, Genk, *Kaartblad V*
- 88 Groenblauwe dooradering, Izegem, *Kaartblad I*
- 89 Versterken stadslandschap, Landen, *Kaartblad IV*
- 90 Groenblauwe inrichting beekvalleien, Harelbeke, *Kaartblad I*
- 91 Klimaatrobuuste inrichting, Kontich, *Kaartblad III*
- 92 Vernatting Kleine Vondelbeekvallei, Boutersem, *Kaartblad IV*
- 93 Groenblauwe transformatie, Vorselaar, *Kaartblad III*
- 94 Klimaatrobuuste stadskern, Menen, *Kaartblad I*
- 95 Klimaatrobuuste inrichting Hollebeek, Hoboken, *Kaartblad III*

Groenblauwe dooradering II – Vanaf 2023

- 96 Scheldemeersen herstellen door sloop Patyine-Duprez bedrijf, Avelgem, *Kaartblad I*
- 97 Retentie- en watervoerende straat in verhard centrum, Temse, *Kaartblad II*
- 98 Transformatie parkingspleinen naar groenblauwe verblijfruimtes, Kortrijk, *Kaartblad I*
- 99 Van veemarkt naar groenblauw park, Sint-Truiden, *Kaartblad V*
- 100 Vergeten oase: van openluchtwembad naar natte natuur, Linkebeek, *Kaartblad IV*
- 101 Van verharde begraafplaats naar duurzaam park, Menen, *Kaartblad I*
- 102 Groenblauwe ader in dorpskern, Alken, *Kaartblad V*
- 103 De Wamp als groenblauwe as door het centrum, Arendonk, *Kaartblad III*

- 104 Van scholencomplex 'Markevallei' naar natte natuur, Herne, *Kaartblad IV*
- 105 Openleggen Krekebeek in dorpskern van Kortemark, *Kaartblad I*

Grond + Zaken

Inspirerende projecten – winnaars Bodemschap – Vanaf 2018

- 106 De Levende Aarde, Nico Vandevannet, Oostkamp *Kaartblad I*
- 107 Ossiado, Elisa Vermeulen, Puurs *Kaartblad III*
- 108 De Landgenoten *Vlaamsbrede organisatie*
- 109 Soilmates, Brussel *Kaartblad IV*
- 110 Yggdrasil, Frank Anrijs, Tienen *Kaartblad IV*
- 111 Louis De Jaeger *Expert*
- 112 VLACO *Vlaamsbrede organisatie*
- 113 Wervel, Jeroen Watté *Expert*
- 114 Velt *Vlaamsbrede organisatie*
- 115 Bodemzicht, Anne Van Leeuwen, Nijmegen *Nederlands project*
- 116 Bodempaspoorten *Vlaamsbreed project*
- 117 Broodnodig, Mechelen *Kaartblad III*

Voedsellandschappen

Inspirerende projecten – Vanaf 2018

- 118 Case Kouter Asse-Wemmel *Kaartblad IV*
- 119 Case Zwijndrecht *Kaartblad III*
- 120 Interreg Europe Biogov, Voeren *Kaartblad V*
- 121 Boer zkt Bank, Meetjesland *Kaartblad II*
- 122 Bioboerderij Perkuus en VLM, Sint-Pieters-Leeuw, *Kaartblad IV*

- 123 A-ploeg, Antwerpen *Kaartblad III*
- 124 Foodhubs Brussel *Kaartblad IV*

Luwte-oases

Inspirerende projecten – Vanaf 2018

- 125 Stiltetuin Aartsbisschoppelijk Paleis, Mechelen, *Kaartblad III*
- 126 De Verborgten Tuin, Erembodegem, *Kaartblad II*
- 127 Reigersparkje, Gent, *Kaartblad II*
- 128 AZ Sint-Lucas, Brugge, *Kaartblad I*
- 129 Copernicussite, Antwerpen, *Kaartblad III*
- 130 Zennepark, Brussel, *Kaartblad IV*
- 131 Luwteatlas Mechelen, *Kaartblad IV*

Proeftuinen Droogte

Eerste generatie – Vanaf 2019

- 132 WASCO, Edegem en Morsel, *Kaartblad III*
- 133 Mallaardstraat, Ninove, *Kaartblad II*
- 134 Water voor later, Tervuren, *Kaartblad IV*
- 135 Balta, Oudenaarde, *Kaartblad II*
- 136 SLIM hemelwaterbeheer, Duffel, *Kaartblad III*
- 137 Mest voor irrigatiewater, Langemark *Kaartblad I*
- 138 Limburgse Landbouw, Vlaamse Waterbouw, *Kaartblad V*

Tweede generatie – Vanaf 2020

- 139 Hemelwater vervangt grondwater, Westerlo-Heultje, *Kaartblad III*
- 140 Water sharing is caring, Brasschaat, *Kaartblad III*
- 141 Slim water- en energienetwerk, Meer, *Kaartblad III*
- 142 Klimaatbomen, Wachtebeke, *Kaartblad II*

- 143 Blue corridor, Poperinge, *Kaartblad I*
- 144 Samenwerkwater, Laakdal, *Kaartblad III*
- 145 Samenwater 2.0, Deinze, *Kaartblad II*

Derde generatie – Vanaf 2021

- 146 Suikerpark, Veurne, *Kaartblad I*
- 147 Panquin, Tervuren, *Kaartblad IV*
- 148 Steenovenstraat – Nijverheidstraat, Ardoie, *Kaartblad I*
- 149 EURiLa, Ieper, *Kaartblad I*
- 150 Regen- en effluentwater vervangen grondwater, Schilde, *Kaartblad III*
- 151 Groevewater voor landbouw en industrie, Kortemark, *Kaartblad I*
- 152 Water uit betonietslib, Zedelgem, *Kaartblad I*

Vierde generatie – Vanaf 2022

- 153 Hemelwaterrecuperatie Verkooijen Cleanlease N.V., Hoogstraten, *Kaartblad III*
- 154 Kasteelhoeve Wange Water, Landen, *Kaartblad IV*
- 155 Fruitwater, Sint-Truiden, *Kaartblad IV*
- 156 Regenwater van bedrijf naar buurt, Gent, *Kaartblad II*
- 157 Oude Bekaertsite, Hemiksem, *Kaartblad III*
- 158 War for water, Herentals, *Kaartblad III*
- 159 De Nieuwe Winning, Hasselt, *Kaartblad V*
- 160 Parkcampus Ardoyen, Gent, *Kaartblad II*
- 161 Circulair Waternet Antwerpen, *Kaartblad III*
- 162 Keerdokkaai, Mechelen, *Kaartblad III*

Actieplatform Agrarische Herontwikkeling

Inspirerende projecten – Vanaf 2021

- 163 Dynamisch veebedrijf Trezemieke, Retie, *Kaartblad III*
- 164 Provinciaal Landbouwkompas, Provincie Antwerpen
- 165 Ontwikkelingsmaatschappij Ruimte voor Ruimte, *Nederlandse organisatie*
- 166 Green Deal Circulair bouwen, *Vlaamsbreed project*
- 167 Webtool hergebruik hoeves, Provincie Oost-Vlaanderen
- 168 Boer Ruimt Veld: case landbouwbedrijf Pulle, *Kaartblad III*
- 169 Boer Ruimt Veld: case landbouwbedrijf Kaprijke, *Kaartblad II*
- 170 Boer Ruimt Veld: case landbouwbedrijf Oostnieuwkerke, *Kaartblad I*

Landschapsparken

Erkende Landschapsparken – Sinds 2023

- 171 Zwinstreek, *Kaartblad I*
- 172 Vlaamse Ardennen, *Kaartblad II*
- 173 Hart van Haspengouw, *Kaartblad V*
- 174 Rivierpark Maasvallei, *Kaartblad V*
- 175 Grenzeloos Bocageland, *Kaartblad V*

Kandidaten – Vanaf 2022

- 176 Kempen~Broek, *Kaartblad V*
- 177 Boerenlandschap Pajottenland, *Kaartblad IV*

Geciteerde indieners – Vanaf 2021

- 178 De Merode, *Kaartblad V*
- 179 Bulskampveld, *Kaartblad I*

“De aanpak van het Open Ruimte Platform was vernieuwend en kwam als geroepen. Eindelijk, dacht ik! De problemen met waterkwaliteit in de Westhoek waren al langer gekend, de oorzaken en oplossingen ook. Water+Land+Schap was de trigger om aan de uitvoering te beginnen.”

– Dirk Cuvelier, voormalig coördinator Regionaal Landschap Westhoek

2

“In de Bollaertbeek zijn het afgelopen jaar in sommige periodes de helft minder chemische stoffen gevonden in vergelijking met drie jaar geleden. Ook in de Dikkebusvijver en Zillebeekvijker merken we een verschil in de metingen. Dat komt vooral door de bewustwording rond puntvervuiling. Als drinkwaterbedrijf merken we een evolutie in de wil bij alle stakeholders om collectief te werken aan de waterkwaliteit.”

– Daan De Roo, regiomanager De Watergroep

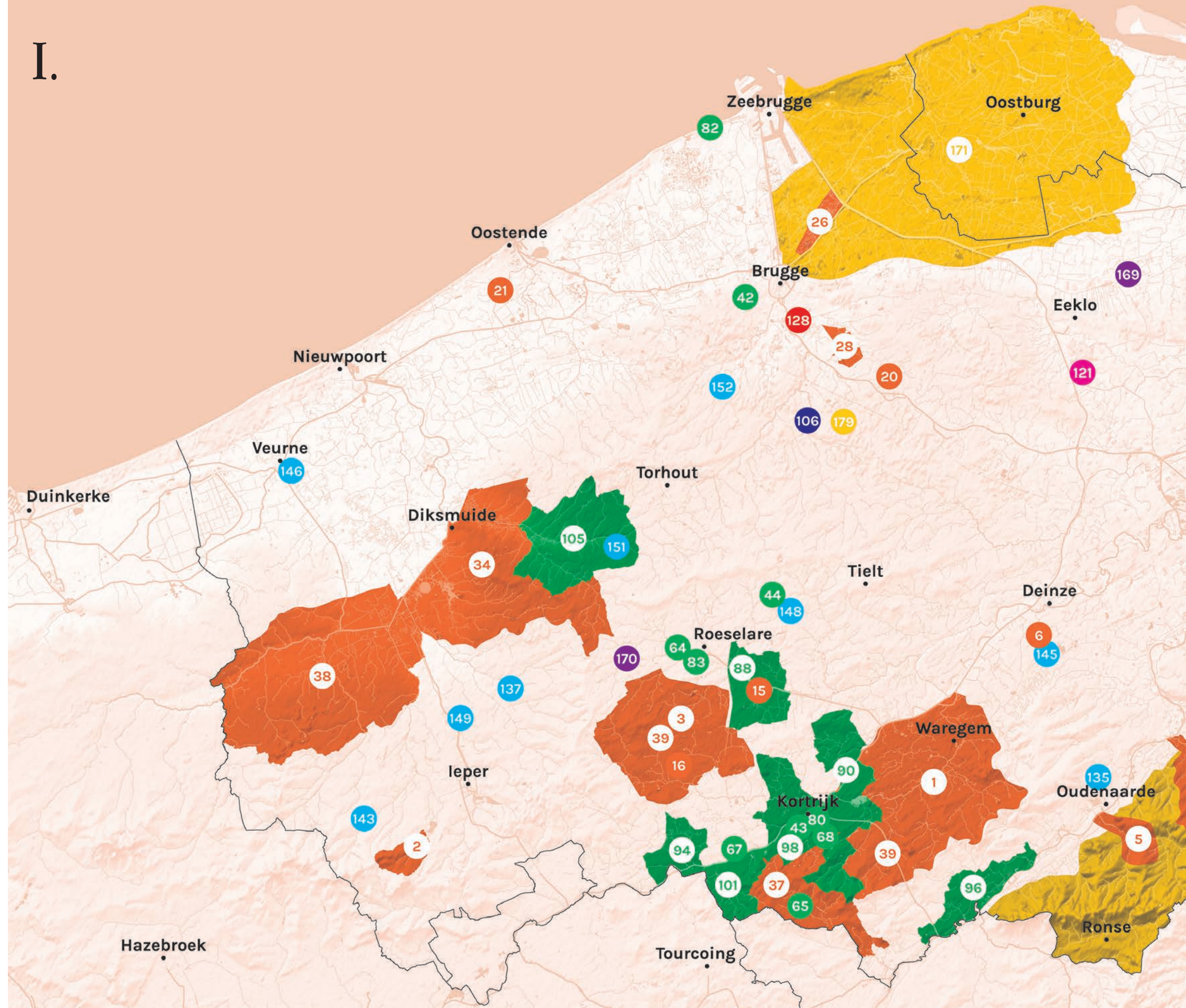
2

“Zeven gebiedscoalities Water+Land+Schap, twee werkingen als Weerbaar Water+Land+Schap, zeven Proeftuinen Droogte, zeventien onthardingsprojecten en een erkend landschapspark. De oogst is indrukwekkend! De stimulans van het Open Ruimte Platform heeft alle West-Vlaamse actoren in beweging gezet, waarop het provinciebestuur in 2021 besliste om integraal en transversaal met alle partners te werken rond Geïntegreerde Plattelandsontwikkeling. Zo komen we tot de nodige stroomversnelling op het platteland.”

– Ine Soenen, coördinator Geïntegreerde Plattelandsontwikkeling, provincie West-Vlaanderen

- 1 2 3 26 28 34 37 39 42 43 44 64
- 65 67 68 80 82 83 88 90 94 96 98 101
- 105 137 143 146 148 149 151 152 171

I.

“De doelgerichte aanpak van Vlaanderen Breekt Uit stelt kleinere gemeenten met minder financiële draagkracht in staat om ambitieuze projecten te realiseren. Een brede visie was er al in Temse. Met de aanleg van twee groen-blauwe tuinstraten vertalen we die visie naar zichtbare verandering op ons openbaar domein. Dat maakt dat burgers hier eindelijk van kunnen genieten.”

– Nel Vereeken, clustermanager Ruimte, Temse

97

“Het Open Ruimte Platform neemt initiatieven van onderuit serieus. In plaats van louter gezien te worden als klagers of betogers konden we als burgerplatform actief mee voorstellen formuleren in de kandidaatstelling van de Vlaamse Ardennen als landschapspark. Alleen was de fase van de kandidatuurstelling een sneltrein. Ik hoop dat de sneltrein een stoptrein wordt, die lokaal halt houdt om verder initiatiefkracht te oogsten en te voeden.”

– Anna Verhoeve, mede-oprichter Vrienden van de Zwalmse Dorpen vzw

172

“Van de eerste generatie Proeftuinen Droogte zijn we het kleinste project. We zijn als voorbeeld genomen om te tonen dat ook projecten op kleine schaal betekenisvol kunnen zijn. De wateropvang op de daken van de vier bedrijven is goed voor 11.000 m³ regenwater per jaar dat niet langer rechtstreeks in de Dender stroomt. Een derde daarvan kunnen we gebruiken als waswater.”

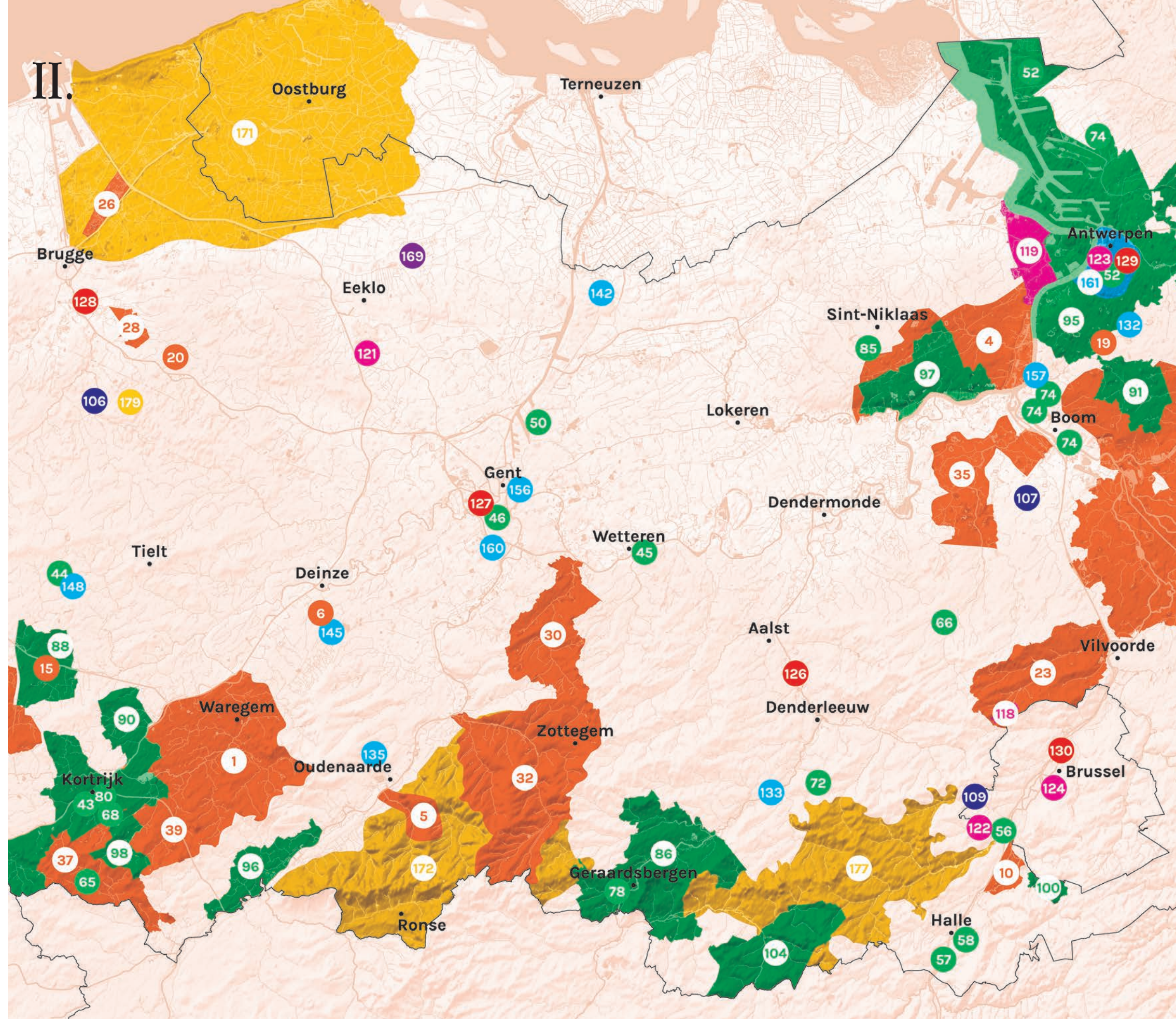
– Ludwina Couck, zaakvoerder Celco NV, Wasserij Excelsior in Ninove

133

“Onze missie is om stilte en rust aan de orde te stellen in alle domeinen van de samenleving. De afgelopen jaren hebben we anderen geleerd om over muurtjes te kijken. Zo zijn tien stiltegebieden erkend met een Kwaliteitslabel van de Vlaamse overheid, met tal van initiatieven tot gevolg. Met Luwte-oases vonden we een platform om onze holistische visie uit te dragen naar de werking van andere, veel grotere spelers.”

– Dirk Sturtewagen, coördinator-directeur van sociaal-culturele beweging Waerbeke vzw

125 > 131

III.

“Samen met stakeholders nadenken over en werken aan de open ruimte is de belangrijkste kracht van het Open Ruimte Platform, net als het delen van expertise en goede voorbeelden. Geen betere manier om mensen te enthousiasmeren en middelen te mobiliseren! De komende tien jaar zal dat meer dan noodzakelijk blijven met het oog op levenskwaliteit, veiligheid en welzijn voor iedereen.”

– Cathy Berx, gouverneur provincie Antwerpen en procesbegeleider Strategisch Project ‘Veerkracht in de vallei van de Kleine Nete’

8 27 54

“Ons marktplein werd helemaal verkeers- en verhardingsvrij gemaakt, zonder één bezwaar tijdens het openbaar onderzoek! Dat is het resultaat van een systemische en integrale aanpak waarbij we zo veel mogelijk zaken in rekening brachten: nuts- en openbare werken, mobiliteit, groen, blauw, uitstraling, erfgoed, woonkwaliteit, trage weggebruikers, openbare ruimte, buurtzorg, enzovoort. Vlaanderen Breekt Uit inspireerde ons tot die omslag in ons ruimtelijk denken. Met ons masterplan zetten we de groenblauwe investeringen verder, niet alleen in het volledige dorpscentrum, maar ook in alle 104 straten in onze gemeente.”

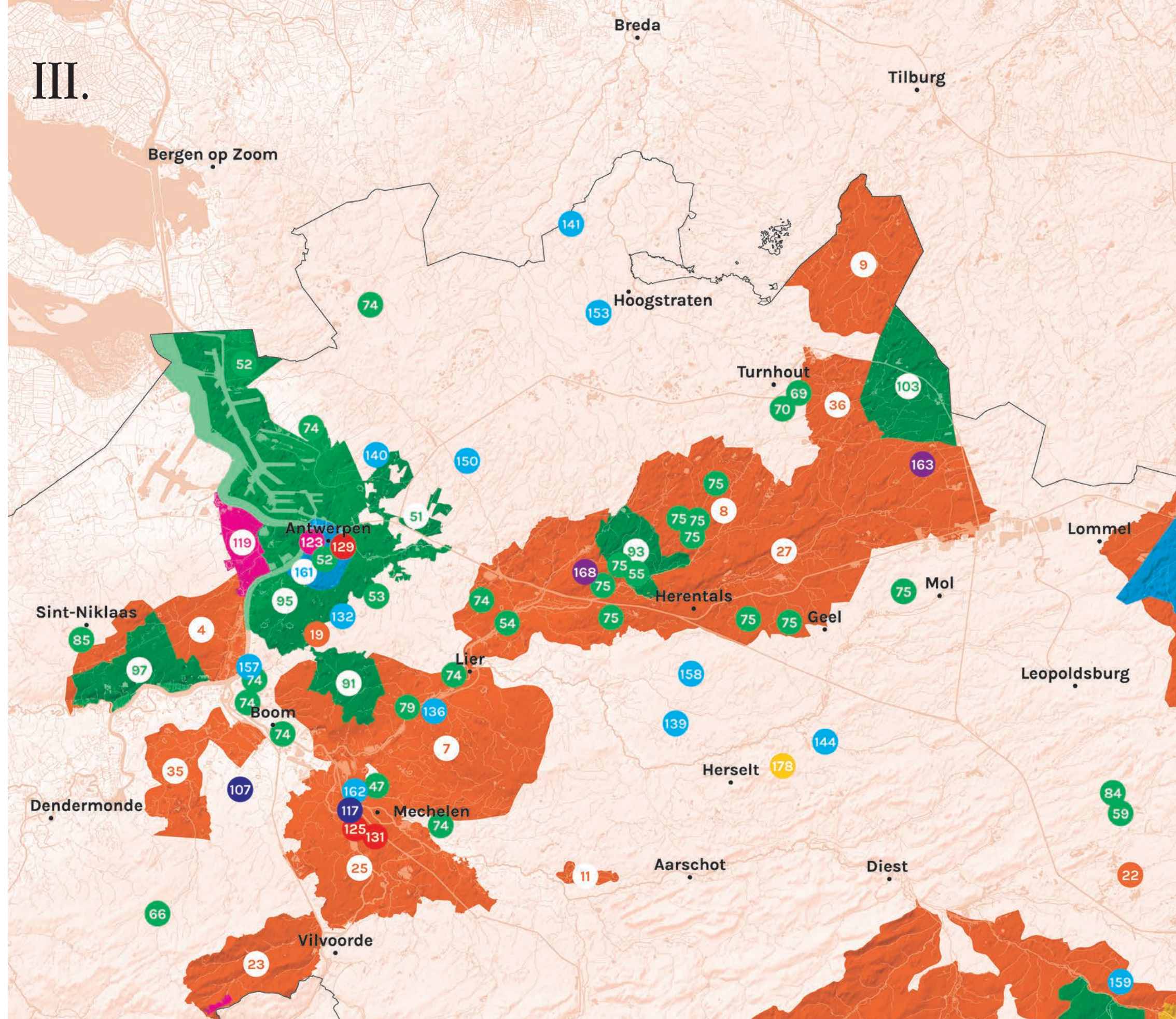
– Lieven Janssens, burgemeester Vorselaar

55 93

“Door openruimtegebruikers samen de nodige veranderingen te laten formuleren en vervolgens een lange demonstratieperiode te benutten, worden gedragen maatregelen in de praktijk gebracht. Er ontstaat ruimte om vertrouwen op te bouwen. Dat draagt bij tot het dichten van de kloof tussen landbouw en natuur. Het Open Ruimte Platform mag in de toekomst het belang van overleg niet uit het oog verliezen. Akkoord, overleg neemt veel tijd in beslag, maar het leidt wel tot gedragen keuzes.”

– Maarten Raman, projectcoördinator Water- en Bodembeheer, Boeren natuur Vlaanderen

4 7 14 24 25 27 36 37

IV.

“De Bodemschep is een fijne erkenning voor ons werk van de afgelopen twintig jaar aan de opbouw van een levende bodem. Het is mooi om te zien dat dit thema stilaan de aandacht krijgt die het verdient.”

– Frank Anrijs, didactisch-ecologisch permacultuurproject Yggdrasil

110

“Het Open Ruimte Platform is een omgeving waar je nieuwe thema’s kan verkennen, zoals het herstellen van de bodem na ontharding. Je ontmoet er bedrijven, overheden en onderzoekers uit diverse vakgebieden. Maar vooral: er wordt zichtbaar gemaakt waar gedeelde ambities liggen en hoe je elkaar daarin kan versterken. Dat leidt tot prettige samenwerkingen die veel energie geven!”

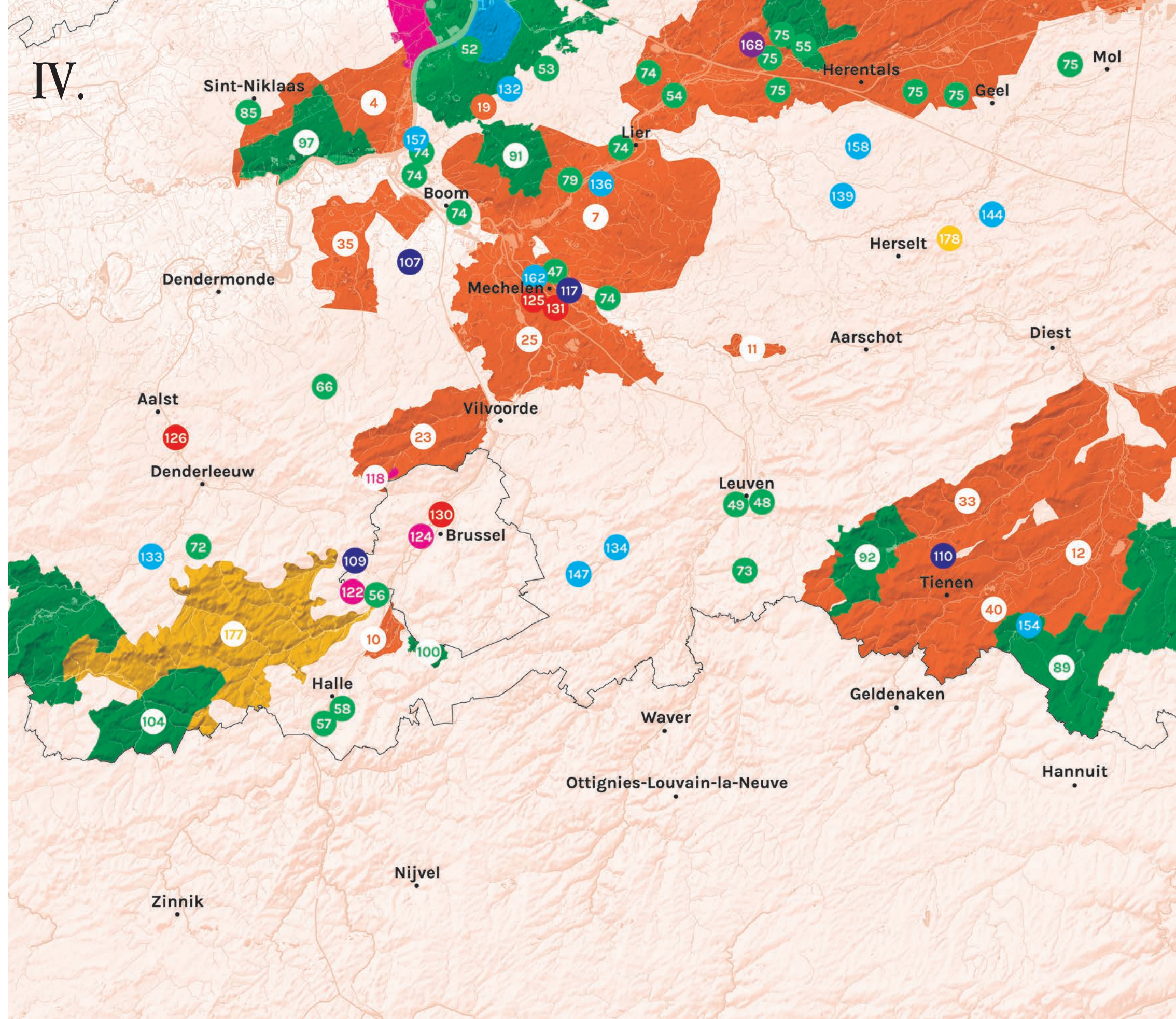
– Elisa Vermeulen, grondexpert en bedrijfsleider Ossiado bv

107

“De ontharding van de speelplaats was een traject van al doende leren. Gelukkig hadden we een aantal zeer geëngageerde ouders die zich bogen over offertes en andere technische aspecten. Natuurpunt hielp ons met de plantenkeuze en OVAM met de bodemtesten. De kinderen leerden spelenderwijs: planten zaaien, met loepotjes naar de krioelende beestjes kijken, composteren...”

– Floor Jacoby, leerkracht basisschool De Zevensprong

48

“De waterproblematiek in Vlaanderen kunnen we niet met één grootschalig infrastructuurproject oplossen. Er is nood aan acties op vele plekken tegelijk, in het bijzonder voor waterretentie in bovenstroomse gebieden. Water+Land+Schap gold de afgelopen jaren als dé innovatie-omgeving bij uitstek voor de realisatie van bovenstroomse, landgebaseerde maatregelen.”

– Patrick Willems, professor hydrologie, watertechniek en klimaatverandering, KU Leuven

1 > 41

“Graslanden kunnen echte sponzen zijn en houden water vast. Bovendien zijn ze combineerbaar met landbouwactiviteiten. Via een kleinschalig project hebben we twee jaar lang samengewerkt met vijf landbouwers, samen goed voor 10 ha. Dankzij Water+Land+Schap kunnen we dit demonstratieproject nu opschalen tot een valleibrede aanpak waarbij tal van overheidspartners participeren.”

– Ward Andriessen, projectcoördinator valleigebonden natuur, Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren

13 18

“In de Maasvallei en Kempen~broek vormden we 31,8 ha klassieke drainage om naar peilgestuurde drainage, legden we 4,69 ha aan multifunctionele bufferstroken aan en gingen we met landbouwers samenwerkingen aan om 8,7 ha klimaat-robuste soorten te telen en op 14,25 ha waterbufferende maatregelen te nemen. Maar het meest trots zijn we wellicht op de 27 ha kruidenrijk hooiland in het winterbed van de Maas, die we samen met drie landbouwfamilies realiseerden en beheren volgens een gezamenlijk ingdiend en goedgekeurd natuurbeheerplan type 4. Uniek in Vlaanderen!”

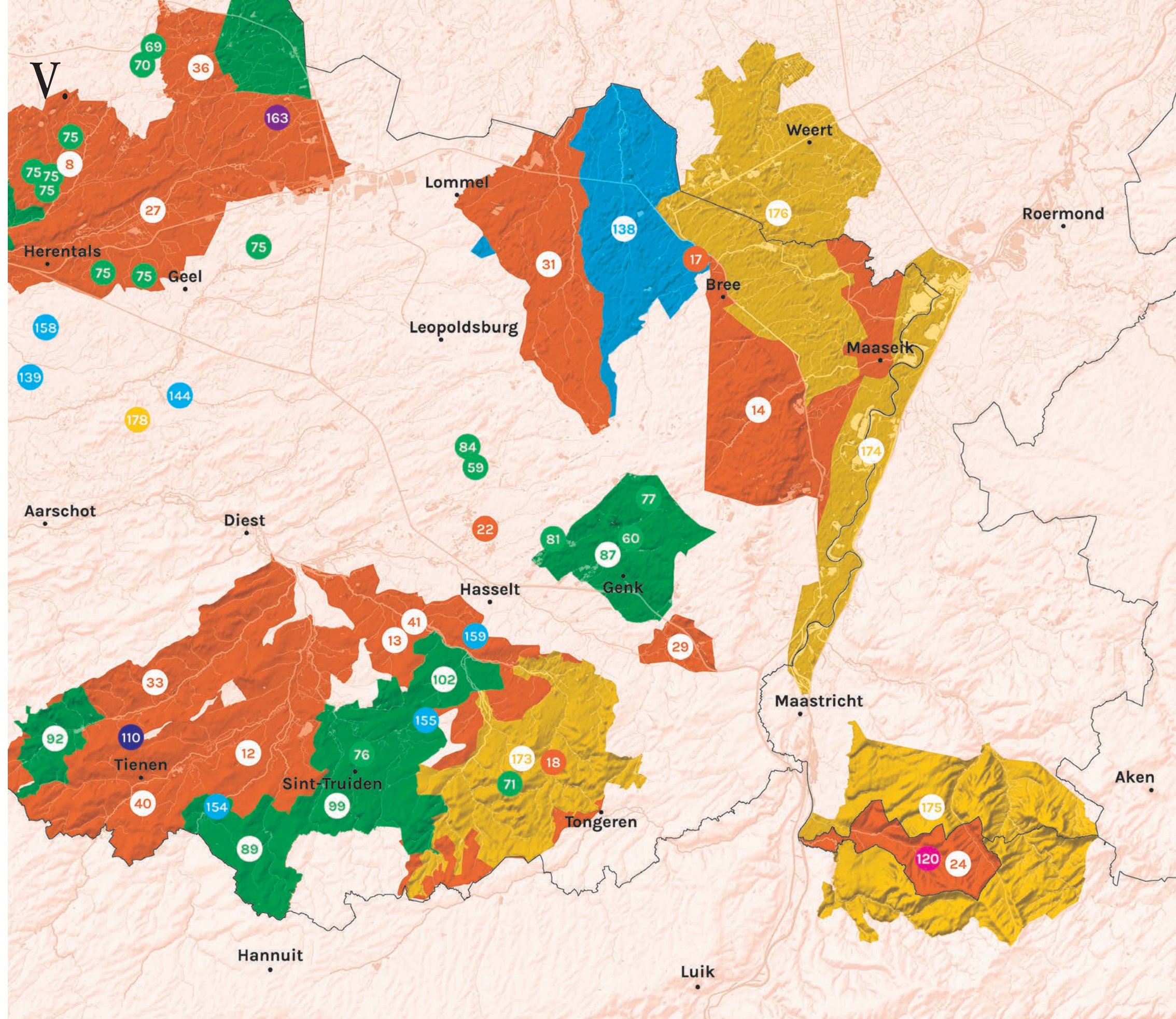
– Erwin Christis, coördinator GrensPark Kempen~Broek

14

“Dankzij het Open Ruimte Platform slaagden we erin om het gebiedsgericht programma van het Demerbekken in maar liefst vier integrale projecten – met vier gevormde coalities in de valleien van Velpe, Kleine en Grote Gete, Herk en Mombek en Munsterbeek – tot uitvoering te brengen. Dat heeft ons klaargestoomd om het landschap in het hele Demerbekken te herstellen.”

– Jan Vanvelk, bekkencoördinator Demer

12 13 18 29 33 40 41

Open Ruimte Platform 2013 – 2023 – ...

Klankbordgroep

Agentschap Innoveren & Ondernemen

Agentschap Onroerend Erfgoed

Agentschap voor Natuur en Bos

Architecture Workroom Brussels

Boerenbond

Bond Beter Leefmilieu

Departement Landbouw en Visserij

Departement Mobiliteit en Openbare Werken

Departement Omgeving

Instituut voor Landbouw-, Visserij- en

Voedingsonderzoek

Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek

KU Leuven

Milieu- en Natuurraad van Vlaanderen

Natuurpunt

Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij

Regionale Landschappen

Team Stedenbeleid

Team Vlaams Bouwmeester

Universiteit Gent

Vereniging van de Vlaamse Provincies

Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten

Vlaams Kenniscentrum Water

Vlaamse Landmaatschappij

Vlaamse Milieumaatschappij

Vlaamse Vereniging voor Ruimte en Planning

Voorgezeten door

Sylvie Van Damme

Stuurgroep

Vlaamse Landmaatschappij

Griet Celen

Els Hofkens

Sirka Lüdtkke

Jan Vincke

Departement Omgeving

Katrien Cooman

Françoise Vermeersch

Els Willems

Liesl Vanautgaerden

Vlaamse Milieumaatschappij

Didier D'hont

Ilke Dieltjens

Architecture Workroom Brussels

Lene De Vrieze

Bram Vandemoortel

Joachim Declerck

Voorland

Marjolijn Claeys

Els Terryn

Programmteam Water+Land+Schap

Vlaamse Landmaatschappij

Vlaamse Milieumaatschappij

Agentschap voor Natuur en Bos

Departement Landbouw en Visserij

Departement Omgeving

Instituut voor Landbouw-, Visserij- en

Voedingsonderzoek

Vlaams Kenniscentrum Water

Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek

Architecture Workroom Brussels

Getrokken door

Liesbeth Gellinck

Els Belmans

Brecht Igodt

Programmteam Proeftuinen Droogte

Vlaamse Milieumaatschappij

Agentschap Innoveren & Ondernemen

Departement Omgeving

Vlaamse Landmaatschappij

Architecture Workroom Brussels

Getrokken door

Kor Van Hoof

Sophie Puype

Programmteam Vlaanderen Breekt Uit

Departement Omgeving

Team Vlaams Bouwmeester

Vlaamse Landmaatschappij

Vlaamse Milieumaatschappij

Vlaamse Vereniging voor Ruimte en Planning

Architecture Workroom Brussels

Endeavour

Getrokken door

Henri Lebbe

Margot Lootens

Programmteam Grond+Zaken

Vlaamse Landmaatschappij

Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij

Departement Omgeving

Agentschap Onroerend Erfgoed

Agentschap voor Natuur en Bos

Departement Landbouw en Visserij

Instituut voor Landbouw-, Visserij- en

Voedingsonderzoek

Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek

Regionale Landschappen

Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek

Architecture Workroom Brussels

GroenLAB

Getrokken door

Els Abts

Nele Bal

Petra Deproost

Ellen Luyten

Programmteam Luwte-oases

Departement Omgeving

Departement Zorg

Agentschap voor Natuur en Bos

Regionale Landschappen

Vlaamse Landmaatschappij

Waerbeke vzw

Architecture Workroom Brussels

Endeavour

GroenLAB

Voorland

Getrokken door

Kaat Smets

Stefan Acke

Gilke Pée

Programmteam Voedsellandschappen

Vlaamse Landmaatschappij

Algemeen Boerensyndicaat

Boerenbond

Departement Landbouw en Visserij

Departement Omgeving

Instituut voor Landbouw-, Visserij- en

Voedingsonderzoek

Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek

Labo Ruimte

Provincie Antwerpen

Regionale Landschappen

Team Stedenbeleid

Vlaanderen Circulair

Voorland

Architecture Workroom Brussels

Getrokken door

Dirk Van Gijseghe

Lotte Celis

Programmteam Landschapsparken

Vlaamse Landmaatschappij

Agentschap voor Natuur en Bos

Agentschap Onroerend Erfgoed

Departement Landbouw en Visserij

Departement Omgeving

Instituut voor Landbouw-, Visserij- en

Voedingsonderzoek

Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek,

Sport Vlaanderen

Toerisme Vlaanderen

Vereniging van de Vlaamse Provincies

Architecture Workroom Brussels

Voorland

Getrokken door

Els Hofkens

Karl Cordemans

Sirka Lüdtkke

Programmteam Actieplatform

Agrarische Herontwikkeling

Departement Landbouw en Visserij

Provincie Antwerpen

Departement Omgeving

Algemeen Boerensyndicaat

Bioforum

Boerenbond

Boerenforum

Boeren natuur Vlaanderen

Bond Beter Leefmilieu

De Landgenoten

Fedagrim

FIAN Belgium

Instituut voor Landbouw-, Visserij- en

Voedingsonderzoek

KU Leuven

Natuurpunt

Provincie Oost-Vlaanderen

Provincie West-Vlaanderen

Stad Kortrijk

Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten

Vlaams netwerk van ondernemingen

Vlaamse Landmaatschappij

Vlaamse Vereniging voor Ruimte en Planning

Voedsel Anders

Wervel

Voorland

Architecture Workroom Brussels

Getrokken door

Christel Claes

Lieven Symons

Bart Laridon

Financierende partners

Vlaamse Landmaatschappij

Departement Omgeving

Vlaamse Milieumaatschappij

Open Ruimte Offensief (2013)

Vlaamse Landmaatschappij

Architecture Workroom Brussels

Bovenbouw Architectuur

Operatie Open Ruimte (2014 – 2017)

Vlaamse Landmaatschappij

Departement Omgeving

Vereniging van Vlaamse Provincies

Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten

Architecture Workroom Brussels

KU Leuven, Departement Architectuur,

P.PUL onderzoeksgroep

Open Ruimte Werken (2018 – 2020)

Vlaamse Landmaatschappij

Departement Omgeving

Vereniging van Vlaamse Provincies

Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten

Architecture Workroom Brussels

KU Leuven, Departement Architectuur,

P.PUL onderzoeksgroep

Voorland

Colofon

Een initiatief van

Architecture Workroom Brussels
Vlaamse Landmaatschappij

Auteurs

Lene De Vrieze
Griet Celen
Bram Vandemoortel
Joachim Declerck
Marie van Loon
Leonie Martens
Louisa Contipelli
Emma Bierens
Lars Vermeulen

Auteur 'Reportages uit de Open Ruimte'

Esmeralda Borgo

Fotoreportage

Bob Van Mol

Illustraties

Chloé Dierckx

Cartografie

Architecture Workroom Brussels

Leescomité

Vlaamse Landmaatschappij
Griet Celen
Els Hofkens
Leen Van den Bergh
Vlaamse Milieumaatschappij
Kor Van Hoof
Architecture Workroom Brussels
Roeland Dudal
Voorland
Marjolijn Claeys

Productiecoördinatie

Caroline Van Eccelpoel
Roeland Dudal

Eindredactie

Public Space
Joeri De Bruyn

Grafisch ontwerp

Something Els

Druk

Die Keure

Papier

Munken Lynx

Fonts

Adobe Garamond
Karla

Bronnen kaartmateriaal

Digitaal Vlaanderen (2023)
GDI-Vlaanderen (2022)
FOD Financiën (2023)
PDOK Nederland (2023)
European Marine Observation and
Data Network (2022)
European Environment Agency (2015)
OpenStreetMap (2023)

Uitgevers

Architecture Workroom Brussels
Vlaamse Landmaatschappij
Public Space

Speciale dank aan

An Digneffe (Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren), Anja Geiregat (Provincie Oost-Vlaanderen), Ankatrinen Boulanger (Regionaal Landschap Rivierenland), Ann-Sophie Debergh (Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren), Anna Verhoeve (Vrienden van de Zwalmse Dorpen vzw, ILVO), Bert Pattyn (Regionaal Landschap Westhoek), Brecht Vermote (Regionaal Landschap Brabantse Kouters), Cathy Bex (Gouverneur Provincie Antwerpen), Caroline Thaler (Endeavour), Cedric Ryckaert (Buiten Leren en Spelen), Christel Cornelissen (Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren), Daan de Roo (Watergroep), Didi Naessens (stad Kortrijk), Dirk Cleiren (POM Antwerpen), Dirk Cuvelier (Regionaal Landschap Westhoek), Dirk Sturtewagen (Waerbeke vzw), Elien Van hunsel (Regionaal Landschap Zuid-Hageland), Eline De Borger (51N4E), Elisa Vermeulen (Ossiado bv), Ellen Pauwelyn (Inagro), Els Terry (Voorland), Erwin Christis (GrensPark Kempen-Broek), Floor Jacoby (De Zevensprong), Frank Anrijs (Yggdrasil), Fred Van Hoof (vzw Samenwerking Ontharding Redingenhof), Greet Pauwels (VLM), Hanne Van der Poel (Provincie Oost-Vlaanderen), Hans Leinfelder (KU Leuven), Ignace Schops (Regionaal Landschap Kempen en Maasland), Ine Soenen (Provincie West-Vlaanderen), Jan Bastiaens (Agentschap Onroerend Erfgoed), Jan Van Schaeren (Re-Vive), Jan Vanvelk (VMM),

Jan Vincke (Uforce), Jasper Boussaert (Voorland), Koen Eyskens (Provincie Antwerpen), Leen Van den Bergh (VLM), Leen Vervoort (Boeren Natuur Vlaanderen), Lies Messely (ILVO), Lieven Janssens (Gemeente Vorselaar), Ludwina Couck (Celco NV, Wasserij Excelsior), Maarten Raman (Boeren Natuur Vlaanderen), Marianne Hubeau (Stad Antwerpen), Marjan Dewulf (Provincie West-Vlaanderen), Minte Ledegen (Stad Antwerpen), Nel Vereeken (Stad Temse), Ortwin Deroo (De Watergroep), Patrick Willems (KU Leuven), Sarie Van der Aa (GroenLAB), Sofie De Laet (Regionaal Landschap Rivierenland), Steve Meuris (Boeren Natuur Vlaanderen), Steven Clays (Trage Wegen vzw), Sylvie Van Damme (Universiteit Antwerpen), Thijs Haustraete (Provincie Oost-Vlaanderen), Tim Vermeiren (Stad Antwerpen), Tine Bommarez (Provincie West-Vlaanderen), Tristan Coens (Stad Izegem), Ward Andriessen (Regionaal Landschap Haspengouw & Voeren), Willem Laermans (Interleuven), Wim Debacker (VITO), Wim Solie (Regionaal Landschap Brabantse Kouters), Yves Deweerdt (VITO)

ISBN 9789491789380

Wettelijk depotnummer D/2023/13.171/2

V.U.: Vlaamse Landmaatschappij, Toon Denys,
Koning Albert II-laan 15, 1210 Brussel

www.vlm.be

www.architectureworkroom.eu

www.publicspace.be

© 2023 auteurs, Vlaamse overheid

Alle rechten voorbehouden

Landbouwers en natuurverenigingen slaan de handen in elkaar om open ruimte voor voedselproductie te vrijwaren en tegelijk te zorgen voor meer biodiversiteit en landschapskwaliteit. Bedrijven en burgers vangen collectief regenwater op om lange periodes van droogte te overbruggen. Een gemeentebestuur maakt samen met de bewoners plannen om het dorpsplein te ontharden en te zorgen voor verkoeling, rust en ontspanning.

Om de realisatie van openruimtedoelen te versnellen, hebben we nood aan meer samenwerking. Daarom is tien jaar geleden het Open Ruimte Platform in het leven geroepen, een gedeelde denk- en werkruimte waar nieuwe coalities worden gesmeed. De voorbije tien jaar rolde een golf van ambitieuze openruimteprojecten over Vlaanderen.

Open Ruimte Coalities put uit de ervaring van 179 kleine en grote openruimteprojecten, brengt inspirerende toekomstverhalen en wijst initiatiefnemers de weg naar kennis, samenwerking en realisatie.